

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

nord
nytt

6

nordisk tidsskrift for folkelivsforskning

Folkemedisin

Studier av eldre og nåtidig praksis

nord nytt

nordisk tidsskrift for folkelivsforskning

nr. 6 december 1979

Folkemedisin

Studier av eldre og nåtidig praksis

udgivet af NEFA-Norden

Special-Trykkeriet Viborg a-s

NORD NYTT er nordisk tidsskrift for etnologi, folkemindevidenskab og beslægtede fagområder samt meddelelsesblad for forskningsinstitutioner, museer, arkiver o.a. NORD NYTT udkommer 8-10 gange om året med fast stof om etnologisk debat, anmeldelser, nyhedsstof. Desuden udvides indholdet jævnligt med artikler om bestemte temaer. Tidsskriftet redigeres af et nordisk redaktionsudvalg. Dog bliver temastoffet redigeret af skiftende gæsteredaktioner.

NORD NYTT har siden 1963 været udgivet af NEFA-Norden. NEFA (Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbejdsgruppe) er en nordisk organisation af studerende og yngre forskere inden for etnologi og folkloristik med lokalafdelinger på de enkelte universiteter.

Oplaget for dette nummer: 1100. Udgives med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd, Danmark.

Abonnement og løssalg: Museumstjenesten, Lysgård, DK-8800 Viborg. tlf. (06) 667666

Abonnementet er løbende, og der betales kun for de modtagne numre. For studenter findes særlig rabat. Prisen varierer afhængig af sidetallet, og er inklusiv porto og andre omkostninger. Priseksempler: (Dkr.)

sidetal	16	48	80	112	144
ord. abonnemnt	7,50	17,50	27,50	37,50	47,50
stud. abon.	4,50	9,50	14,50	19,50	24,50

Annoncering: kontakt redaktionssekretariatet. Produktionstiden er ca. en måned. Trykmetoden er offset, hvorfor færdig rentegning bedes leveret. Montage helst 1/1. Priseksempler: (forhør om rabatmuligheder)

størrelse	1/1 side	1/2 side	1/4 side
pris (DKr.)	1000,-	500,-	250,-

Redaktionssekretariat: NORD NYTT, Ørholm Stationsvej 5, DK-2800 Lyngby tlf. (02) 880508

Meddelelser, nyhedsstof, bøger til anmeldelse, artikler og anmeldelser af nordisk interesse modtages gerne. Skriv efter manuskriptvejledning og manuskriptark. For tilsendt stof tages intet ansvar.

Ved forslag til artikler, anmeldelser, temastof, kontakt redaktionssekretariatet eller en af nedenstående redaktører.

Redaktører:

Sverige:

Institut för folklivsforskning: Christian Richette, Hökens Gata 12 C, S-11 646 Stockholm. tlf. (08) 447641

Etnologiska institutionen, Lund: Magnus Wikdahl, Dag Hammarskölds väg 4 D:117, S-223 64 Lund. tlf. (046) 11 52 96

Etnologiska institutionen, Göteborg: Lars Brink, Dr. Liboriusgt. 10 A, S-41 323 Göteborg. tlf. (031) 827526

Norge:

Institut for folkelivsgranskning: Even Gaukstad, Gyldenløvesgt. 39, N-Oslo 2

Institutt for folkeminnevitenskap: Torill Wyller, Landingsveien 104, N-Oslo 7. tlf. 141698

Etno-Folkloristisk institutt: Eldbjørg Fossgard, Breistølen 35, N-5000 Bergen. tlf. (05) 259984

Finland:

Kansanrunoustieteen Laitos: Heikki Nylund, Hagtornsv. 14 C 39, SF-00320 Helsingfors. tlf. (09) 575434

Etnologiska institutionen, Jyväskylä: Esa Hassinen, Taitoniementie 9 H 5, SF-40740 Jyväskylä 74 tlf. 252211/2833

Kulttuurien tutkimuksen laitos: Maria Elorauta, Rusthällsgatan 2 B 17, SF-20880 Åbo 88.

Ole Rud Nielsen, Vähämalminkatu 4, SF-26100 Raumo 10. tlf. (93) 818582

Danmark:

Institut for folkemindevidenskab: Ingelise Selstrup, Scharlingsvej 10, DK-2500 Valby. tlf. (01) 465490

Institut for europæisk folkelivsforskning: Allan Schnipper, Bellmanskade 31, DK-2100 Kbh. Ø tlf. (01) 206916

Jørgen Burchardt, Kystvej 25, DK-3050 Humlebæk. tlf. (01) 190411

Institut for sprog, kommunikation og kulturhistorie: Peter Ludvigsen, institut for s.k &k, Aalborg Universitetscenter, Langagervej 6, Box. 159, DK-9100 Aalborg. tlf. (08) 159111

Institut for litteraturhistorie, Århus: Sv. Åge Andersen, Hørrmarks Alle 24, DK-8240 Risskov. tlf. (06) 175750

Redaktionssekretær: Lykke Pedersen,

Kasserer: Joan Jensen, Lombardigade 17³, DK-2300 Kbh. S. tlf. (01) 552841

Oversætter: (til engelsk): Corinne Mountfield, Bjelkes Alle 48, DK-2200 N. tlf. (01) 813467

Forord

Intervjuundersøkelser fra bl.a. Sverige, Danmark og Norge bekrefter at interessen for og bruken av folkemedisin er stor i dag, j.fr. Margareta Bowallius' artikkel i dette nummeret av NORD NYTT. Folkemedisin kan defineres som folkelige forestillinger om sjukdom og måter å forebygge og lege sjukdom på. Folkelig står her for det som viker av fra eller ikke er godkjent av den etablerte medisinen.

Folklorister og etnologer er opptatt av å undersøke den ikke-autoriserte medisin i fortid og nåtid ved f.eks. å studere et mindre antall brukere og deres behandlere, slik mange av bidragsyterne våre har gjort. En annen del av folkemedisinen er den egenbehandlinda folk praktiserer ved å bruke kurer og dietter. Anna Löfmark gir eksempel på det. Gjennom slike studier ønsker folklorister og etnologer å få innsikt i både HVORFOR og HVORDAN folkemedisinen har eksistert og fortsatt eksisterer.

Men i det siste har debatten om naturmedisin også gått intenst innaford den etablerte medisinen (skolemedisinen), som naturlig nok bruker en annen tilnæringsmåte til stoffet. Ole Jacob Brochs artikkel gir uttrykk for noen av de synspunktene som er kommet fram der.

Artiklene i dette temanummeret gir forhåpentligvis et bilde av hvor sammensatt og mangfoldig folkemedisinen og studiet av den er.

Eldbjørg Fossgard

Folkmedicin, botande, kvacksalveri

- lagar, utbredning och attityder

af Margareta Bowallius

Den moderna läkekonsten är tillgänglig för nästan alla människor i industriländerna, men endast för ca. 20 % av befolkningen i den tredje världen. Världshälsoorganisationen har tagit initiativet till samarbete mellan »skolmedicin» och »folkmedicin». Artiklen ger svar på frågorna: Hur ser de nordiska länderna på »folkmedicin» och alternativa terapimetoder? Var går gränsen mellan tillåtet och olagligt »kvacksalveri»? Hur har utbudet och konsumtionen av alternativ terapi varit under 1900-talet, och hur har allmänhetens och läkarnas attityder förändrats? Och kan modern medicinsk forskning klarlägga effekterna av »botarnas» behandling?

I både industriländer och utvecklingsländer råder obalans mellan vårdbehov och vårdresurser. Man har beräknat att ca 80% av befolkningen i den tredje världen inte nås av den moderna läkekonsten. Konsekvensen av detta är att man måste tillvarata och bättre utnyttja de botemedel som under århundraden ärvts från generation till generation. De som planerar - och i synnerhet de som finansierar - sjukvården i u-länderna betraktar nu folkets egna botare, medicinmän, »healers» eller »witch-doctors» som en tillgång att räkna med.

WHO främjar traditionell medicin

Världshälsoorganisationen (WHO) arrangerade 1977 en konferens om »The promotion and development of traditional medicine» (13). Man beslöt att främja åtgärder för att bättre kunna utnyttja folkmedicinen inom hälso- och sjukvården, att söka samordna folkmedicinen och den moderna medicinen, att ge de folkliga botarna elementär utbildning i aseptik och att ge undervisning till dem som specialiserat sig på förlossningshjälp, att stödja forskning om läkeörter samt beteendevetenskapliga studier av traditionellt botande.

Nytänkande i Norden

I Norden, på Kilens hembygdsgård i Sideby i Österbotten, anordnades 1977 ett nordiskt seminarium om folkmedicin. Företrädare för medicin, farmakologi, medicinsk historia och folklivsforskning deltog. Vid seminariet underströks att intresset för naturens läkande kraft och för naturmedicin inte behöver kollidera med intresset för rationell medicinsk vård - ett nytänkande i Norden, där den vetenskapliga medicinen hittills stått i motsatsförhållande till alternativa terapimetoder. WHO-representanten, professor *Leo Kaprio*, citerade Mao som sagt att Kinas sjukvård står på två fötter: folkmedicin och skolmedicin.

Ett konkret resultat av seminariet var grundandet av ett folkmedicinskt museum på Kilen. Museets uppgift är att från vetenskaplig medicinsk, naturvetenskaplig, etnologisk och socialhistorisk synpunkt samla och bearbeta nordiskt material om folkmedicin. Samtidigt som man från medicinhistorisk synpunkt registrerar botemedel mot olika sjukdomar under olika tider, skall man ha ögonen öppna för tillämpningsmöjligheter inom modern medicin.

Vad är folkmedicin och vad är kvacksalveri?

Vad är folkmedicin? Vad är kvacksalveri? Vem är botare? WHO-mötet enades om att »the traditional healer ... is a person who is recognised by the community in which he lives as competent to provide health care by using vegetable, animal and mineral substances and certain other methods based on the social, cultural and religious background as well as on the knowledge,

attitudes and beliefs that are prevalent in the community regarding physical, mental and social well-being and the causation of disease and disability».

Vid det nordiska seminariet var meningarna delade. En del ansåg att folkmedicin är en historisk företeelse, ett kulturellt arv, men att kvacksalvaren däremot är en tillfällighet, i de flesta fall en charlatan. Andra hävdade att *all* icke-auktoriserad medicin är folkmedicin. *Bror Rexed*, som då var chef för Socialstyrelsen i Sverige, ansåg att det intressanta i sammanhanget är faktiska beskrivningar: »Kvacksalveri är ett värdeomdöme. Värderingen, av vetenskapsmannen, kommer senare.»

»Kvack» uppges i vissa etymologiska källor komma från *kwackeln*, fuska, i andra från *quaken*, kväka som en groda, skryta, skrävla, båda ursprungligen lågtyska verb. Vare sig *kvacksalvaren* fuskar eller skryter med sina salvor eller mumlar besvärjelser över dem är nog de flesta överens om fortsättningen av definitionen i Svenska akademins ordbok: »Numera nedsättande benämning på person som utan behövliga kunskaper och utan laglig behörighet utövar läkaryrket.»

Botare eller folkterapeut?

Tabell 1. Beräkning av antalet svenska kvacksalvare 1952 (Källa: SOU 1956:29)

Beteckning	Antal	Därav am- bule- rande	Kvacksalve- riet antaget vara huvud- syssla	Praktikens omfatt- ning angiven vara		
				stor	mättlig	ringa
Homeopater	305	71	110	50	18	21
Kiropraktorer	46	13	28	13	4	—
Massörer	8	2	4	—	1	2
Fotspecialister, ortopedier	8	2	1	—	1	—
Bandagister	1	1	—	—	—	—
Ischiasspecialister	1	—	—	—	—	—
Osteopater	1	1	1	1	—	—
Leddragare, bengubbar	9	1	2	1	1	4
Bensårsspecialister	1	1	—	1	—	—
Åderlåtare, koppare	4	1	—	—	—	2
Igelsättare	1	—	—	—	—	1
Kloka gubbar och gum- mor i övrigt	44	1	12	6	6	17
Naturläkare, örtmedicinare	14	1	6	3	1	3
Elektroterapeuter	3	—	2	—	2	—
Skönhetsspecialister	2	1	2	—	—	—
Hudspecialister	2	1	1	—	—	—
Hårspecialister	6	4	4	1	—	—
Talpedagoger	1	1	—	—	—	—
Psykoterapeuter	2	1	—	—	1	—
Psykoanalytiker	3	—	—	—	—	—
Icke närmare specificerade	35	9	6	1	2	7
Summa	497	112	180	77	37	57

Under 1970-talet har man försökt finna neutrala beteckningar för den icke-auktoriserade terapin och dess utövare. I förslag till lagändringar och i tjänsteläkarnas rapporter i Sverige förekommer synonymerna icke-konventionella behandlingsmetoder, inortodoxa vård- och behandlingsmetoder, icke-skolmedicin, alternativ medicin, sjukvård som bedrivs av annan än medicinalpersonal. Utövare av icke-skolmedicin benämns också, speciellt inom folklivsforskning, *botare*. I en bok av Olov Lindahl föreslås ordet *folkterapeuter* (6). Där föreslås vidare att man skall »definiera kvacksalveri enbart såsom användande av metoder/terapeuter som skadar... Med denna nya definition kan kvacksalvare återfinnas i alla läger». 1956 förkastade kvacksalveritutredningen en liknande definition »att med kvacksalveri förstås vad som på läkekonstens område icke bör tolereras och som därför bör med till buds stående medel bekämpas». Man ville inte till kvacksalvarkategorin hänföra »även den behörige läkare, som i sin praktik begagnar ovederhäftiga metoder eller eljest låter försummelser komma sig till last vid behandling av patienter».

Utövare av alternativ medicin 1979

Yrkessammanslutningar	Medlemsantal	Verksamhet
Nordiska förbundet för fysioterapi	20 (svenska)	Physioterapeuter/osteopater utövar en manipulationsterapi på de ligament som omsluter ryggmärgen för att minska störande tryck på nerverna
Svenska fotzonterauteuters riksförbund	35	Fotzonterauteuterna anser sig kunna behandla en rad sjukdomssymtom genom massage under fötterna enligt särskilda scheman.
Svenska homeopraktikers riksförbund	140	Homeopatin grundas på likhetsprincipen, d v s en sjukdom behandlas med svaga doser av ett läkemedel som i starkare doser ger samma symtombild som den aktuella sjukdomen. Läkemedlen används ofta starkt utspädda enligt en viss metod, s k potentiering.
Svenska kiropraktorsällskapet	37	Kiropraktik innebär undersökning och behandling av funktionella störningar i ledernas mekanik med därav uppkomna symtom, såsom vissa typer av ryggvärk, ischias och huvudvärk. (Enligt telefonkatalogens yrkesregister fanns 113 oorganiserade kiropraktorer i Sverige 1978).
Chiropraktiska föreningen i Sverige	28	
Svenska naprapatförbundet	170	Naprapati innebär manuell behandling av ryggleder och muskler med massage och s k artikulering.
Svenska naturläkarförbundet	6	Naturläkarna använder manipulationsbehandling kombinerad med akupunktur och naturläkemedel vid funktionella störningar i ledernas mekanik.
Svenska naturmedicinska sällskapet	40	Naturläkare (homiatriker) behandlar hela den sjuka människan, ej enstaka sjukdomar och symtom. I utbildningen ingår akupunktur, kopping, manuell ledterapi, örterterapi, vattenterapi och homeopati.

Lagstiftning om botande och botare

Den nordiska lagstiftningen har emellertid ingalunda väjt för ordet kvacksalveri. Detta förekommer i lagarna om läkarbehörighet i Danmark och Norge, och i den svenska lagen om förbud i vissa fall mot verksamhet på hälso- och sjukvårdens område (Svensk författningssamling 1960: 409).

Begränsningar

Innehållsmässigt överensstämmer de här lagarna ganska väl. Kvacksalveri är i princip tillåtet; det kan emellertid straffas med böter eller fängelse om det överskrider vissa gränser. Människor med vissa *sjukdomar* t ex tuberkulos, cancer, diabetes, epilepsi, graviditets- och förlossningskomplikationer får inte behandlas av andra än läkare. Vissa *patienter* (t ex barn under 8 år) och vissa *metoder* (t ex icke-personlig undersökning, bedövning, hypnos, radiologi) är det förbjudet att befat- ta sig med inom alternativ medicin. De alternativa terapeuterna måste vara av respektive lands *nationalitet* och får *inte resa omkring* och bedriva sin verksamhet. I Norge och Danmark stadgas dessutom *förbud mot reklam* för verksamheten, och om man är lösdrivare eller har varit straffad får man inte vara »kvacksalver».

I Finland har lagen om utövning av läkarkallet från 1925 under 1978 ersatts av en ny lag om utövning av läkaryrket. I ingen av dessa lagar nämns ordet kvacksalveri. Straffet för att olovligt yrkesmässigt eller mot ersättning utöva läkaryrket är böter eller fängelse; med »olovligt» förstås *all läkarverksamhet av icke behörig*. Den isländska lagen (senaste lydelse 1969) kräver också auktorisation för hälso- och sjukvårdande verksamhet.

Olika syn på vissa terapiformer

I fråga om vissa *terapiformer* skiljer sig lagar och bestämmelser i de nordiska länderna. *Akupunktur* exempelvis får i Danmark, Finland, Island och Norge utföras endast av legitimerade läkare. Nålstickan betraktas nämligen som operativt ingrepp respektive som anestesimetod. I Danmark praktiserar ett 30-tal läkare akupunktur, och i Finland lärs metoden ut inom läkarutbildningen.

I Sverige har tidigare *inte* läkare men väl lekmän fått utföra akupunktur.(1). Men sedan 1978 pågår på Centralsjukhuset i Karlstad en försöksverksamhet med akupunktur mot smärtor av olika genes.

Kiropraktorer och naprapater

En grupp terapeuter som under hela 1900-talet kämpat för att få legitimation är *kiropraktorer*na. I Danmark får sedan 1978 de kiropraktorer som godkänts av »Dansk kiropraktor råd» ersättning från sjukförsäkringen för undersökning och fem behandlingar per år och patient utan remiss från läkare. I Sverige håller Medicinalansvarskommittén på att utreda om »på skelettet verksamma» dit både kiropraktorer och *naprapater* hör, kan få legitimation som sjukgymnaster.

Myndigheterna i Island har nyligen gett en kiropraktor begränsad läkarbehörighet, vilket innebär att han endast får behandla patienter med vissa specificerade tillstånd och endast efter remiss från läkare.

Huvudargumenten mot en legalisering av ryggbotarverksamheten tycks vara att kiropraktorer inte har lika god utbildning som läkare, eller att de inte har lika goda utredningsresurser. Kiropraktorerne svarar att de i alla år krävt att få tillgång till röntgendiagnostisk utrustning, och att »Doctors of chiropractic» har en gedigen utbildning. Naprapaterna utövar en manipulationsbehandling, introducerad i Sverige 1969 av en från USA hemvändande svensk »Doctor of naprapathy». Värdet av deras utbildning är omstridd.

Lagstiftningen om »naturmedel» liberaliseras

Läkemedelslagstiftningen har mjukats upp i Sverige, Norge och Danmark. Apoteken säljer nu *naturmedel*, men det skall anges att dessa inte genomgått någon läkemedelskontroll. I Finland har en arbetsgrupp 1978 framlagt ett betänkande, som förordar liknande lagstiftning i Finland (8).

Botare och botande under 1900-talet

När det gäller utbudet av alternativa behandlingsmetoder ska vi se närmare på vad patienterna i Sverige under 1900-talet haft möjlighet - och rättighet - att välja på.

Den enda riksinventeringen i Sverige av botare alla kategorier gjordes 1951 (*tabell I*). De sakkunniga i kvacksalveritutredningen, som i SOU 1956:29 gav förslag till nu gällande lag, hade infor- drat rapporter från förste provinsialläkarna och stadsläkarna i rikets största städer. Rapporterna kompletterades med uppgifter från annonser och polisregister (12).

Botarna utgjorde som synes en heterogen grupp vid seklets mitt. Homeopaterna dominerade, grupperna kiropraktorer samt kloka gubbar och gummor utan angiven specialitet kom därefter. 158 botare bodde i Stockholm, Göteborg och Malmö. Gävleborgs län hade 44 och Västernorrlands län 40 alternativa terapeuter.

Från traditionella kloka gubbar och gummor

Hur var det då 50 år tidigare? Jag har gått igenom en tredjedel av rapporterna år 1900 från de 376 provinsialläkar distrikten. Av 38 nämnda botare är alla utom tre (samtliga homeopater med ögondiagnostik som specialitet) antingen traditionella kloka gummor och gubbar eller ledslitare, bendoktorer. Även dessa representerade ett kunnande som ärvdes, ofta inom samma familj. Några uppges också tillverka och försälja salvor och andra läkemedel.

...till kvacksalveri som geschäft

Redan 1915 ansågs de traditionella, i regel bofasta, botarna vara få i jämförelse med dem som slagit sig på kvacksalveri enbart för att tjäna pengar. Detta konstateras i den proposition som ledd till 1915 års lag om rätt att utöva läkekonsten; man pekar särskilt på en grupp, homeopaterna.

I förste provinsialläkarnas årsberättelser från 1930-talet nämns representanter för nästan alla de i tabellen angivna kategorierna, och dessutom rapporteras helbrägdagörare, naturopater och spagyriker.

Blygsam verksamhet 1962

1962, det sista år som årsberättelser infor- drades av dåvarande Medicinalstyrelsen, är bilden av botarverksamheten mindre splittrad. Från nio län rapporteras inga botare alls, och från de övriga inberättas en mycket blygsam verksamhet. Det finns fortfarande homeopater, ögondiagnostiker, bendoktorer, kiropraktorer, koppare, kloka gubbar och gummor samt el-terapeuter. Tre botare uppges ha omfattande praktik, nämligen THX-doktorn Elis Sandberg i Aneby (som förekommit flitigt i rapporterna sedan 1956), Ture Foss (»Gubben i Lur») och 84-åriga Johan Henrik Harju från Kuusilehto nära Niilivaara i Norrbotten. »Gubben i Lur» påstås med hjälp av induktionsströmmar behandla hundratals patienter per dag. »Niilivaaragubben» botade folk med handpåläggning och läste finska ramsor över vatten, som han rörde om i med sin botarkniv. Patienterna fick sedan dricka vattnet.

En liten men resurskrävande grupp

Länsläkarnas rapporter 1975-76 är betydligt utförligare än de var 1962. Antalet utövare av alternativ medicin anses inte stort i något län, men länsläkarna anmärker att de är en resurskrävande grupp.

Länsläkaren i Älvsborgs län räknar upp de flesta av de alternativa terapiformer som numera praktiseras i Norden:

Målgruppen är heterogen, spännande över fotvårdsspecialister, som oftast bedriver invändningsfri behandling, till kiropraktorer, naprapatiker, akupunktörer, homeopater, utövare av antroposofisk medicin, zonterapi, örtmedicin och diverse fysikaliska terapiformer som ej används inom den legaliserade sjukvården. Slutligen ingår vegetabilisk diet, råkost och fastekurer i behandlingen hos många utövare.

Konsumtionsstudier

Utbudet av alternativ medicin under 1900-talet framgår av det föregående, men hur är det med *utnyttjandet*? Vilka har sökt de kloka, och vem går i dag till »kvackare»? Gör man det istället för att söka läkare, eller går man först till dessa och sedan till botarna?

För att få svar på sådana frågor lät Socialstyrelsen i Sverige 1976 länsläkarorganisationerna i Sockholms, Södermanlands, Gotlands och Uppsala län kartlägga »konsumtionsmönstret» (11). I Umeåområdet intervjuades 506 personer i åldrarna 18 - 79 år. 26 personer (=5%) hade under en ettårsperiod sökt botare och 14 av dem hade sökt läkare för samma sjukdom.

Enligt Statistiska centralbyråns undersökning om levnadsförhållanden i Sverige hade 185 av 12 300 intervjuade personer under en tremånadersperiod 1975 konsulterat kiropraktor, homeopat eller annan botare. (För hela riket innebär detta att 1,5 % eller 86 000 i åldrarna 16 - 74 år kan beräknas utnyttja icke-auktoriserad vård under ett kvartal.) Det var ungefär lika många män som kvinnor, och åldersgruppen 45 - 64 år anlidade botare mest.

Hälsotillståndet var sämre bland dem som besökt botare än bland befolkningen i övrigt. 90 % av dem som sökt botare uppgav att de led av någon allvarlig sjukdom mot 40 % av dem som nöjt sig med den officiella sjukvården. Det är vanligare att de som sökt kiropraktor etc. även varit hos läkare (61 mot 36 %) och att de upplevt behov av läkarvård utan att få någon vård (14 mot 6 %).

Dessa siffror kan jämföras med en rapport från Vännäs i Västerbotten. På den svenska medicinska riksstämman 1978 redogjorde distriktsläkare Göran Westman för en enkät, som besvarats av 80 % av 795 slumpvis utvalda personer i åldrarna 16 - 70 år. 5 % angav att de skulle vända sig till kotknackare eller kiropraktor om de under en tid haft värk i ett knä men inte svåra smärtor. Många hade emellertid under en tvåårsperiod haft kontakt med alternativa vårdformer: 10 % hade besökt hälsokostaffär, 7 % kotknackare, 9 % kiropraktor och 3 % homeopat. 3 % hade tillverkat örtmedicin själva. Vissa könsskillnader noterades: män hade i större utsträckning än kvinnor varit hos kotknackare; när det gällde besök i hälsokostaffär och hos homeopat däremot dominerade kvinnorna.

I Norge svarade 14 % vid en Gallup-undersökning 1949, att »de selv hadde oppsøkt en såkalt kvaksalver». Vid en undersökning 1974 uppgav 10 % av 1 600 intervjuade att de sökt botare. Instittutt for almenmedisin i Oslo gjorde 1977 en landsomfattande undersökning, där 151 av 808 intervjuade uppgav att de använt sig av alternativ terapi i någon form. 85 % av dessa hade även sökt läkare (2).

I Danmark företogs 1971 en studie som folklivsforskaren Birgitte Rørbye redogjorde för på det folkmedicinska seminariet i Österbotten. 15 % av de intervjuade hade själva blivit behandlade av botare, och 88 % av dessa ansåg sig ha blivit hjälpta av behandlingen.

De här redovisade undersökningarna är tyvärr inte jämförbara. De redovisar inte svar på samma frågor, utom beträffande frågan om man utnyttjat den icke-officiella sjukvården. Det kan na-

turligtvis tänkas att allmänheten inte har klart för sig vem som är läkare eller exempelvis homeopat och att en del människor tycker det är genant att berätta att de anlitat alternativ medicin. Uppenbarligen söker emellertid många människor i Norden fortfarande alternativa terapeuter.

Kulturella och sociala aspekter

WHO-konferensen om traditionell medicin är ett bevis på att man omvärderar medicinmän och andra trolldoktorer, vilka tidigare ansetts höra hemma i en rituell och religiös sfär, som inte kunde rymma någonting av naturvetenskapligt intresse.

Hur är det i de nordiska länderna?

De svenska länsläkarnas rapporter 1975 - 1976 visar i klartext att läkarna fortfarande är negativt inställda till dem som utövar sjukvård utan att vara medicinalpersonal. Ett undantag är rapporten från Värmlands län:

Dessa utövare har klart deklarerat sin vilja att etablera kontakt med företrädare för den offentliga sjukvården och måbända finna sin roll i det gemensamma arbetet för patientens fysiska och psykiska hälsa. De flesta läkares traditionellt negativa inställning till denna verksamhet synes dock medföra att patienter inte vågar avslöja för sin läkare att de konsulterat och behandlats av »icke-läkare».

De officiella rapporter som jag tagit del av från 1900, 1915, 1931 - 1939, 1947 och 1962 är annars negativa mot botarna. Läkarna är ibland sarkastiska, ibland resignerade (1). Då och då brister någon hårt prövad provinsialläkare ut i förebråelser mot medicinalmyndigheten, t ex doktorn i Örnsköldsvik 1947:

Alla sociala välfärdsåtgärder blir endast ett polerande på ytan på ett sjukt samhälle, så länge kvacksalvare få fritt husera genom att avhålla patienten att i tid söka läkare och komma under sakkunnig behandling. Kvacksalvarna äro kroniska bacillbärande i samhällskroppen och tillåtas härja utan att lagliga åtgärder kunna vidtagas. Hur kan sådant få ske anno 1947?

Läkarna har också uttalat sig om botarnas patienter. Dessa är enligt tjänsterapporterna neurotiska eller psykiskt debila, omdömeslösa och vidskepliga. Doktorn i Gävleborgs län finner det märkligt »att även hos intellektuellt högtstående så mycket irrationellt tänkande finns i fråga om sjukdomar och sådan förkärlek för mystiska metoder och läkemedel».

Allmänhetens inställning till botare har skiftat. *Elisabet Wijkström* har försökt klarlägga relationerna mellan den officiella och den icke officiella sjukvården (10). Hon har intervjuat 99 personer (45 äldre och 44 yngre) i Helsingborg och Billinge i Skåne.

De allra flesta erinrade sig icke officiella terapeuter från sin uppväxttid. Bland dem som då sökte kloka gubbar eller gummor fanns företrädare för alla samhällsskikt; oftast sökte de för sjukdomar som inte betraktades som speciellt allvarliga.

De intervjuade äldre personerna ansåg att människor i större utsträckning började söka läkare mellan 1910 och 1930. Anledningar till attitydförändringen var enligt intervjuerna dels läkarvetenskapens framsteg, dels bättre skolundervisning och folkrörelsernas bildningsverksamhet. Förbättrade kommunikationer, förbättrad ekonomi, demokratiseringen i samhället och tillkomsten av sjukkassan nämns också som orsaker till en förändrad syn på sjukvården.

Många av de äldre hade stort förtroende för kiropraktorerna. 13 av de 18 som hade egen erfarenhet av botare uttalade sig mycket positivt om dem.

Bland de yngre är omdömena mycket varierande, men övervägande till den icke officiella medicinens fördel. En man i 50-årsåldern citeras: »Di söker gärna läkaren, men det gör di bara för att di idag får en viss ersättning, men sen efterår söker di homeopater eller kiropraktorer för att bli botade liksom».

Åsikten att folk, och kanske även de själva, skulle anlita kvacksalveri som en sista utväg delas av 16 personer.

Såväl i intervjuerna som i länsläkarrapporter understryks att besvikelse över missförhållanden

eller misslyckanden inom den officiella sjukvården kan ligga bakom tron på kvacksalveriet. Man uppsöker kotknackare eller helbrägdagörare när man tycker att läkaren inte kan göra något åt det som plågar en eller är alltför opersonlig eller ointresserad. Det är också förståeligt att svårt sjuka prövar den alternativa medicinen som en sista utväg, ett halmstrå att gripa efter (7).

Massmedias roll när det gäller att sprida kunskap om och skapa förtroende för kvacksalveriet nämns i fem av intervjuerna.

Ny syn på placeboeffekter

»Hur skall kvacksalveri förbindras?» heter slutkapitlet i »*Vetenskap och beprövad erfarenhet*» (6). Författarna föreslår att placeboeffekten skall omvärderas. Kvacksalvaren anses ju vara expert på placeboterapi, suggestionsterapi. Men de läkare som stimulerar till hopp och livsvilja utövar också en psykisk behandling.

Just effekter av behandling har väckt intresse på senare år. Lars-Erik Böttiger är bland dem som efterlyst forskning om hur behandling ges: »Intressanta undersökningar har visat, att man genom en starkt personlig postoperativ vård kan minska patienternas behov av smärtlindrande morfinpreparat och till och med avsevärt förkorta vårdtiden efter operationer». (3).

1974 skrev Socialstyrelsen till Socialdepartementet och förklarade det angeläget att klinisk prövning av inortodoxa behandlingsmetoder kommer till stånd:

»Det torde också vara av intresse att närmare studera de effekter som hänförs sig till behandlingens utförande, behandlarnas personlighet, behandlingsmetodens karaktär av icke auktoriserad terapi mm. Den medicinska utvärderingen av behandlingen bör kompletteras med studier utförda av beteendevetenskaplig expertis».

Vad är det som åstadkommer effekterna? Hösten 1978 publicerades i den ansedda engelska läkartidskriften *The Lancet* en undersökning om »placebo analgesia» (5). Forskarna skriver:

Almost nothing is known about what causes placebo effects but the recently discovered endogenous opiate-like substances, (endorphins) seem likely to be involved.

— — —

If, as the present study suggests, the analgesic effect of placebo is based on the action of endorphins, future research can proceed with an analysis of variables affecting endorphin activity rather than simply recording behavioural manifestations of placebo effects. Greater understanding of endogenous mechanisms of analgesia should lead to more effective management of clinical pain with a combination of pharmacological, behavioural, and physical methods.

Den hormonforskning som Roger Guillemin och Andrew Schally fick Nobel-priset för 1977 kan kanske också hjälpa till att klarlägga placeboeffekten och vad botarnas personlighet betyder.

1975 publicerade den norske läkaren Vilhelm Schjelderup »Alternativ medicin. Låkekonst på nya vägar». Gösta Tibblin, som då var professor i socialmedicin i Umeå, kommenterade i en intervju: »Det är irriterande för läkarkåren med allmänhetens allt större intresse för alternativ medicin. Det är en förtroendekris som bör leda till självrannsakan.»

De mellansvenska länsläkarna framför i en rapport till Socialstyrelsen liknande åsikter (11):

Man kan inte helt bortse ifrån den positiva effekt som patienten upplever vid behandling av annan än medicinalpersonal, en effekt som är en förutsättning för att denna verksamhet skall kunna fortleva parallellt med vår traditionella sjukvård.

I »konsumtionsmönstret» ligger också svaret på frågan varför en så auktoritär verksamhet som sjukvården kan ha en, om än blygsam, parallellorganisation där sådana termer som vetenskaplighet, terapeutisk effekt, biverkningar, risker etc

överbuvudtaget inte förekommer. Möjligen återspeglar konsumtionsmönstret en oförmåga hos vår sjukvård att ta hand om vissa patienter snarare än en brist i utbud av terapeutiska alternativ.

Inledningsvis diskuterades begreppen kvacksalveri och folkmedicin. Jag anser det berättigat att kalla 1900-talsbotarnas verksamhet för folkmedicin. Den icke-ortodoxa medicinen är fortfarande ett alternativ. Det faktum att folk anlitar de alternativa vårdformerna gör dessa till samma resurs som den traditionella folkmedicinen alltid har varit.

Synen på kvacksalvaren har förändrats under senare tid. Numera undviker man medvetet ordet kvacksalvare, och läkarna har kanske blivit mindre negativa. Sedan några år tillbaka finns Svenska läkares förening för biologisk medicin, som tar upp okonventionella metoder till prövning och debatt och utgår från en helhetssyn på människan. Och även om de flesta läkare anser att kolleger som Vilhelm Schjelderup och Olov Lindahl är alltför entusiastiska och kritiklösa i sin syn på den alternativa medicinen, tycks många vara inställda på att det krävs en ny läkarutbildning, där man beaktar hela människan, biologiskt, socialt och psykologiskt (9).

Det handlar om människokunskap och människobehandling – och kanske blir läkarna en vacker dag skickligare än botarna på detta område!

Litteratur

1. Bowallius, M.: *Illegal och icke-ortodox läkekonst. En studie av förhållandena i Sverige under 1900-talet huvudsakligen baserad på rättegångshandlingar och lagförslag*. Del I–II. Stockholm 1976–1978. (Instituten för folklivsforskning, Stockholms universitet.)
 2. Bruusgaard, D. & Efskind, L.: *Befolkningens syn på og bruk av folkemedisin*. T. norske lægeforen. 97:335–341, 1977.
 3. Böttiger, L.E.: *Behandling - är den alltid till patientens bästa?* Spri specialpublikation S 25 Nytt från Läkarsällskapets riksstämman 1975. Stockholm 1976.
 4. Kempe, C.: *»Patienterna vill diskutera biologiska terapimetoder»*. Läkartidningen 74:3599–3600, 1977.
 5. Levine, J.D., Gordon, N.C. & Fields, H.L.: *The mechanism of placebo analgesia*. Lancet ii:654–57, 1978.
 6. Lindahl, O. & Lindwall, L.: *Vetenskap och beprövad erfarenhet*. Natur och kultur. Stockholm 1978.
 7. Ranström, S.: *»Skolmedicin» kontra »folkmedicin»*. Läkartidningen 75:201–02. 1978.
 8. Vartiovaara, I.: *Lääkkeenomaiset luonnontuotteet*. Finlands läkartidning 33:2214–2217, 1978.
 9. Wiedersheim, R.: *Medical education – too little care, too much intervention*. Nord Med 93:216–219, 1978.
 10. Wijkström, E.: *Läkare eller kvacksalvare? En etnologisk attitydundersökning*. Lund 1975 (Etnologiska institutionen, Lunds universitet.)
 11. *Kartläggning av »konsumtionsmönstret» hos personer som söker vård som erbjuds från personer som bedriver sjukvårdsverksamhet utan att vara medicinalpersonal*. Länsläkarorganisationerna i Stockholm, Uppsala, Södermanlands och Gotlands län 1977.
 12. *Lag om rätt att utöva läkekonsten. Förslag avgivet av kvacksalveriutredningen*. SOU 1956:29. Stockholm 1956.
 13. *The promotion and development of traditional medicine. Report of a WHO Meeting*. World Health Organization. Geneva 1978 (Technical Report Series 622).
- Ytterligare litteraturhänvisningar finns tillgängliga på Spris bibliotek, Box 27310, S-10254 Stockholm. Artikeln är en bearbetning av en artikel, ursprungligen införd i Nordisk Medicin 94:53-57, 1979.

Legens syn på »folkemedisinen«

af Ole Jacob Broch

Forfatteren er prof. dr. med. ved Haukeland sjukehus i Bergen og giver sine synspunkter på folkemedicinen. Behandling af deciderede sygdomme må hvile på medicinsk forskning og ud fra en diagnose af sygdommen. Ved psykisk betingede sygdomme kan folke- og naturmedicinen dog lige så godt føre til helbredelse som den konventionelle medicin kan. Vigtigst er det dog, at folk selv i større udstrækning bliver ansvarlige for sin egen sundhed bl.a. via en mer naturlig livsførelse.

Alle har full tillit til den moderne vitenskap som er en del av vår nære virkelighet. Når TV eller datateknikken svikter er det åpenbart ikke forskningens feil, men tekniske svikt. Ingen tenker på alternative løsninger eller tilkaller personer med »overnaturlige« evner. Vi innstiller oss på at teknologi og forskning på vesentlige områder har forandret vårt liv. Men medisinsk forskning har gitt minst like imponerende resultater. Den har hatt større betydning for vårt liv. Men likevel blir den ofte avvist. I utviklingsland må helsetjenesten fremdeles bygge på primitiv folke-medisin. I industrilandene har den vitenskapelige medisin tatt en stadig økende andel av våre ressurser, sammen med sosialomsorgen omtrent halvdelen av statsbudsjettet. Det er ikke uten grunn. Helsen har høy prioritering, og vi kan også peke på betydelige resultater. Alvorlige sykdommer er delvis utryddet. Den gjennomsnittlige levealder har økt mange år. Den norske kvinne blir idag over 76 år.

Der er likevel en viss grunn til skepsis. Enkelte forhold har skapt tvil om resultatene av helse-tjenesten har svart til den overveldende innsats. I mange europeiske land har den gjennomsnittlige levealder vist synkende tendens. Overalt har sykdomsfravær og antall arbeidsføre steget i foruroligende grad. Dette må oppfattes som en alvorlig helsesvikt. De psykiske lidelser og tilpasningsproblemene synes å øke i takt med kampen mot dem. Alvorlige nye helseproblemer har dukket opp. Den betydelige prioritering av sykehussektoren har bare løst en kvantitativt liten del av helseproblemene. Den primære helsetjeneste som skal ta seg av de daglige problemer har på mange måter sviktet. Mange har fått mistillit til den autorative vitenskapelige helsetjeneste og har søkt alternative tilbud. De har ikke manglet. Og har fått en oppblussen på alle områder. Selv de mest primitive former for »legekunst», endog god gammel djevlebesvergelse, trives i data- og atomalderen.

En uendelighet av forskjellige behandlingssystemer praktiseres idag, kvaksalvere har stor suksess. Med kvaksalveri mener vi vanligvis behandlinger hvor bløff og bedrag kan ha betydning.

Det forekommer selvfølgelig, men spiller som regel en mindre rolle.

Er det mulig å karakterisere de forskjellige behandlingstilbud og finne felles trekk og komme med en verdinormering? Spesielt å vurdere dem i forhold til den vitenskapelige medisin og finne en forklaring på, hvorfor de har slik appell?

Der er en helt avgjørende forskjell på det vi med et uheldigt uttrykk kaller «skolemedisin» og alle andre tilbud. Forskjellen gjelder den måten kunnskaper og erfaringer innhentes. Den vanlige medisin utvikles alene ved forskning og vitenskapelige metoder. Nye medisinske resultater er utenkelig uten nøyaktig forskning. Ingen metoder vil bli alment akseptert uten at de er dokumentert omhyggelig og verifisert fra flere hold. Det stilles meget strenge krav til de vitenskapelige metoder som blir brukt. De omfatter bl.a. dyreforsøk og et utall av kliniske forsøk på pasienter. Utprøvingen av et hvert nytt medikament er også gjenstand for meget streng offentlig kontroll.

Folkemedisin eller andre behandlingstilbud bygger ikke på forskning, men på det vi kaller vanlig erfaring. Enkelte retninger innen «naturmedisinen» forkaster endog vitenskapen som norm.

Noen retninger hevder at deres resultater er «vitenskapelig bevist» og henviser til publikasjoner. Men disse publikasjoner som tilsynelatende kan vise meget gunstige resultater, tilfredsstillende ikke vitenskapelige krav og kan ikke tillegges beviskraft. Folkemedisin og andre tilsvarende behandlingsmetoder bygger som regel på en «naturfilosofi», ofte med en viss mystikk og med religiøse islag. De fleste retninger legger vesentlig vekt på mer naturlig levevis. Råkost og «naturprodukter» er et vesentlig prinsipp for de fleste systemer.

Slagordet «tilbake til naturen» går ofte igjen. Moderne medisin beskyldes for å være unaturlig, for å negligere «naturens og Guds anvisninger» og istedenfor bruke skadelige kjemiske stoffer. Det er ikke helt riktig. Ikke få medikamenter stammer fra planter og andre naturprodukter. Men de virksomme stoffer er blitt renframstilt for at de kan doseres nøyaktig og for å redusere skadelige bivirkninger. De er også utgangspunkt for framstilling av nye stoffer med bedre og mulige andre virkninger.

Hva kommer det av at alle mulige og ofte irrasjonelle behandlingsmetoder kan framlegge mange vitnesbyrd om helbredelse hvor vanlig legebehandling ofte svikter? «Mirakuløse helbredelser» blir ofte slått stort opp i massemedia. De kan aldri verifiseres. Ved nærmere granskning er det heller ikke noe usedvanlig ved forløpet. Det skapes imidlertid stor publisitet og utbredelse. Det er ikke tvil om at mange pasienter føler seg bedre for mange av sine plager. Behandlingen blir en mote. Vi kan henvise til epidemien med «askeavkok» for et par år siden. Da hjalp det mot alt. I dag hjelper det kanskje ikke for noe. Om kort tid er det helt glemt.

De fleste sykdommer er forbigående og helbredes av seg selv. Sykdomsbegrepet er meget omfattende etter WHO's helsedefinisjon.

En avgjørende rolle for all behandling spiller suggesjonen. Den er viktig også for alvorlige somatiske sykdommer. Tro og tillit til en behandlingsmetode er av avgjørende betydning for den subjektive velfølelse og dermed også for resultatet av en behandling. De fleste plager folk lider av og søker behandling for har vesentlige psykiske overlag. Et hvilket som helst behandlingssystem som gir tro og tillit spiller på disse psykiske effekter. Dette er et forhold som gang på gang tidligere også har ført medisinen på avveier og har gitt tiltro til behandlingsmetoder som senere er blitt opgitt som virkningsløse.

I den vitenskapelige medisin spiller diagnosen en avgjørende rolle. Uten en detaljert diagnose mangler grunnlaget for en spesifikk behandling. I de alternative behandlingsmetoder er det symptomene som behandles og de kan ha meget forskjellig årsak. Diagnosen er av mindre betydning.

Behandlingen av alle alvorlige somatiske sykdommer må skje etter legevitenskapelige prinsipper. Få leger vil være uenig i det. Resultatet av en behandling er i stor utstrekning avhengig av hvor tidlig en kommer til. Det er en tragedie om andre behandlingsformer skal forspille det rette tidspunkt så helsen går tapt.

Ingen seriøs politiker vil være uenig i at moderne helsetjeneste må bygge på rasjonell medisin basert på forskning. Uenigheten er derimot stor om i hvilken grad alternative behandlingsformer

kan erstatte eller integreres med den vitenskapelige medisin. På den annen side kan diskusjonen også gjelde spørsmålet om i hvilken utstrekning det skal legges restriksjoner på kommersiell bruk av behandlingstilbud som helt åpenbart stir mot enhver sunn fornuft og som kan være direkte skadelig.

Prinsipper kan det være lettere å bli enige om.

Praktiske utforminger på dette området er sterkt følelseladet og vil være politisk brennbare.

Et meget viktig forhold er at de tilstander en lege vanligvis får til behandling relativt sjelden er alvorlige somatiske sykdommer som er direkte avhengig av medisinsk ekspertise. Over 90 % er uskyldige, men ikke desto mindre ubehagelige plager, ofte av nervøs karakter. Legen står i slike tilfelle overfor en behandlingsoppgave med prinsipielt samme utgangspunkt som andre »behandlere». Enten det er medisinmannen i urskogen, »folkemedisineren» eller homøopaten. Alle bygger i virkeligheten på psykoterapi. En begår ingen alvorlig feil når en sier at i svært mange tilfelle kan det ene være like bra som det andre. Vi har ingen spesiell nevnet til psykisk helse. De mest moderne terapiformer er ofte motebetonet. Legen har forutsetninger for å utelukke somatiske sykdommer. Det er selvfølgelig viktig. Men de fleste av disse pasienter er som regel vel undersøkte på forhånd. Det er ofte pasienter som har vært sykehusbehandlet og som ikke synes de har gode erfaringer med læger.

Den behandler som kan etablere det beste medmenneskelige forhold og størst tillit vil ofte stå sterkest i denne kamp om psykisk helse. Vi kan like godt innrømme at ikke alle leger har det beste utgangspunkt. Men så uforstående som mange vil ha dem til, er de ikke. De har alle sammen meget stor erfaring i sin praksis med dette klientel, og de er utdannet til det.

Ved mange psykiske tilstander vil vitenskapelige forutsetninger ikke by på noen særlige fordeler, tvert i mot. En terapeut med glødende tro på sin spesielle kur stiller ofte med vesentlige fordeler.

Alle behandlingsformer har som målsetning å hjelpe de syke. I tillegg kommer det profesjonelle interesser med.

Et aktuelt spørsmål er selvfølgelig om denne felles målsetning kan føre til et fruktbart samarbeid. Folkehelsen er et slikt gode at alle interesser burde forenes. Medisinen kan i etterhvert ikke alene makte den store oppgaven å ta vare på folks helse i videste forstand.

Men interessemotsetningene kan være store og ikke sjelden kommer det frontale kollisjoner. Medisinerne må selvfølgelig samarbeide med mange andre profesjoner og må akseptere at folk søker behandlere som praktiserer etter helt andre prinsipper. Folk i stor nød vil ikke alltid handle etter rasjonelle prinsipper. Medisinen kan imidlertid aldri fire på det helt avgjørende prinsipp at behandling skal vurderes etter vitenskapelige metoder i den utstrekning det lar seg gjøre.

Noen alminnelig integrering med de forskjellige naturlegemetoder som avviser vitenskapelige undersøkelsesmetoder kan derfor ikke komme på tale. Men vi erkjenner at for mange av de alminnelige plager kan folke- og naturmedisin føre til målet like godt som vitenskapelig medisin. Det er enklere og framfor alt billigere. Det er helt urealistisk å mene at den konvensjonelle medisin skal ha en slik altomfattende oppgave innen helsetjenesten. Det vil være spill av ressurser som kan brukes bedre. Først og fremst må egenomsorgen utvikles i langt større grad. Folk må i større utstrekning bli mer ansvarlig for sin egen skjebne og i større utstrekning greie opp med sine egne vansker. Velferdsstaten har forsømt denne oppgaven, ja, direkte redusert evnen til egen omsorg.

Om visse målsetninger bør medisinen samarbeide med alle helsesystemer. Der er stor enighet om visse prinsipper for vår livsførsel og dette bør det samarbeides om. Vi bør arbeide for et bedre kosthold med mindre overflod. Vi kan gå til felles kamp mot misbruk av tobakk og alkohol, vårt aller største helseproblem i dag. Vi kan samarbeide om en mer naturlig livsførsel med mer bruk av våre kroppsfunksjoner.

Da vil det bli mindre bruk for sykehus og medikamenter. Og for alle grupper behandlere. Da vil det også bli mindre marked for alle dem som spekulerer i og utnytter menneskers nød og sykdom. Her er der mange som har funnet et stort marked.

» . . . om Gud vil det.«

Litt om fire religiøse helbredere i Nord-Norge

af Marit Hauan Johnsen

Ud fra sine studier af helbredere i Nord—Norge antyder forfatteren at der her findes en særlig tradition i forhold til det øvrige Norge. Helbrederne behandler ud fra den religiøse overbevisning, at det ikke er dem, men Gud som helbreder de syge.

Sommeren 1978 gjorde jeg et feltarbeid om religiøse helbredere og deres pasienter. Jeg valgte Nord-Norge, nærmere bestemt Troms fylke som geografisk avgrensning. Feltarbeidet var et ledd i folkloristikk mellomfag med folkemedisin som emneområde ved Etno-folkloristisk institutt i Bergen.

Det geografiske valg var ikke tilfeldig, men gjort fordi Troms er mitt hjemstedsfylke. Jeg konsentrerte meg om fire helbredere som jeg allerede kjente til fra før, og intervjuet også tolv av deres pasienter.

Ved Etno-folkloristisk institutt i Bergen har det gjennom flere år vært drevet feltarbeid om folkemedisin. Undersøkelsene har i hovedsak vært konsentrert om Vest- og Østlandet.

Bortsett fra Qvigstads arbeider om samisk folkemedisin er lite offentliggjort om dette emnet i Nord-Norge. Mangelen på undersøkelser omkring nord-norsk folkemedisin har forhindret mulighetene til å foreta sammenlignende studier av folkemedisin i de ulike landsdeler.

Mitt feltarbeid er for lite til å kunne vise klare forskjeller mellom Sør- og Nord-Norge, men jeg vil likevel prøve å antyde punkter hvor jeg mener disse fire religiøse helbrederne skiller seg ut fra folklige helbredere ellers i landet. Dette blant annet innen for diagnostisering og i måten å forklare helbredelsen på.

Religiøs helbredning

Jeg ser på denne helbredelsesmetoden som en form for magi. Pasientene mener å nyttiggjøre seg av en overnaturlig kraft. De vet at midlet helbrederen bruker er Guds ord, de har hørt av

andre at det har gitt positive resultater og i håp om, at de selv skal bli bra tar de kontakt. De forventer, at det skal skje et mirakel eller et »under«, som en av pasientene uttrykte det. Pasientene kommer til helbrederen, når de er i en krisesituasjon, når de er oppgitt av skolemedisinen og har prøvd andre botemidler ofte gang på gang uten videre resultat. De oppsøker da den ikke- autoriserte helbreder, som siste alternativ. Som en av pasientene uttrykte det: *»vess ikkje læge- rådan jælpe så vil æ jo,... den druknende vil jo gripe ætter et balmstrå.»*

Forløpet kan karakteriseres som en kriserite hvor helbrederen gjennom en tradert påkallelse av overnaturlige krefter prøver å hjelpe frem en forandring i situasjonen. I troen på Gud, på det hellige og i troen på virkningen av bönn, utfører helbrederen handlingen.

En »runar» eller en helbreder?

Uttrykket religiøse helbredere er valgt av klassifiseringshensyn. Disse helbrederne selv kaller ikke sine gjerninger helbredelse, i deres øyne er Gud den eneste helbrederen. De selv og legestanden er kun Herrens redskaper og tjenere på jorden. Som en av informantene sa det: *»Du må ikke bruke det uttrykket å helbrede. Bruk heller at æ hjelpe dæm. Helbrede det må en høyere makt, det e Gud sjøl.»*

»Runar» eller »runkall» er den betegnelsen jeg har hørt bli mest brukt på disse helbrederne. Også »læsar» og »blåsar» blir brukt, men i mindre grad. Alle disse betegnelsene refererer til det helbrederne foretar seg. Blåser bort det onde, leser over sykdommen, og »runar» skriver seg nok fra folks måte å oppfatte handlingen på, som noe hemmelig (B.A.Klintberg). »Runaren» holder sine formulærer hemmelige og henviser til Guds helbredende kraft.

Opplæring av religiøse helbredere.

Henrik Scheie, kalt for Losen, har fortalt om seg selv som religiøs helbreder i boken *»Overnaturlige Helbredende Nådegaver»*. I en åpenbaring fra Gud ble han fortalt, at han skulle komme til å helbrede syke. De fleste tradisjonelle helbredere forteller, at de fra barnsben av har følt, at de var anderledes enn andre. De har ofte positivt visst, at dette »anderledes» var en helbredende evne. En uforklarlig opplevelse eller en »åpenbaring» har kallet dem til å bruke sine evner.

De fire religiøse helbrederne jeg intervjuet har ikke hatt noen slike opplevelser, men derimot en opplæring. To av informantene hadde fedre som selv var helbredere og hadde overtatt virksomheten etter dem. En hadde lært det av sin sjef, og den fjerde av »Spå-Stina». Engang han var i Finnmark fikk han skadet hånden, og på vei tilbake til Tromsø og lege ble han rådet av en mann til å oppsøke »Spå-Stina» istedenfor doktoren. Der ble han i to uker. Hun hadde seks barn som ikke interesserte seg for morens virke, og da han skulle dra spurte hun om han ville lære. *»Ja, den lærdommen e ikke tung å bære»,* svarte Olaf. Han var 17 år den gangen.

Det disse fore har lært er å bruke formulærer bygd på og hentet fra bibelord for å fjerne sykdommer. Formulærene kan rettes mot stedet på kroppen, der sykdommen sitter eller mot det element sykdommen antas å stamme fra - jord, luft eller vann. En av helbrederne brukte også fadervår gjentatt tre ganger for å stanse blod. Jesu ord i forbindelse med de undere det berettes om i evangeliene blir likeledes brukt. Formulærene blir aldri lest høyt, pasientene kalte det en stille, uforståelig hvisking. Tre av helbrederne brukte i tillegg til gudsord også jord, vann og stål. *»Det e tre som vinn i himmelen, det e faderen, sønnen og den hellige ånd. Det har du lært i Guds ord. Og det e tre som vinn på jorda - ånden, vannet og blodet. Tre e ett og ett e tre.»* Slik lød en av helbredernes forklaring på, hvorfor han lot pasientene drikke tre munnfuller vann. Lignende forklaringer ble gitt på bruken av stål. Berøring av det onde stedet for å stryke sykdommen og smertene ut av kroppen inngår også i behandlingen.

Ved siden av formulærer inngår med andre ord også visse ritualer, hvor tre-tallet går igjen i helbredernes opplæring: Tre elementer gjentakelse av handlinger tre ganger - alt under henvisning til den himmelsek treenighet og meddelt nye helbredere.

Status i eget miljø

Tre av helbrederne er predikanter innenfor læstadianer menigheter, se skjema. Som lederskikkelser i sin menighet nyter de anseelse. Når så bygdene de bor i er sterkt preget av denne trosretning mener jeg at de har bygdefolkets tillit. Det settes stor lit til Guds ord og når så dette brukes positivt til å helbrede syke bygger dette opp under troen.

Man har hevdet at etno-medisinere som oftes har sin pasientkrets utenfor sin egen hjemplass. To av pasientene jeg intervjuet bor bare to kilometer fra den religiøse helbreder de har besøkt. Den ene av dem uttalte: *»de fleste i denne bygda trur på runar»*. Min antagelse går ut på at de ofte blir besøkt av sambygdinger.

Som tidligere nevnt er det ikke bare trosfeller som søker dem. De får bönn om hjelp fra hele landsdelen og utover landegrensen. Og selv om de fleste som henvender seg vet at helbrederen er dypt religiøs er nok ikke alle klar over at de er læstadianere. Helbrederen krever heller ikke at en skal være kristen for å bli hjulpet.

Alder	80	82	60	52
Yrke	pensj. veivokter	pensj. fisker	handelsmann	postsjåfør
Menighetstilhørighet	læstadianer	læstadianer	læstadianer	statskirken
Menighetsaktivitet	predikant	predikant	predikant	—
Bruk av Guds ord	+	+	+	+
Andre midler	vann	stål	vann/jord	—
Lært av	tidl. sjef	Spå-Stina	far	far
Kriterier for helbredning	døpt, oppgi døpenavn, fødselsår og dato	døpt, oppgi døpenavn, fødselsår og dato	døpt, oppgi døpenavn, fødselsår og dato	oppgi fødselsår og dato
Kontaktform	brev, telefon, besøk	brev, telefon, besøk	brev, telefon, besøk	brev, telefon, besøk
Diagnose	—	—	—	—
Timebestilling	—	—	—	—
Betaling	—	—	—	—
Helbredning av dyr	+	+	+	+

Kontaktform og diagnostisering

Ingen av de fire har timebestilling. Pasientene tar kontakt gjennom brev, telefon eller besøk i helbrederens hjem: En av de fire mente å kunne hjelpe syke gjennom brev eller telefon *»så langt verden strekk»*, men la til at det var mer kraft i personlig kontakt med pasienten. Mange kommer hjem til disse fire, med de fleste tar kontakt med post og telefon - i mange tilfeller er det pasientens nærmeste som gjør dette. I brev eller telefon blir det opplyst om døpenavn og fødselsdato for at Herren skal være sikker på hvem det blir bedt for. *»Det er mange som heter Per»*, forklarte en av helbrederne.

I den folkloristiske såvel som i den antropologiske behandling av folkemedisinen blir den positive virkningen av helbredelsen ofte forklart med at helbrederen tilhører pasientens miljø og dermed får bedre kontakt og kjenner de mulige sosiale årsaksfaktorer til lidelsen. Dette skulle gi helbrederen et godt grunnlag for å kunne finne en forklaring på sykdommen. En slik tankegang er lite anvendelig i de former for kontakt det her er tale om. De opplysninger helbrederen,

eventuelt nærmeste nabo med telefon, hans familie ell. lign., får, er minimale. Pasientene forteller hva de lider av eller hvor smertene sitter og utfra dette ber så helbrederen Gud om å lege. I motsetning til behandling med urter og ulike typer håndspåleggelse er det her ikke snakk om å stille noen diagnose, komme med noen forklaring på sykdommen eller å forklare helbredelsen på grunnlag av slike fortolkninger. Sykdommene *»står i livets bok»* og man setter sin lit til Guds makt.

Krav til pasientene

Ved siden av at pasientene måtte gi de opplysninger som allerede er nevnt, la tre av helbrederne stor vekt på at de var døpt. Dette henger nok sammen med deres oppfatning av helbredelsen som noe religiøst. For å understreke dåpens betydning fortalte Samuel denne historien: *»Æ blei engang henta tel å se på et lite barn som hadde fått svull i brystet, nyfødt, nåen daga gammelt. Og æ så på det då, nei, du store min. Ungen blei så dårlig at æ meine det skulle dø imellom hennern. Åsså sei æ då tel mora - ungen e den døpt? - Nej. Nei hent salmeboka, vi skal døpe ungen snarest mulig. Å når vi hadde døpt ungen så falt den tel ro. E fresk den dag i dag, gjeft og har barn.»* Hvorvidt alle pasientene er klar over den vekten enkelte helbredere legger på dette, kjenner jeg ikke til.

Som de fleste andre tradisjonelle etno-medisinere vil ikke disse helbrederne ha betaling for sine ytelser, men de tar imot gaver. Helbrederne sier heller aldri nei til å hjelpe syke. De tar sin kristendom alvorlig, regner sin virksomhet som en plikt og viser til at Frelseren heller aldri sa nei.

Jeg mener at *»den grønne bølge»* har vært med på å øke interessen for alternativ medisin. Den stadige bevisstgjøring i forhold til kosthold, forurensning, syntetiske stoffer og midler har vært med på å skape alternativer til den autoriserte medisin. Det kunne vært interressant å se om det har vært en økende bruk av religiøse helbredere i Nord-Norge på linje med en slik økning som vi finner i andre deler av landet.

Et par av helbrederne mente at det var tvilsomt om denne tradisjonen ville fortsette etter dem. De selv ville og hadde overlevert sine kunnskaper til andre. Men de mente at fordi kirken fikk stadig mindre innflytelse på samfunnet og fordi menneskene ble mer og mer passive i forhold til troen på Gud, ville religiøse helbredere få mindre betydning, færre henvendelser og tilslutt forsvinne. Utfra dette skulle en anta at de tror deres pasienter fortrinnsvis er religiøse. Dette stemmer ikke helt med mine antakelser og erfaringer. Jeg tror at en god del av deres pasienter er troende, men at de får mange henvendelser fra folk med et passivt forhold til religion. Disse søker dem ikke på grunn av deres religiøse holdning, men på grunn av deres helbredende evner.

Dette skulle indikere at helbrederne ikke ville bli stående uten pasienter. Spørsmålet er da om noen vil komme til å videreføre denne helbredningsform fordi kravet til helbrederen er en oppriktig tro på Guds ord som legende.

Jeg tror at denne form for helbredelse er en langvarig ubrutt tradisjon i Nord-Norge. Og det er mange ubelyste aspekter ved religiøs helbredning som ville vært interessant å få svar på. Vi vet at tre av disse helbrederne er læstadianere. Spørsmålet er om denne form for helbredning er spesielt knyttet til denne trosretning og derav vil videreføres gjennom denne menighet.

Litteraturliste:

- Alver, Bente: *Du skal gå frisk herfra*, Tradisjon nr. 8 - 1978. Bergen.
Honko, I.auri: *Riter en klassifikation*, Fataburen 1976. Stockholm.
Klintberg, B. af: *Svenska trollformlar*, Stockholm 1965.
Scheie, Henrik: *Overnaturlige helbredende nådegaver*, Bergen 1950.
Tillhagen, C.-H.: *Folklig läkekonst*, Falköping 1977.

Ginseng och rysk rot

af Anna Löfmark

Ginsengroten har använts i årtusenden som allmänt stärkande medel ex i Kina. Man har ansett att den främst förebygger sjukdomar. Den har under de senaste tio åren väckt ökat intresse.

Rysk rot som »upptäcktes» för c:a 20 år sedan anses ha liknande farmakologiska egenskaper och säljs nu i samma omfattning som ginseng.

Trots att den vetenskapliga dokumentationen för båda medlen ännu är mycket liten ärls de i en omfattning, som gör den till de i särklass största inofficiella läkemedlen i Sverige.

Ginseng - en värdefull rot

Legenden berättar om en vacker kinesisk flicka som efter flera års äktenskap inte hade några barn. I en dröm fick hon höra av en man att hon skulle åka till bergen och leta efter en människoliknande planta. Efter tio månader födde hon en son. Hon återvände fylld av tacksamhet och träffade mannen från drömmen igen. Han hade ginseng i händerna och för att gengälda hennes uppskattning fyllde han skogen med ginseng.

Ginseng har använts i Kina i 7000 år. Dess verkan har ansetts vara allmänt stärkande, skulle ex förhindra trötthet, hejda åldrandet och förlänga livet. Tidvis hade bara kejsaren rätt att samla ginsengrötterna (Emboden, W., 1974, s. 159). En gammal sedvänja var att kejsaren brukade ge en liten kvantitet ginseng till de tjänstemän, som han ville visa en särskild ynnest när de avgick med pension. Han önskade dem en i alla avseenden angenäm ålderdom (Bergmark, M., 1968, s. 105).

I en kinesisk bok skriven på 200-talet ansågs den viktigaste gruppen av växter vara de som användes profylaktiskt. De kallades »kungliga växter», var milda och ofarliga även i stora doser. Av dem ansågs ginseng vara den främsta. Ginseng betraktades som ett universalläkemedel. Latinska namnet *Panax ginseng* kommer av *panacea* = universalläkemedel. Ginseng skulle förhindra trötthet, huvudvärk, minnesförlust, depressioner, ålderdomssvaghet och dessutom vara ett nyttigt komplement vid behandling av en lång rad sjukdomar som tuberkulos, sockersjuka, njur- och hjärtsjukdomar samt förbättra potensen på äldre dar. Det tillhör standardsortimentet i kinesiska läkarväskor idag precis som för flera tusen år sedan (Fulder, S., 1977, s. 139).

Ginseng - alruna

I en bok utgiven av apotekare John Lindgren, »Läkemedelsnamn. Ordförklaringar och historik», tryckt 1918 står om ginseng: »Den är omgiven af en mängd legender, af hvilka en från 500-talet härstammande lifligt påminner om alrunan». Den legenden berättar hur man varje natt hör en gråtande mänsklig stämma bakom en byggnad. Ljudet kommer från en ginsengplanta. Då man gräver kring plantan finner man en rot, som helt liknar en människa. Roten kallades *tu-ching d v s jordanden*.

Både alruna och ginseng anses ha magiska krafter och är i synnerhet verksamma som aphorodisiacum. Bådas rötter kan med lite fantasi likna mänskliga figurer med huvud armar och ben (Bergmark, M., 1968, s. 127).

Enligt Gamla Testamentet kunde Rakel, Jakobs hustru, efter lång väntan föda en son, sedan hennes styvson sålt alruna till henne (Harvey, I., 1976, s. 6).

Introduktion i Europa och Amerika

Europa hörde först talas om ginseng på 1600-talet genom resande till Fjärran Östern, som spred ryktet om denna fantastiska rot. Ryktet nådde också de amerikanska kolonierna där indianerna redan använde en liknande rot mot magont, onda käkar och som kärleksört. Namnet på den var *Panax garantoquen*, som betyder människoform. I början av 1700-talet reste en amerikansk präst till Kina och kunde efter hemkomsten beskriva effekter av ginseng på både mentala och kroppsliga sjukdomar.

I Kanada utbröt på 1700-talet en formlig samlarmani, sedan man funnit en annan rot, *Panax quinquefolium*, som tillskrevs liknande verkan. Den exporterades till Kina i sådana mängder och till sådant pris att det ännu anses vara den dyraste vara som någonsin exporterats från en engelsk koloni till Kina (Emboden, W., 1974, s. 164-166). Både i Kanada och i USA finns numera odlingar av *Panax quinquefolium*. Överskottet exporteras till Hong-Kong där det säljs som genuin koreansk ginseng rot (Sandberg, F., 1973, s. 393).

Den allra första uppgiften om ginseng i svensk litteratur finns i Jönsson, »Gagnväxter» tryckt 1910. Man påpekar dess verkan som aphrodisiacum och uppger att den kommer från Manchuriet, Korea, Kina och Japan (SAOB).

Botanik

Den äkta ginsengroten, *Panax ginseng*, tillhör familjen Araliaceae (Sandberg, F., 1970, s. 199). Det är en högvuxen ört med hela blad och små blommor i flock. Till samma familj hör den i Sverige vanliga Murgrönan – *Hedera helix*, (Brechman, I., 1968, s. 5). Numera används bara odlad ginseng från Korea, Kina, Japan och Ryssland. Sydkorea är det enda land som exporterar roten numera. Övriga länder förbrukar sin produktion själva.

Växten sås i fröform och skördas då roten är klar efter fem – sex år. Under tiden måste plantan beskuggas. Beroende på hur man tar tillvara roten får man röd resp. vit ginseng (Sandberg, F., 1970, s. 199). Jorden blir efter skörden steril ett 10-tal år därför att plantan sugit all näring ur den. (Farmaceutisk Revy 1977, s. 270). Dessa omständigheter kan i viss utsträckning förklara varför den är så dyr.

Farmakologiska egenskaper

Under de senaste decennierna har det på många håll i världen, både hos allmänheten och forskare, uppstått ett förnyat intresse för naturens egna läkeväxter. Går man ett århundrade tillbaka i tiden utgjordes alla läkemedel av naturprodukter. Idag är ungefär hälften av alla läkemedel syntetiska och hälften naturprodukter (Sandberg, F., Reptilen nr. 4, 1977, s. 16).

Vid Sovjetiska Vetenskapsakademins forskningscentrum i Vladivostok har man sedan 1950-talet arbetat med experimentella odlingar av ginseng under ledning av professor Israel Brechman. Sovjetiska och även japanska forskare har kunnat isolera några av de verksamma substanserna. Den ledande forskaren på området, professor Shibata vid farmaceutiska fakulteten vid Tokyo Universitet benämner dem ginsenosider (Sandberg, F., 1970, s. 199-200). Ginsenosiderna framkallar den huvudsakliga, ev hela effekten. (Sandberg, F., Sv. Farmaceutisk Tidskrift nr. 5, 1977).

De resultat, som man anser sig ha fått fram vid prövningar har lett till att ett nytt ord bildats, nämligen adaptogena egenskaper (av adaptability = anpassningsförmåga). Med detta avser man att ett ämne kan ha sådana egenskaper som ökar motståndet mot yttre påfrestningar av fysikalisk, kemisk eller biologisk natur. Ginseng har förutom adaptogena egenskaper en stimulerande effekt påvisad både vid human- och djurförsök (Sandberg, F., 1970, 204-205).

En annan mycket viktig egenskap hos ginseng är att den anses motverka stress. Ryska astronauter t ex fick ginseng att tugga på i rymdkapseln för att förhindra stress och sjukdomar (Fulder, S., 1977, s. 139).

I Salzburg har två psykologer undersökt äldre och då kommit fram till att Gerikomplex^R, ginsengpreparat med tillsats av vitaminer och mineraler, hejdar åldrandet. (Sandberg, F., Svensk Farmaceutisk Tidskrift nr. 5, 1977).

I Sverige har professor Finn Sandberg vid Farmakognostiska Institutionen, Uppsala Universitet gjort undersökningar på en grupp studenter. Han fann att Gerikomplex bl a gav förbättrad psykomotorik. (Sandberg, F., 1964, S. 8).

Rysk rot – historik

Rysk rot, *Eleutherococcus senticosus maximus* omnämndes första gången i västerländsk medicinsk litteratur 1961. I en internationell kemisk tidskrift presenterades djurförsök som gjorts med denna nyupptäckta ört av Araliaceae-familjen. Undersökningarna utfördes av professor Brechman vid Institutet för biologiskt aktiva ämnen i Vladivostok (Chemical Abstracts 1961, s. 9654).

I den sovjetiska delen av Fjärran Östern uppstod vid slutet av 1950-talet en abrupt minskning av den naturliga tillgången på ginseng. Därtill kom att ginseng är mycket svårödlad. Det ledde till att man började studera andra växter inom samma familj för att finna en ersättning för ginseng. Det ansåg man att man funnit i *Eleutherococcus* eller rysk rot som den kallas i Sverige (Sandberg, F., 1973, s. 392).

Botanik

Eleutherococcus är en två-tre meter hög buske. Bladen är långa och femfingerdelade. På stammen finns otaliga små taggar och den har i folkmun kallats »*djävulens buske*» eller »*rör-mig-ej*». Unga växter påminner mycket om ginseng och de kan ibland vara mycket svåra att skilja åt. *Eleutherococcus* busken finns i östra Sibirien, men även i Korea och i några provinser i Kina. Buskens rötter växer horisontellt och ger sällan förgreningar. Den växer långsamt liksom ginseng. (Brechman, I., 1968, s. 5-10).

Farmakologiska egenskaper

Enligt ryska uppgifter har man under de knappt tjugo år som gått sedan man började intressera sig för *Eleutherococcus* presenterat 450 vetenskapliga arbeten (Fjellander, J. Vecko-Journalen nr. 36, 1975, s. 18).

Eleutherococcus anses liksom ginseng ha adaptogen effekt och verka stimulerande på den psykiska och fysiska förmågan. Detta skall ha visats vid försök bl a på idrottsmän. Efter att ha tagit *Eleutherococcus* kände de sig »*betydligt bättre*», hade högre arbetsförmåga och kortare återhämningsperiod. Resultat av andra försök pekar också på ökad arbetsförmåga både kvalitativ och kvantitativt, samt att det skulle vara användbart vid förkalkning i blodkärlen, sockersjuka och psykiska besvär.

Det har vidare prövats som kompletterande behandling vid cancer, både i djurstudier och vid kliniska försök. Tanken bakom detta är att det genom att påverka hela kroppen kan få en cancertumör att minska. Så har man sett det i traditionell österländsk medicin och ginseng har använts i samma syfte. Resultaten av undersökningar med *Eleutherococcus* tillsammans med gängse behandlingar har nästan alltid fått gynnsamma resultat vid råttförsök. Vid kliniska undersökningar ha patienterna märkt förbättrat allmäntillstånd och fått bättre andning och puls. Någon cancer har dock ej botats utan samtidig konventionell behandling. (Brechman, I., 1968, s. 16 f).

Enligt professor Sandberg finns f n endast en enda publikation som uppfyller de krav man ställer på vetenskaplig forskning. Denna visar en odiskutabel antistressverkan på råttor. (Sandberg, F., Personligt meddelande).

Professor Brechman har jämfört *Eleutherococcus* och ginseng. Han har funnit stora likheter i deras farmakologiska verkan. *Eleutherococcus* hade dock kraftigare stimulerande verkan på både djur och människa. Det förklarar han med att ginseng är mera utsatt för årstidsvariationerna.

Försäljning av Ginseng och Rysk Rot

Ginseng har varit och är ett mycket använt naturläkemedel i Fjärran Östern. I Sverige kom försäljningen på allvar igång 1970. Ginseng saluförs i olika beredningar, i flytande form, tabletter, kapslar och som te. Den enda standardiserade beredningen är Gerikomplex^R (kapslar). De olika ginsengpreparaten säljs i hälsokostaffärer, livsmedelsaffärer, genom postorder och på apotek (endast Gerikomplex^R). Priset är högt, c:a 100 kapslar Gerikomplex kostar c:a 132 kr. (maj 1979). Rekommenderad dagsdos är 1 kapsel/dag. Försäljningen i Sverige uppges vara 25 milj kr årligen (Farmaceutisk Revy 1977, s. 271).

Rysk rot introducerades i Sverige 1975, 2 år före denna undersökning. Marknadsföringen skedde genom artiklar och annonser i veckopressen och i hälsokostaffärer. Rysk rot presenterades som en ny mirakelmedicin och med rubriker som »Därför har Sovjet världens bästa idrottsmän» (Göteborgsposten 25 okt., 1976) Rysk rot säljs i tablettform och alltid i kombination med olika vitaminer.

I Sverige har det blivit en stor vara och många grossister har etablerat sig. Några uppgifter om försäljningssiffror har inte kunnat erhållas. Professor Sandberg uppskattar försäljningen till ungefär detsamma som för ginseng, (25 milj kr årligen). Enligt andra uppgifter är den gemensamma försäljningssiffran för ginseng och rysk rot 30 milj kr 1976 (Mellstrand, T., 1977, s. 9).

Farmakologisk expertis

Naturläkemedlen, dess för- och nackdelar och en ny lag som tog upp deras berättigande på marknaden har diskuterats mycket livligt de senaste åren i massmedia, både i veckotidningar och i medicinska tidskrifter. I dagarna har för en doktorsavhandling lagts fram med titeln »*Naturläkemedel och okonventionella behandlingsmetoder. En socialpsykiatrisk undersökning av erfarenheter och attityder hos läkare och allmänhet*» (Jacobson, N.-O., 1979).

Farmakognosi, dvs läran om naturprodukters användning som läkemedel ingår i apotekarutbildningen. Den enda professuren i Sverige finns i Uppsala, vars professor Finn Sandberg ofta utfrågats i naturläkemedelsdebatten. Då han arbetade för Unesco 1960-62 i Östasien blev han inbjuden till Kina och fick 1964 tillfälle att se hur kinesiska forskare inventerade de droger som fanns angivna i gamla skrifter och hur man bedömde dem med moderna metoder. Han betonar att ginseng är ett av världens äldsta naturläkemedel. I Kina ser man det i första hand som ett profylaktikum. Kroppen skall ha ett motstånd, så att man inte blir sjuk. Blir man ändå sjuk skall man tillfriskna snabbt. Ginseng säljs nu i hela världen. I Kina äter man det idag om man har råd.

Därför har Sovjet världens bästa idrottsmän...

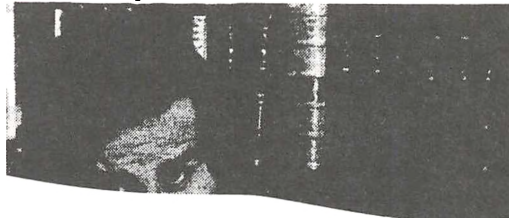
Rysk rot "höjer prestation" även då den är från Korea

Varför är Sovjet världens bästa nation i fri idrott? (I hård konkurrens med USA och DDR.) Det vanliga svaret är väl att landet har ett par hundra miljoner människor att välja bland — men det kanske inte är hela sanningen. Det kanske också beror på att alla

sovjetiska elitidrottsmän sätter i sig stora doser "eleutherococcus-extrakt". I Sverige mer känt som rysk rot! På mindre än två år har ryssroten blivit en av de mest sålda naturmedicinerna i vårt land.

Det säger Georg Wikman, utvecklingschef på Svenska Örtmedicinska Institutet i Göteborg. Ta honom gärna med en nypa salt — det är hans företag som är störst på rysk rot i Sverige (årsomsättning 8 miljoner kr), så det vore ju underligt om inte han skulle berömma det...

Men det är inte bara i sporter som naturen

buskarna är välkända hälsoörter i Korea sedan urminnes tid. Fast koreanerna struntar i roten — de äter frukterna i stället!

□ Odlingar

Kenneth Lorentzon åkte runt i Sydkorea en veckas tid och besökte odlarna. Han fick också se några av de mest intressanta odlarna.

Vid en seriös bedömning anser professor Sandberg att det är mer de psykologiska effekterna man vill peka på och då främst hos äldre. Hans uppfattning är att ginseng kan verka som en åldersbroms. Men vad man ännu saknar kunskap om är dosering, utsöndringshastighet m m.

Det var professor Sandberg som förmedlade kontakten mellan en svensk som sade sig vara örtintresserad och professor Brechman. Den kontakten ledde till det första största grossistföretaget i Sverige som säljer rysk rot. Från början kom roten enbart från Ryssland men nu finns även råvara från Syd-Korea på marknaden. Denna har vid analys visat sig innehålla mycket små mängder aktiva ämnen.

Professor Sandberg anser att det inte finns någon likhet mellan ginseng och rysk rot vad gäller den kemiska strukturen. Från rysk sida har man påpekat deras likartade farmakologiska verkningar (Sandberg, F., Personligt meddelande).

Naturläkemedelsutredningen

I nov 1973 tillsatte socialstyrelsen en arbetsgrupp för att utreda förutsättningarna för användning av sk naturläkemedel vid sjukdomsbehandling. Det kom till stånd på den aktuella debatten och namnlistor som samlat 100.000 namn där man tog ställning för behandling med »naturliga metoder» vid sjukdom. Utredningsgruppen besökte bl a Västtyskland och Schweiz för att studera dessa länders omfattande användning av naturläkemedel. Vidare tog man kontakt med organisationer inom naturläkemedelsområdet.

Utredningen redovisade diskussioner kring frågeställningar som: skall vissa preparat kunna särbehandlas dvs underkastas lindrigare bestämmelser och ändå räknas som läkemedel och skall placeboeffekten enbart kunna ligga till grund för registrering. Vidare diskuterades om inte klart ofarliga läkemedel ibland kan vara till skada. Det kan ju t ex medföra, att en person inte i tid kommer under adekvat vård.

Att människor tyr sig till naturläkemedel anser man ligga i tiden, i analogi med »gröna vågen» överflyttad till läkemedelsområdet. Främst grundar sig detta på en misstro mot sedvaliga läkemedel, samt genom en del uppmärksammade biverkningsfall.

Utredningen kom fram till vissa förslag om omedelbara åtgärder. Man ville för gruppen oskadliga preparat införa benämningen »naturmedel» och de skulle bli fria. Ofarligheten svarar tillverkaren för sedan man anmält till Socialstyrelsen och deklarerat innehållet. Till gruppen naturmedel skall räknas naturprodukter, homeopatiska och antroposofiska medel. Naturmedel i injektionsform (ex THX) undantogs och får ej säljas fritt (Naturläkemedelsutredningen, 1975). Lagen antogs 1 jan. 1978. THX har tagits upp i en ny utredning och i ett förslag framlagt 1979 föreslås att THX får ges under tidsbegränsad licens av psykologiska, dvs humanitära skäl.

Intervjuer

För att få en bild av några enskilda människors inställning till dessa naturläkemedel gjorde jag under våren 1977 en intervjustudie. Tjugo personer utfrågades, sju kvinnor och tre män om hur och varför de använde ginseng och rysk rot. Intervjuerna gjordes med hjälp av en frågelista och de utfördes till största delen i en hälsokostaffär i centrala Stockholm. Intervjupersonernas ålder varierade mellan 25 och 80 år.

Ur intervjumaterialet kan man få fram vissa gemensamma drag.

Av dessa tjugo personer hade nio provat ginseng och fortsatt med det. De flesta, arton av tjugo hade provat rysk rot, men bara fem använde det vid tiden för intervjun. Av de som provat både ginseng och rysk rot föredrog nästan alla ginseng.

Den tid som man använt naturläkemedel har varierat. Ginseng har man tagit från fyra dagar till fem år, med ett undantag: föreståndarinnan i hälsokostaffären hade tagit det sedan 1955. Det enda som fanns då var hel rot som man tuggade. Rysk rot har man använt mellan tre veckor och två år. (Introducerades 1975). Alla uppger att man tagit dem regelbundet.

Uppslaget att börja med dem hade man fått i hälsokostaffärer (fr a ginseng), genom bekanta (rysk rot) och från artiklar i veckotidningar.

På frågan varför man börjat svarade de flesta, att de ville bli piggare eller hålla sig unga och fräscha, medan några sade, att det var av nyfikenhet. En äldre man åt det för att han ville leva längre. Man hade också velat pröva dem mot sjukdomar som reumatisk värk, nedsatt syn, yrsel och övergångsbesvär. En dam, 71 år, uttryckte det så: »Man tar vad som helst vid denna ålder. Jag tror inte folk vet vad de äter». Självtog hon ginseng i dubbel rekommenderad dagsdos.

Några berättade om bekanta, som blivit botade. Affärsföreståndarinnans bror hade med hjälp av rysk rot blivit av med sin reumatiska värk, som han haft i femton år. En annan kände en person som haft eksem i tjugo år, men som plötsligt försvann, sedan han ätit rysk rot. En annan intervjuad hade en arbetskamrat som botat sitt magsår med hjälp av rysk rot. En kvinna hade en bekant som hade sockersjuka. Hon åt rysk rot och »kunde inte leva det förutan».

Några liknande drastiska exempel som gäller botade sjukdomar med hjälp av ginseng kom inte fram. Men man har känt sig piggare, i några fall lugnare och mindre trött. En kvinna i 50-års-åldern berättade: »Förra veckan gick jag till en läkare för att få något mot trötthet. Jag har den sista tiden ätit penicillin i tre omgångar. Nu fastar jag för att driva ut det. Men läkaren sa bara att jag skulle vila och vara ute så mycket som möjligt. I måndags släpade jag mig till en hälsokostaffär. Där blev jag rekommenderad ginseng sedan jag berättat hur jag kände mig. Jag drack upp en flaska på en gång och kände genast verkan. Jag blev alldeles varm i kroppen. Sedan kunde jag gå ut och handla». Hon hade tagit ginseng i fyra dagar och fastade fortfarande.

Det övervägande antalet av de intervjuade hade känt någon form av verkan. Av de nio personer som nyttjade ginseng hade åtta känt »positiv verkan». Av dem som nu använde rysk rot eller prövat det, sammanlagt arton, hade elva känt positiv verkan, medan sex slutat efter ett tag för att de inte känt någon verkan eller att de fått biverkningar. Det har rört sig om utslag och klåda, viktökning eller att man känt sig »för pigg», eller att man först känt sig pigg men sedan »mycket ledsen».

Det framkom olika uppfattningar om den tid det tar för dessa medel att verka. De som druckit ginseng som te har känt omedelbar verkan medan andra fått vänta några veckor.

De allra flesta har rekommenderat det till sin omgivning, till släktingar, vänner och arbetskamrater. En kvinna hade lyckats övertala alla sina vänner »så nu äter alla ginseng».

Litteratur

- Bergmark, M. 1968, *Lust och lidande*, Stockholm.
- Brechman, I. 1968, *Eleutherococcus*. Leningrad.
- Chemical Abstracts, 55 (1961).
- Emboden, W. 1974. *Bizarre Plants*. London.
- Fjellander, J. *Världens hälsosammaste rot?* (Veckojournalen, nr 36, 1975).
- Fulder, S. 1977. *Ginseng: Useless root or subtle medicine?* (New Scientist, vol 73: 138-9).
- Ginseng erövrar västerlandet - införs i franska farmakopeen* (Farmaceutisk Revy, nr 7, 1977), Stockholm.
- Harvey, J. 1976. *Allemansbok om kryddor och medicinalväxter*, Stockholm.
- Jacobson, N-O, 1979. *Naturläkemedel och okonventionella behandlingsmetoder*, Stockholm.
- Lindgren, J. 1912. *Läkemedelsnamn*. Lund.
- Läkemedelsinformationscentralen, Karolinska institutet/Huddinge sjukhus*, Stockholm.
- Mellstrand, T. *Naturmedel bland dagens läkemedel* (Vår Näring 2/77, s 9).
- Naturläkemedelsutredningen*, 1975, Socialstyrelsen, Stockholm.
- Sandberg, F. 1964. *Clinical effects of ginseng preparations* (Zeitschrift für präklinische Geriatrie, 4, 11:214-268).
- Sandberg, F. 1970. *Ginsengroten* (Särtryck ur Svensk Farmaceutisk tidskrift 74, 199-206), Stockholm.
- Sandberg, F. 1972. *Two glycoside-containing genera of the Araliaceae family Panax and Eleutherococcus*. (Planta Medica 24 (4) 392-6).
- Sandberg, F. 1977. *Ginsengsymposium i Singapore* (Svensk Farmaceutisk Tidskrift, nr 5, 1977) Stockholm.
- Sandberg, F. 1977. *Naturmedel - vetenskapligt sett* Reptilen, nr. 4, 1977) Uppsala.
- SAOB. *Svenska Akademiens Ordbok*.

»Jeg visste ikke at jeg var syk før legen fortalte det«

Om samisk folkemedisin fra en annen synsvinkel

af John Gustavsen

”Kundskab til sundhed tilhører folket og bør ikke fratages folket”, siger forfatteren og viser hvorledes samernes århundredgamle tradition for en sundhet i pagt med naturen viger i det moderne industrisamfund. Men hvis dette sker, har den moderne medicin betydet et tilbageskridt.

Mange er syke uten å vite om det. *»Jeg visste ikke at jeg var syk før legen fortalte det»*, sa ei kone i ei samisk fjordbygd da jeg for noen år siden vandret rundt for å fange opp litt viten om samenes folkemedisin.

Jeg burde skrive om sunnhet i stedet for sykdom. Sunnhet er viktigere enn sykdom. Det er viktigere å lære leseren å holde seg frisk enn hvordan bli syk. Derfor burde jeg skrive om folket i fjordbygda som var svært så friske før de lærte moderne medisin å kjenne. Dvs. folk var nok syke, om vi nå ser det fra den moderne legeskunstens synsvinkel. Til tross for det var de i sving med sitt, rodde fiske, raka høy og sprang etter sauene. Ble de så skralt at de ramla over ende, sendte de bud etter han Erling som kunne mer enn å glane på stjernene. *»Han Erling»* tok bort verk og jagde den melankolske ut på flatmarka når det var nødvendig.

Makt og kunnskap

Spørsmålet om helse er ikke minst et spørsmål om makt. Her tenker jeg ikke på utelukkende økonomisk makt, slik moderne samfunnsforskere gjerne gjør, men også om sosial og psykisk makt. I denne forbindelse er forresten døra åpen mot den sjelelige (religiøse) makten.

Vi holder oss til fjordbygda før veien kom, før sivilisasjonen raste innover, før avfolkinga satte inn. Fjordbygda var samisk, folk flest snakka samisk, men noen snakka finsk og en og anna norsk, dårlig norsk. Det siste ble ikke sett på som noe sunnhets tegn. Hva sa folk til slikt?

»Ho e no blitt så fin at ho må prate som en daza (ikke-same)!»

»No har det rabla for han!»

Nøkkelen til et lykkelig liv ligger i helsa. Derfor levde folket i fjordbygda så nøkternt som mulig. Et maktmiddel lå i de kunnskaper folk forvalta. Da den moderne legen kom med sprøytene og pillene sine og sa *»Du er syk!»* følte mange det som en trusel. Det var legen som bestemte. Det var legen som sendte fjordfolket til det store sykehuset hvor alt var fremmed og hvor høye herrer i hvite frakker putta dem til sengs.

»Æ blei ikke det spor fresk enda æ lå i sykehuset i flere uker».

Dette sa ei av kvinnene som kom hjem etter behandling av rygglidelser.

Kunnskapene om helse tilhører folket og bør ikke fratras folket. Det unødvendig å si dette, men jeg gjør det likevel hvor banalt det enn er.

Hva vet legene?

Moderne legevitenskap er på mange felter kommet langt. Den hvite frakken innbyr til høy respekt. Men jeg vil likevel si: Moderne legevitenskap har rasert mye av den samiske folkemedisinen. Det å fortelle daza om samenes forhold til helse er å gi fra seg kunnskaper som —

Nei, det er flere ting jeg ikke skal nevne i denne artikkelen, og det gjør jeg fordi dere allikevel bare ville le av det som jeg skriver.

Skepsis og motstand hører til. Men dersom du kommer og lever i min nærhet, kan jeg kanskje hjelpe deg hvis jeg blir syk? *»Hvis jeg skriver om hvordan du skal bli kvitt depresjonen din, vil du bare le av det. Men kommer du inn i mitt hus, er deprimert og nedfor, skal jeg sende deg hjem oppstemt og styrket.»*

Legene lo av *»han Erling»* da jeg fortalte dem om han. Men legene visste ingenting om livsgrunnlaget til fjordfolket og den flere hundre år gamle tradisjonen som var utvikla. *»Han Erling»* hadde ei medisinkista på loftet som var samla inn på lange fjellturer og marsjer over vidda. I det skarpe blikket hans lå styrke som jagde folk opp av sengetøyet.

I ødemarka hviler sjela

Det vesle samefolket har gjennom årtusener vandra over vide moer og gjennom lange daler. Det falt seg naturligvis slik at folk blei forkjøla eller brakk en fot. Mange led nok forferdelig, men ingen må tro at ikke de gamle samene fant råd som kurerte plagene. Joda, mange gjorde nok feil før de fant botemidlet, men til slutt fant man nok fram.

La oss ta ensomhetsfølelsen - en *»lidelse»* som kjennetegner det siviliserte mennesket. I vandringerne gjennom ødemarka lærte samene naturen å kjenne. Ensomheten - følelsen av utrygghet - ble overvunnet gjennom joiken. Joiken, feilaktig kalt *»samenes sang»*, inneholder:

- mulighet til identitet
- evne til kommunikasjon
- element av terapi

Når jeg nevner joiken, er det fordi den rommer så mye av det samiske folkets sjelsliv. Dens innerste vesen kan jeg ikke forklare, men jeg vedstår meg dens helbredende virkning.

Tro og trolldom

Samenes syn på sykdom faller sammen med andre naturfolks. Sykdommen er mer et vesen enn en tilstand. Sykdom er noe som sniker seg inn på en og skaper syke mennesker. Sykdommen må drives ut, som om den er en vond ånd. Sykdom ble ansett som straff eller noe som ble satt på en av mennesker med overnaturlige evner. Magi og mystikk har gått hånd i hånd.

I all medisin - også den moderne - spiller troen ingen ubetydelig rolle. I samisk folkemedisin er dette naturligvis også tilfelle.

Sjamanen, samenes *noaide*, kom den syke til hjelp. Noaide betyr semantisk antakelig «en som forstår seg på trolldom». Noaiden var både lege og prest, men også rådgiver og spåmann. Rundt om i de samiske samfunn har det helt opp til vår tid levd mennesker med noaidens evner. «*Han Erling*» var en slik kar.

For å forstå noe av noaidens virke, må vi kjenne til runeomma eller sjamanomma eller *goav'di* som den heter på samisk. Runabomma var ei tromme av reinskinn spent over ei oval ramme. Noaiden brukte denne for å komme i kontakt med det hinsidige. Tromming og joiking førte til at noaiden fikk frigjort sjela si. I kontakt med gudeverdenen fikk han så «beskjed» om hva som feilte den syke. Idet sjelen forlot kroppen, kom noaiden i transe, fikk andre ansiktsuttrykk, annen stemme og andre bevegelser.

Samenes gudeverden teller mange. Til naturgudene hører *Bæi'vi* (*Sola*), *Tiermes* (*Torden*) og *Bigg-ålmai* (*Vindmannen*). Men den viktigste av alle var *Sarabka* (*moder Jord*).

Den rådende i gudeverdenen var *Radien-attje*, men han levde tilbaketrukket og blandet seg ikke direkte opp i det som skjedde. Den virksomme guden var *Radien-kiedde*. Under ham igjen hørte stemmefaren, stammemora og andre skikkelser. I gudeverdenen levde også dyrene. Bjørnen var en av dem, men reinen var viktigst - også fordi den var offerdyret framfor noen.

Noaiden fikk sjela si inn i denne verden. En spesiell rein, *Saiwo-sarva*, bar ham rundt på landjorda, fuglen *Noai'delod'de* tok han med seg opp i lufta, fisken *Noai'deguolli* frakta ham i vannet. På denne måte kunne noaiden fatte gudenes vilje og komme nødtrengende i møte.

Hvem kunne bli noaide? Det var helst spesielt utrustede personer, med særlige evner og insikt i naturens åndelige vesener. Noaidene skulle avverge ondt og se til at gudenes vilje ble fulgt.

Gjennom den gamle samiske tradisjonen delte man sykdom inn i tre grupper:

- *Ibmet-tavda* betyr en sykdom sendt av Gud.
- *Pijag-tavda* er sykdom påført gjennom magi.
- *Tavalas-tavda* er en vanlig sykdom som ikke nødvendigvis fører til døden.

Og sykdommene svever i luften, flyter i vannet og holder til på jorden.

Magi og empiri

Samenes legeråd har vært såvel magiske som empiriske, rasjonelle. Mens jeg foran har sagt litt om det irrasjonelle gjennom tro, magi og mystikk, må jeg nevne rasjonelle metoder og midler.

Samenes rasjonelle medisin ser ikke ut til å fravike andre naturmetoder som vi kjenner. Men visse prinsipielle skillelinjer fins. Eksempelvis har samene i mindre grad enn f.eks. indianerne benyttet planter. I større grad har samene benyttet elementer fra dyr, særlig reinen. Årsakene er like naturlige som naturen sjøl: plantelivet i Sameland er store deler av året dekket av snø og is. Men reinen går inn i hverdagslivet på alle plan.

Bær som molte, blåbær, einebær og tyttebær har for samene hatt medisinsk betydning. Moltene var ikke bare et nytelsesmiddel, men også noe som var gode for magen og matlysten. Blåbær ble brukt ved magesmerter og diare, og var også godt for blodet. Einebær er et velbenyttet middel, f.eks. ved hard forkjølelse. Tyttebær oppvarmet i melk skal ta vekk halseonde og smerter i brystet.

Bruken av døde og levende dyr er kjent. Medisinfrosken er kjent blant samene, og hadde nok mest magisk verdi. Frosken tok vekk smerter, f.eks. gikt. Da måtte man holde en levende frosk i hånden. Lus har vært anvendt mot gulsott. Lus på øyet hjelper ved stær.

Urin er mye brukt, både i profylaktisk og terapeutisk sammenheng. For å unngå frostsår i fjeset vaska man seg i urin. Magekrampen ga seg hvis man tok inn urin. Ved alkoholforgiftning er urin blitt anvendt.

Kopping har også vært anvendt i samisk folkemedisin. Fenomenet er såpass kjent at jeg ikke kommer nærmere inn på det her. Brenning av knusk - moxibusjon - på sårsteder er kjent innen samisk tradisjon, og er kanskje særlig anvendt i skogsområdene av Sameland. Metoden er forøvrig kjent og brukt i Kina og Japan. Jeg har sjøl sett metoden brukt på et hospital i Kina.

Utdøende tradisjoner?

Har så den moderne legevitenskapen uttryddet samenes gamle tradisjoner? Særlig blant eldre ser det ut til at gamle råd og handlinger er i bruk. Det fins fortsatt plager man ikke går til legen med. Blant unge samer er generelt interesse for samisk kultur økende. En vekst ved dette vil også skje når det gjelder helse og sunnhet.

Et trekk ved samenes holdning til sykdomer fortsatt til stede: Sykdom er noe man må *gjennom*, det går ikke å rømme unna. Sjelelig *sammenbrudd* vil føre til *gjennombrudd*, til innsikt og forståelse.

Den moderne legevitenskaps opptreden i Sameland rommer mange historier og situasjoner. Bare det at legene ikke har snakket samenes språk, sier litt om den avmakt som samer må ha følt. Hvilke konflikter har ikke utspunnet seg på legekantorene?

Viktig for samene i kampen for bedre helse er dette:

- *Mennesket er en del av naturen og må innrette seg deretter.
- *Årsakene til sykdom må læres. Det gjelder også helsepolitiske årsaker.
- *Helse er noe som må forebygges.
- *Endring av kosthold og levevaner kan føre til nye sykdommer.
- *Gamle tradisjoner og nye metoder må gå hand i hand.

Spørsmålene om samenes helse og helsetjenesten overfor samene er helt opp til vår tid blitt stedmoderlig behandlet. Først det siste desenniet har samiske leger fått utdannelse. De moderne industrisamfunn har påført samene lidelser som ikke er lett å komme til livs. Hvis rikdommen i de folkelige tradisjoner blir uttrydda, har moderne medisin virkelig gått et skritt tilbake.

Litteratur:

Just Qvigstad: *Lappiske Heilkunde*. Oslo 1932.

Asbjørn Nesheim: *Traits from life in a Sea-Lappish District*. Oslo 1949.

Nicolai Josvassen: *Runebommen i samisk folkemedisin*. Særtrykk av Medicinalhistorisk årbok 1968.

Adolf Steen: *Samenes folkemedisin*. Oslo 1961.

John Gustavsen: *Trekk fra samisk folkemedisin*. Grunnfagsoppgave fra Universitetet i Tromsø 1975.

Markku Lehtinen m.fl.: *Finska synpunkter på samernas magiska medicin*. Seminar om nordisk folkemedisin. Kristinestad, Finland 1977.

Å helbrede med elektriske hender

af Torunn Selberg

At helbrede ved berøring er en særlig evne som visse behandlere besidder. 5 kvinder med disse supranormale evner fortæller i artiklen hvorledes de opdagede deres evner og hvordan de behandler.

Skolemedisinen i Norden kan i dag gi et av verdens beste behandlingstilbud. Til tross for dette, ser vi at det fremdeles er en stor, kanskje økende interesse for alternative behandlingsformer.

De alternative terapeutene vi har idag vil jeg dele i to grupper: Naturlegene, de som behandler ut fra en teori om sykdom og behandling som avviker fra skolemedisinens. Denne teori finnes trykt i bøker, og læres på kurs. Eksempler er homøopater og soneterapeuter. Disse representerer et forholdsvis nytt innslag i dagens folkemedisin.

Vi finner også terapeuter som kan plasseres inn i en eldre folkemedisinsk tradisjon: kloke folk. Dette er de tradisjonelle urteleger, religiøse helbredere (se Marit Johnsens artikkel), og de som kan helbrede sykdom med en spesiell evne de har fått tildelt.

I denne artikkelen skal jeg ta opp en gruppe behandlere som tilhører den siste gruppen, de som har fått tildelt en spesiell helbredende evne. De behandler med det som idag kalles elektriske, magnetiske eller varme hender. Dette innebærer en forestilling om at det finnes mennesker som kan diagnostisere og helbrede sykdom ved berøring. Forestillingen om at det finnes mennesker med slike evner, har sammenheng med forestillingen om at mennesker kan ha supranormale evner, enten av ond eller god art.

Materialet jeg bygger på har jeg samlet inn fra 1975 og frem til idag. Dette materialet inneholder blant annet stoff om 5 kvinner som har denne evnen: Lilly, Berte, Gerd, Dagny og Marie. Fire av dem bor i en større by på Vestlandet, og en i en mindre by på Østlandet. En av dem reiser rundt om mottar pasienter enten på et hotellrom eller oppsøker dem hjemme. De andre tar imot pasientene hjemme hos seg selv. Hvor »profesjonelt» det drives varierer. En av dem har innredet kontor og venterom i kjelleren, mens andre tar imot pasienten hjemme i stuen. Noen har organisert »arbeidstid» og tar imot timebestilling, mens andre gir hjelp når folk kommer og ber om det. Ingen forlanger betaling for det de gjør, men de tar imot gaver fra pasientene.

Hvordan evnene ble oppdaget

Oppdagelsen av evnene kan ha skjedd hos en med liknende evner. Gerd forteller at hun var hos en slik for behandling for stiv nakke:

»... så sier han, - Gerd, du har det du også. - Nei, nå tøyser du. - Jo du har det, sier han. - Hvordan kan du vite det? - Ja, det tar lang tid for meg å forklare det, men hvert menneske har sin aura så de utstråler, og du har den auraen så viser at du, - ...»

Og Marie forteller at hun var til behandling hos en kvinne med slike evner:

»... og hun ba meg jo da legge hendene mine på panna hennes, og da sa hun, - ja, dette har du.»

Dagny har overtatt etter en annen når han gikk bort. Hun hadde svært godt kjennskap til ham, A., når han levde. Han var godt kjent, og hadde mange pasienter. Dagny forteller at de sto i kø nedover gaten utenfor huset hans. Så, en tid etter at han døde, opplever hun dette:

»Også var det ønskevisten. Vi skulle finne brønn, altså vannåre utenfor bytten, da ble jeg gjennomtrengt av en strømming så jeg kunne bli slått sønder og sammen. ... Og jeg ble veldig overveldet, for jeg hadde jo A. som forbilde. Og han hadde jo hjulpet på hundrevis, ja tusenvis av mennesker.»
»... og jeg har mange ganger tenkt på om A. har bedt om, han var trett, han var usikker på om han hadde så mange levedager, om han kan ha satt meg i den tjenesten etter han.»

Diagnose og behandling

De kan alle diagnostisere sykdom i den forstand at de kan kjenne sykdommen under håndflaten, men det er sjelden de kan vite hvilken sykdom det er. Dagny beskriver det slik:

»... og det som er det store ved det, at man kan si at dette er en absolutt virkelighet, er det at ved å legge hendene, en hånd, ... er det at man kjenner hvor sykdommen sitter. ... Det blir lettere vondt inne i hånden, det arbeider kollossalt, og man kan si at hånden blir liksom - nåmen.»

Marie forteller at det er mange som tror hun er synsk, fordi hun kan kjenne hvor folk har vondt uten at de har fortalt det til henne:

»Det er bare det at da utvikles det en så sterk varme på det onde stedet at det merker jeg da når jeg holder på med banda.»

Berte forteller:

»Altså, det slår gjerne ut i hånden min når jeg tar der hvor det sitter. F.eks. at de har et mavesår eller sår, så kan jeg si at her er det. Altså da gir det utslag i hånden min. Det blir en, ja hva skal du si, en trådløs - merker det er noget.»

Selve behandlingen foregår ved at man masserer det syke stedet, og kanskje også andre steder på kroppen som anses som viktige. F.eks. forteller Berte at hun alltid stryker pasienten i nakken, for *»det er hovedsenteret for nervene.»*

Dagny tar alltid på det syke stedet, men hun tar også på hodet: *»For her oppe - med hypofysen og alt dette så vi har her. Så hodet var i grunnen den sentrale delen. Og nakken og hjernen.»*

Men Lilly, som mener at hun bare tilføyer den syke elektrisitet som de igjen bruker til å helbrede seg selv, hun tar bare på pasienten i to minutter, for da har de mottatt nok strøm:

»Det er jo beilt urealistisk at ein person kan gjøre en annen frisk. Det skjer heller ikkje. For der er ingen mennesker som kan gjøre en annen frisk. Alt skjer via hjernen. Når eg tar på et menneske, så kan eg ta på et menneske i to minutt, då er det fullt, det går ikkje mere strøm inn uansett. Så kan eg kjenne kordan denne strømmen begynner å fungera, så eg magnetiserar opp et menneske med strøm, som et batteri.»

Å gi slik behandling er svært anstrengende. Alle har en følelse av at de gir noe fra seg, og dette gjør dem utmattet. Berte sier:

»For det tar så veldig på. Når jeg sitter og behandler, så storsvetter jeg. Veldig varm, og oppkokt og trøtt. Blir veldig trøtt. For det går jo mange krefter ut, ikke sant?»

Og Dagny forteller at hun må stryke sykdommen ut:

»... det var så veldig sterkt at jeg måtte stryke det ut. Og da var hånden så oppbrukt at så måtte jeg bar gjøre sår.»(rister hånden)

Og Gerd forteller:

»Du aner ikkje kor trøtt man blir etterpå. ... Jeg blir så utslitt at jeg er redd, jeg er praktisk talt redd for å bruke de kreftene.»

Vi finner store likheter mellom disse fem kloke. Hvordan evnene er blitt oppdaget, hvordan diagnose og behandling foregår, alt dette danner et likt mønster. I andres beskrivelser av kloke med de samme evnene finner vi det samme mønsteret. (Alver 1979, Møller 1975)

Hva mener de kloke selv om sine evner?

De kloke selv setter disse evnene inn i både rasjonelle og irrasjonelle kategorier (se også Alver

1979). Alle mener at evnene har en religiøs karakter, de er en gave fra Gud eller fra høyer makter. Men de er også rasjonelle i den forstand at de alle betrakter evnene som naturlige. Og de vil kunne forklares bare vitenskapen kaster sine øyne og ressurser på dem.

Oppfatningen av at evnene har en religiøs opprinnelse, innebærer ikke at disse kvinnene er spesielt religiøse. Bare en av dem er det, Dagny, hun har en gang vært medlem i et dissenter-samfunn. De andre sier om seg selv at de tror på Gud, at de har sin barnetro, men er ikke »personlig kristne».

Lilly sier om seg selv og sine evner:

»Eg er jo ikkje personlig kristen, men tror fullt og fast på Gud. For no er jo dette en nådegave fra Gud., så eg har fått en gang for alltid. Eg trenger ikkje be for den. ... Eg har fått den en gang for alltid, trenger ikkje be for den. Men det er jo ingenting unaturligt så skjer. Det er en naturlig prosess sett ifra mitt synspunkt. Eg synes det er løyent at ikkje legevitenenskapen idag kaster sine øyne på dette. For eg tror at det ... ligger muligheter til å finne veldig mye ut.»

Og Berte hevder:

»... altså, jeg mener det er, den kraft fra den Høyere Makt. Du vet, der er meget mellom himmel og jord som vi mennesker ikke kan definere, ikke sant. Og der mener jeg absolutt at det er en Høyere Makt som står bak. Men at det kanskje, tja, jeg vet ikke om det kan være elektrisitet så dere kaller det. Jeg vet ikke hva det kan være. Jeg vet bare at det er noget til stede som er - som kan hjelpe.»

Dagny sier:

»Så vesentlig er det for meg en veldig naturlig ting, som jeg ikke ser noe veldig mystisk eller noe sånt, det har det aldri vært for meg. Jeg har følt meg veldig trygg, og det tror jeg er fordi at jeg fra første øyeblikk har gitt gaven tilbake til givieren. Hva det nå enn er.»

For den som har mottatt denne evnen er det også en forpliktelse å bruke den. Og det er også en glede å få hjelpe andre mennesker. Dagny forteller:

»Nei, det var det at når jeg merket dette, på bakgrunn av det som jeg hadde hørt av A., så ble jeg å se på dette som noe veldig fint. Og syntes jeg hadde fått en forpliktelse. Har du virkelig fått en sånn gave, så har du forpliktelse til å hjelpe.»

Lilly mener det kreves mye av den som har fått en slik evne:

»... eg tror at den kreve veldig mye av deg. Den kreve at når du får beskjed, at her er det en pasient, me har ikkje tid å venta, så er det det samme hvilken situasjon du sjøl står i, så har eg bare å reisa. Bare det å vita det at menneskene venter på deg, at de har behov for deg. ... Eg vil og seia, at å ha sånne evner, og erkjenne at man har sånne, så må man være veldig sterke. Ikkje bare sterk, men ramsterk.»

Ved også å forholde seg rasjonelt til sine evner, vil den kloke finne en forklaring som er tilpasset vårt tekniske samfunn. Når en setter evnene i forbindelse med begreper som elektrisitet, magnetisme og vitenskap, blir de mere kjente og akseptable for dagens mennesker. Om forestillingen om elektriske krefter eller stråler som helbredende skiller seg noe vesentlig fra en forestilling om supranormale krefter som helbredende, er en annen sak. Men ordene en bruker på det hører hjemme i det moderne menneskets verden.

Den klokes pasienter

Det ser ikke ut til at den klokes pasienter skiller seg ut fra naturlegenes pasienter. Det er ikke uvanlig at syke mennesker har prøvet både naturmedisin og «elektriske hender». Årsaken til at

folk søker hjelp hos en klok er den samme som at folk søker hjelp hos naturlegene. Som regel er det mennesker med langvarige, ofte diffuse lidelser som søker slik hjelp. Og dette gjør de etter å ha hatt kontakt, ofte langvarig, med skolemedisinen uten å få hjelp. Det er sjelden folk prøver alternative behandlingsformer uten å ha vært hos lege først. (Se også Alver 1978, Honko 1978, Rørbye 1978).

Det er ikke mennesker som er mere overtroiske enn andre, som søker slik hjelp. Det er mennesker med lidelser som ryggsmertter, magetrøbbel, hodepine og psykiske problemer vi finner hos de alternative terapeutene. Lidelser vi finner så mye av i vårt samfunn og som legene ofte står hjelpeløse overfor. Hvorfor det er slik skal ikke diskuteres her, men kanskje noe av årsaken til interessen for folkemedisin ligger nettopp her. (Leer 1978).

Det kan se ut som om dagens folkemedisin kan fylle et behov som den tekniske medisin ikke dekker (Wallis & Morley 1976). Irwin Press hevder at folkemedisinen - i motsetning til den vitenskapelige medisin, er et åpent system. Den vitenskapelige medisin er den samme, uavhengig av de sosiale og kulturelle omgivelser, mens folkemedisinen er i stand til å tilpasse seg nye omgivelser. *»As open systems, folk medical systems should thus be especially capable of adapting to novel environments or threats and of affording continuity of old functions while offering new ones to meet the needs of populations experiencing new pressures and opportunities.»* (Press 1978, s. 72).

De tradisjonelle helbredere med supranormale evner tilpasser seg det moderne samfunn, kaller sine evner for elektrisitet, og behandler mange av de sykdommer som legestanden står mere eller mindre hjelpeløse overfor i dagens samfunn. Helbredere med elektriske hender, fyller sammen med resten av de alternative behandlere et behov som den moderne medisin ikke dekker. Som Honko antyder, så har interessen for folkemedisin *»något att berättas om de svaga punkterna i vårt nuvaranda hälsovårdssystem.»*(Honko 1978, s. 1).

Dette er for så vidt ikke noe nytt fenomen. I sin undersøkelse over signekjerringer i Oslo ved århundreskiftet, har Inge Torstenson vist at disse klokkes spesialitet var «svekk» eller engelsk syke. Dette var en sykdom som i første rekke rammet barn fra arbeiderklassen, og som legene forsto lite av. (Torstenson 1979).

Det viktigste for den syke er å få hjelp, og han velger den alternative behandlingsform han får høre om. Hvilken, spiller ikke så stor rolle. Informasjonen om disse behandlingsformene går stort sett fra munn til munn, og pasienten velger det han får høre om. Pasienten tar ikke så mye stilling til behandlingsformen. En av Bertes pasienter sier:

»Det er i hvert fall sikkert at eg ble jævlig varm ... der, og det ble ondere og ondere i et par dager, og så ble det vekke. Ka ska eg dømme etter då? At legene skal indoktirere deg til å tro at de er så jævlig flinke, og at det er bare noldus de der greiene der ute? Eller det at eg kjente at eg ble varmere og varmere og at det gjorde ondere og ondere og så plutselig ble det nesten ret vekke og siden har eg ikkje kjent det. Det er jo det eg har opplevd det. Eg behøver ikkje forklare det.»

Litteratur

- Alver, Bente 1978. *»Du skal gå frisk herfra». En etno-mediciner og hans patient-behandling.* (Tradisjon nr. 8. Oslo) (s. 37-45).
- Alver, Bente 1979. *Folkelig lægekunst i vor tid.* Indlæg holdt ved NAVF's seminar om Psykologiprofesjonen 29.31. marts 1979. Upubl.
- Honko, Lauri 1978. *Folkmedicinen i utveklingsperspektiv.* (Tradisjon nr. 8. Oslo) (s. 1-26).
- Leer, Torunn Selberg 1979. *Ikkje-autorisert medisin. Bruk og holdninger.* (Syn og Segn. 85.) (s. 108-117).
- Möller, Arvid: *Solveigs bender.* Oslo 1975.
- Press, Irwin. 1978. *Urban folk-medicine. A functional overview.* (American anthropologist. 80.) (s. 71-84).
- Rørbye, Birgitte. 1978. *Nutidig folkemedisin.* (Tradisjon. 8. Oslo)
- Torstenson, Inge. 1979. *Signekjerringer i storbyen.* Mag. art. avh. Oslo 1979.
- Wallis, Roy and Peter Morley. 1976. *Marginal medicine.* London.

Kopping

Behandlingsmetode i levende bruk

af Eldbjørg Fossgard

Kopping er en gammel behandlingsmetode, som har været alment benyttet langt op i vor tid. I artiklen omtales hvordan en kvinde endnu praktiserer kopping og hvordan hun forklarer behandlingen. Nogle af hendes patienter fortæller ligeledes om hvordan de blev behandlet.

Grunnlaget og bakgrunnen for metoden

Kopping, bloduttømming ved hjelp av blodkopper, er et av de eldste terapeutiske inngrep vi kjenner til. En regner med at kopping har vært i bruk i mange århundrer før vår tidsregning. Denne terapiforma er f.eks. omtalt på babylonske leirtavler og egyptiske papyrusruller, seinere er den også nevnt i de greske hippokratiske skriftene. Men den tidligste beskrivelsen av kopping finner en først fra ca år 30 e. Kr. hos den romerske forfatteren Celsus. (Gotfredsen 1959-61).

Kopping som metode henger sammen med en av de eldste medisinske teoriene, nemlig den humoralpatologiske læra, som går tilbake til Hippokrates' tid (400 f.Kr.). Den går ut på at alle biologiske prosesser er knytta til de fire kroppsvæskene (kardinalvæskene): blod, slim, gul og svart galle. Mental og fysisk helse avhenger av om disse væskene står i et velregulert forhold til hverandre og er blanda så intimt som mulig. Sjukdommer oppstår når dette blandingsforholdet forandres. Det kan skje ved at ei av væskene samler seg i for stor mengde på galt sted, eller ved at ei av væskene blir skilt ut i for stor mengde.

For humoralpatologien var hovedmålet å fjerne den væska som var overflødig, og å tilføre den væska som mangla. Det gjorde en ved tapping eller uttømming. Uttømmende midler var forskjellige avføringsmidler, brekkmidler, urindrivende og svettedrivende midler, hoste- og nysemidler, og ikke minst: igler, årelating og kopping. (Se Per-Olof Johanssons artikkel om årelating).

Til tross for at humoralpatologien blei forlatt ganske tidlig, har kopping fortsatt å eksistere som behandlingsmetode. Særlig fra 1800-tallet og fram til 1920-åra har vi mange eksempel i norsk materiale på at både leger og kloke satte kopper på pasientene sine.

I svarmaterialet om folkemedisin som Norsk Etnologisk Gransking (NEG) samla inn i 1960-åra, går det fram at få kjenner til at kopping var anvendt etter 1920. Fra Vestlandet heter det:

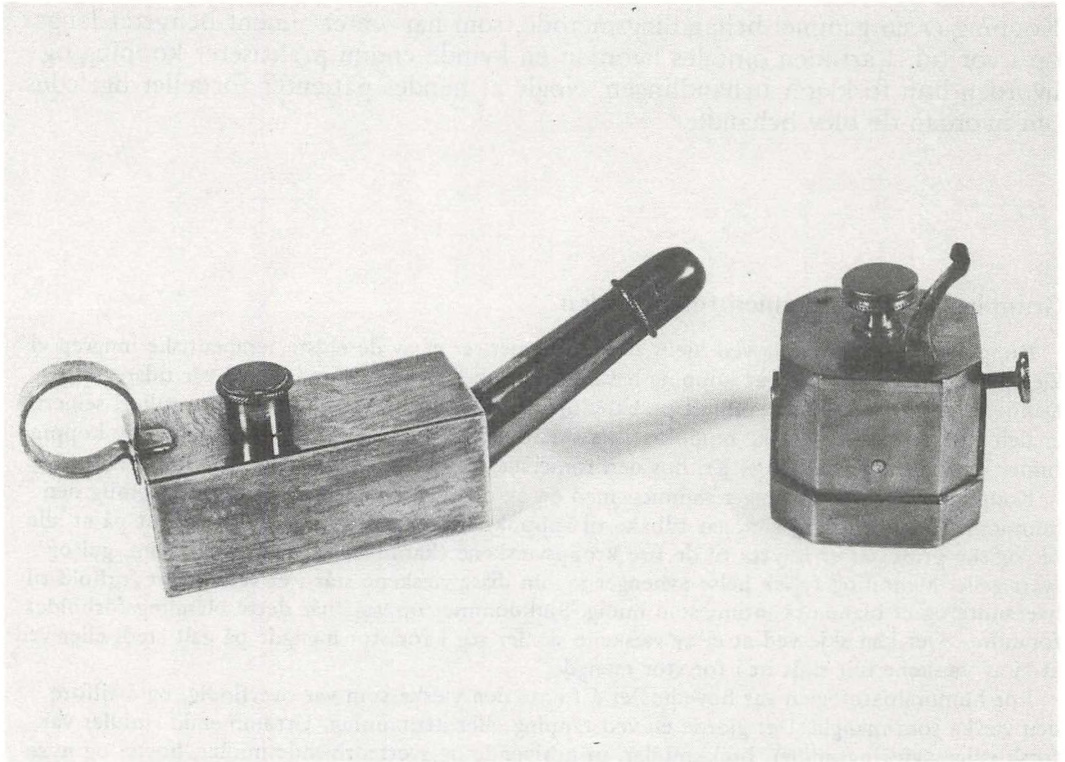
»So hadde dei folk som dreiv med iglar, årelating og kopping. Kopping heldt seg lengst. Ei gammal jente dei kalla for Åsina unna Kleivan dreiv med dette nokon år ut i dette hundreåret». (Sokndal, Rogaland.)

eller:

»Jordmora i bygda dreiv med kopping, så seint som fram mot 1900». (Bremanger, Sogn og Fjordane.)

Nåtidig praksis

Under mitt eget innsamlingsarbeid om nåtidig folkemedisinsk praksis innafor et lokalmiljø på Vestlandet i Norge (Stord kommune sør for Bergen), støtte jeg tidlig på flere personer som hadde personlig erfaring med kopping. Noen av opplevelsene blei tidfesta til 1950- og 60-åra, mens en del spurte hadde gjennomgått denne behandlinga så seint som i tidsrommet 1970-75. De hadde alle vært hos den samme kona i Haugesund. Denne artikkelen bygger på et intervju jeg seinere hadde med behandleren eller koppekona sjøl, dessuten på samtaler med fire personer som har vært pasienter hos henne. *

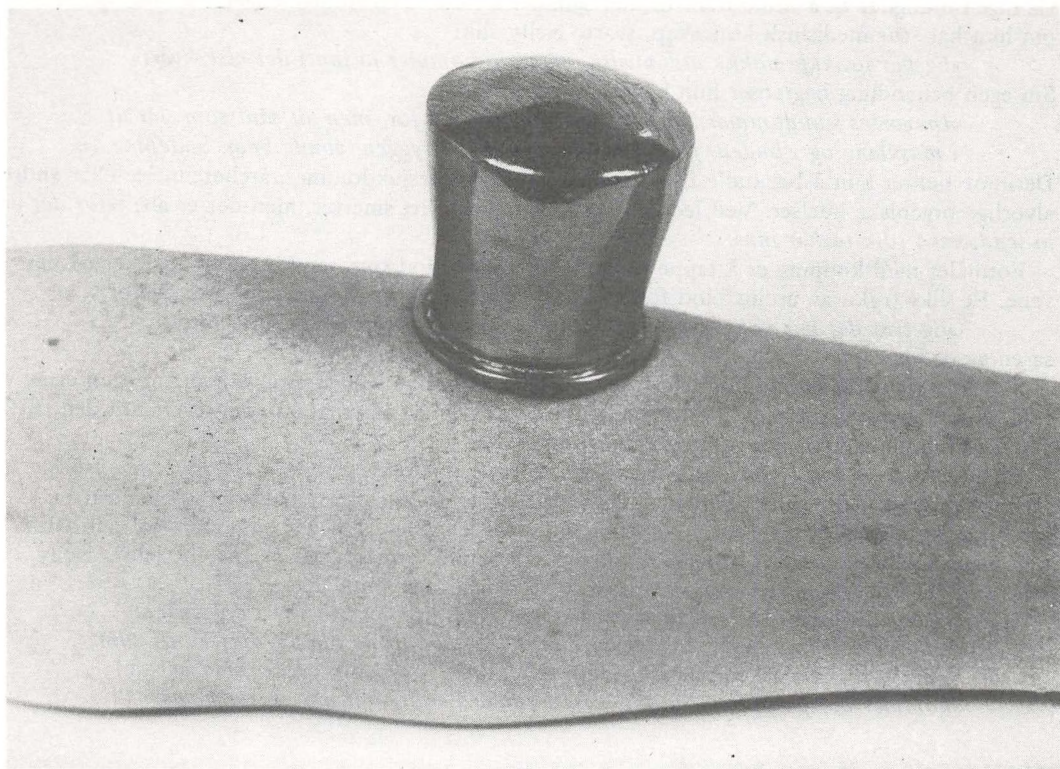
*Intervjuet med Nelly fant sted februar 1978. Pasientintervjua er foretatt på Stord 1978-79. (Alla lydbanda er oppbevart på Etno-folkloristisk institutt, Universitetet i Bergen.)

Koppepraksis i tre generasjoner

Hvordan *praktiseres* og *forklares* så en slik behandlingsmetode i dag? Koppekona hører ikke til dem som driver »offentlig» praksis, slik som en kiropraktor og en akupunktør kan gjøre det. Hun bør derfor bare presenteres med et fornavn, for eksempel Nelly, og hun er 83 år gammel. Gjennom mer enn femti år har hun tatt imot pasienter og satt kopper på dem. Virksomheten er forresten tradert gjennom tre generasjoner. Det starta med at mormora hennes (født ca. 1850) overtok utstyret etter en distriktslege hun kjente. Datteren hennes overtok etter henne, og i tredje generasjon var det Nellys tur.

Informasjonen om Nelly har tydeligvis ikke nådd særlig utover dem som sjøl har vært der og fått behandling for sine plager. Det har trolig sammenheng med at kopping som behandlingsmetode ligger på grensa av det som folk i dag regner for sosialt akseptabelt.

Timeavtale med Nelly skjer via brev. Klokkeslettet for når pasientene skal komme til henne, er avhengig av flo og fjære. *»På fullmåne er beste tida, det trekker best på fullmåne,»* understreka en av pasientene. Dessuten må det helst være flo sjø eller høyvann. Nelly sjøl fortalte at denne regelen hadde hun fra bestemora, som hadde vært veldig nøye på det. Personlig fant hun det rimelig at det var slik, og det er derfor bare i unntakstilfelle hun går med på å koppe ved lavvann. -Fra eldre tradisjon kjenner vi til at det dessuten helst måtte gjøres på formiddagen, *..»da de sykelige væsker hadde samlet seg om natta».* (Reichborn-Kjennerud 1947, IV:III). På ettermiddagstid hadde derimot det ureine blodet blandet seg med det friske.

Det er *noen* sjukdommer og plager som ofte går igjen blant pasientene: isjias, gikt og reumatiske lidelser, slik som verk i hode, nakke, skuldre, rygg etc. Typisk er det at smertene er litt

diffuse og mer eller mindre kroniske. Felles for alle dem som oppsøker henne er at de har vært hos lege først.

»Eg var så forferdelig plaga med isjias, eg gjekk naturlegvis til lege, og han gjorde sitt beste sikkert (...) eg gjekk til röntgen og fekk bekrefta at det var eitt eller anna som var glidd ut på den vanlege måten, og pressa på nervesystemet. Eg fekk jo den behandlinga som han kunne gje meg, med medisin for isjiasen, (...) men den verka litt bedövande, men ikkje helbredande, ikkje for meg ialfall. Så blei eg sendt til ein spesialist for å prøve muskulaturen, og han gjorde sitt beste med massasje, varmpakningar og enkelte andre tricks, -som gjorde at det blei absolutt verre.» (Forretningsmann, 50 år).

Sjukdommer og årsaker

Nelly stiller ingen direkte diagnose på dem som kommer til henne, men må sjølsagt vite hva som feiler dem og hvor de har vondt, for koppene skal settes på det vonde stedet, eller iallfall like i nærheten av det. Koppene må aldri settes rett ned på bein eller knokler, for det gjør svært vondt. Ved hode- og nakkeverk settes f.eks. mange (5-6) små kopper bak ørene og i nakkevirvelen, så sant ikke håret hindrer henne i å komme til. Gjelder det sår som ikke vil gro, må en ikke koppe direkte i såret (*»Då må ein setta dei rundt og trekka blodet frå.»*)

Koppekona tolker symptomene på en annen måte enn en lege vil gjøre det, og har naturligvis ingen mulighet til å finne fram til mer sammensatte årsakssammenhenger. På mitt spørsmål om hun har stor medisinsk kunnskap, svarte Nelly slik:

»Eg har jo ikkje nokke utdanning, men ein kommer jo inn i det etterkvart.»

Sin egen behandling begrenser hun på denne måten:

»Innvortes sjukdommar kan ikkje kopping hjelpa for, men alt sånt som slår ut i musklane og i huden; frost i hendene, vondt i ryggen, vonde bein, hodepine...».

Derimot nekter hun å behandle folk som har kreft, hjertesjukdommer, årebetennelse eller andre alvorlige organiske lidelser. Ved leddgikt kan en ta vekk litt smerter, men det er alt; *»for det er jo leddvæska som tørkar inn».*

Formålet med kopping er å tappe ut tjukt og ureint blod som samler seg og trykker på nerverne. Et slikt trykk av ureint blod fører lett til de sjukdommene som vi nevnte ovafor.

»Eg trur det har noke med å ta ut blod som er på veg inn for å bli rensa» sa en av de spurte.

Som »bevis» på at dårlig blod leverer seg, fortalte ei kvinne i 70-årsalderen om sin egen erfaring. Blodet fra den verkfulle skulderen hennes var stygt og svart, tjukt som lever. Fra den friske skulderen derimot kom det tynt og fint blod.

En annen mulig årsak til smerter er at det er *»luft som står og trykker på nerverne»*. Nelly mener at når en lager snitt i huden, slipper lufta ut og trykket forsvinner. Det hender at hun har andre teorier eller tanker om *hvor* det sjuke blodet sitter, enn det pasienten sjøl har. - En ung mann hadde så vondt for å gå og ville at hun skulle sette kopper på føttene hans. Nelly svarte at det var *ryggen* det var noe galt med, for *det* kunne hun se.

Hun har ingen tillit til legenes forklaring om at isjias kommer av feil i ryggraden:

»Det er det ikkje, seier eg, for da kunne ikkje koppane hjelpa, det er luft som står og trykker på isjiasnerva, som ikkje kommer nokken veg, -- men når det kommer hol på skinnet, så får lufta komma i andre kanalar og forsvinna.»

Utstyr og framgangsmåte

En behandlingsmetode som kopping krever bare ganske enkelt utstyr, nemlig kopper i forskjellige størrelser, kniver til å lage snitt i huden parafin og vaskeutstyr. Utstyret hennes består av ca. 25 glass, og mange av disse har hun overtatt fra bestemora. Koppene ligger oppbevart i

små, hvite tøyposer. De største tar ca. 3 dl., og de minste går ned til 0,5 dl. Spesialglass til kopping blir neppe produsert mer i dag. Da hun ville ha tak i flere for noen år siden, løste hun problemet ved å kjøpe små lampekupler til båtlugarer hos en skipshandler.

Før behandlinga må huden vaskes godt med såpe og reint vann. Idet hun setter en kopp på huden, putter hun en brennende papirlapp (dyppet i parafin) inn i koppen. Dermed blir lufta så fortynna at koppen fester seg til kroppen og blir i stand til å trekke sammen blodet. Etter kort tid har koppen danna en blodfylt runding, nærmest en slags hevelse i huden.

For å lage passelige snitt slik at blodet kan renne ut, bruker hun en skarifikator. Det er et spesielt instrument med seks eller flere kniver. Ved hjelp av en skruinnretning på siden kan en regulere hvor djupt knivene skal kutte, og ei fjær spenner og utløser knivene. Skarifikatoren er produsert i Tyskland og forhandla gjennom en optikus i Bergen. - Når snittene er lagd, setter Nelly glasset over på nytt, og blodet renner ned i koppen. Mengden av blod som trekkes ut på denne måten, ligger vanligvis rundt 2,5 dl eller litt mer. Hele behandlinga varer 15-30 min, avhengig av hvor lett blodet kommer. Blodet slutter å renne med det samme koppen tas vekk p.g.a. manglende trykk. Dersom det er nødvendig å ta ut større mengder blod, ber hun heller pasienten komme tilbake og ta en ny omgang seinere etter en måneds tid.

Ingen smerter

Ingen av de pasientene jeg snakket med, kjente noe ubehag ved behandlinga. Derimot var en av dem så dårlig den dagen han kom til Haugesund, at han bare så vidt kom seg inn døra. Koppekona ga straks beskjed om at hun *vågte* ikke å sette kopper på han, for han så så sjuk og elendig ut. Han på sin side ga seg ikke så lett, og til slutt gikk hun med på å prøve. Men *før* hun gikk i gang med koppinga, la hanmerke til at følgende skjedde:

»Ho la eit eller anna teppe på golvet bak meg, og så tok ho av seg strömpene, - - og så hadde ho ein seremoni bak ryggen min før ho tok denne ber operasjonen, - for ho måtte vera berrfött, ha kontakt med eit eller anna, det var viktig,-- det verka litt som trolldom i dei der greiene».

Pasienten hadde virkelig vært elendig også. Til meg understreka han at han ikke hadde sovnet på nesten fire døgn før han kom til behandling. Det eneste som lindra smertene, hadde vært å henge over en stol. Det hører med til historia at etter at Nelly hadde koppa ut blod på begge lår og i korsryggen, kunne han bevege seg uten smerter umiddelbart.

»Eg kan tenka meg det hadde med muskulaturen min å gjera, for den var så innstramma og så anstrengt, den var vel tømt for blod og sirkulasjon i det heile - -. Då er det trass alt kanskje ei forklaring på den koppinga: at dei får sirkulasjon i muskelsystemet igjen».

Om virkninga sier han:

»Eg kan ikkje anna enn gi meg over, eg, - - det var hundre prosent virkning, - - og sia den tid har eg aldri kjent noko..».

Etter behandlinga (som kostet 30 kr.) oppsøkte han noen kjente i Haugesund. Der sovna han og sov i fire timer.

Ved de andre pasienterfaringene gjelder det også at resultatene var positive, sjøl om ikke bedringa var spontan. En med slitasjegikt i hoftene hadde bare midlertidig bedring og blei seinere innlagt på sjukehus for hoftoperasjon.

Til tross for stor begeistring for behandlinga, synes det som om pasientene er varsomme med å fortelle at de har prøvd kopping. En sa at han vågde ikke gå til lege på mange uker etterpå, i frykt for at legen skulle oppdage koppearra.

»..Eg kunne ikkje komma igjen og seia at no bar eg vore hos kvaksalvar, - så eg engsta meg litt for akkurat det der (...) Eg syntes det var så banalt, liksom -- metoden».

eller *»Eg bare ringte til legen og sa at nå føler eg meg så god at eg kan begynna på arbeid igjen».* (Verkstedarbeider, 45 år).

Skjuler ikke virksomheten

Nelly har på sin side aldri gjort noe for å skjule sin egen virksomhet, sjøl om hun heller aldri har drevet med reklame. En gang foreslo hun kopping til ei som klagde så voldsomt over gikt i ryggen. Den andre ble så fornærma og antydnet at Nelly var nå bare ute etter å tjene penger, hun. Etter den ubehagelige episoden nevnte hun aldri kopping sjøl, uten når andre begynt å snakke om det.

For et par tiår tilbake hendte det forresten at en av legene i byen sendte pasientene sine videre til henne når han sjøl lite kunne gjøre. Et karakteristisk trekk ved alle pasienthistoriene Nelly sjøl forteller, er at *ingen* kunne *tro* at det var samme person som gikk ut av hennes hus som den som hadde kommet inn. Hun er alltid trygg og sikker på at pasientene blir bedre etter koppinga, dersom hun først har gått med på å behandle dem.

Hun har aldri følt seg pressa av leger til å stoppe sin pasientbehandling, men direkte *populær* regner hun heller ikke med at hun har vært. Årsaken til det oppfatter hun slik at legene framfor alt er interessert i å tjene penger, og de vil derfor ikke ha konkurranse på sitt »marked». Hva som skjer med pasientene, betyr mindre for dem, så lenge det ikke er noe direkte dødelig.

„Dei bryr seg ikkje om kor mykje vondt ein mann går med, gir han berre litt tablettar og sånt.»

Slutten på en tradisjon?

På grunn av sin høge alder har Nelly trappa ned virksomheten de siste åra og tar bare imot spesielle tilfelle. Hittil har det ikke lyktes å finne noen som vil overta virksomheten, og dette beklager hun mye.

»Dei vil ikkje ha dette balet med blod, - - og dei fleste kvinnfolk er jo ute i arbeid nå for tida.»

Skulle utstyret til Nelly gå ut av bruk med henne, betyr det likevel ikke at kunsten med det er glemt. Hun visste sjøl om ei kone i Trondheim, og dessuten er det kjent fra Troms at flere av dagens behandlere praktiserer kopping. (Intervjuarbeid utført av Marit Hauan Johnsen 1978, Etno-folkloristisk institutt i Bergen.) Muntlig har jeg også fått opplyst fra en informant at enkelte moderne helseheimer har tilbudt gjestene sine denne behandlingsmetoden nylig. -Utstyret varierer, men prinsippa og forklaringene er de samme.

Kopping var altså i utgangspunktet knytta til en bestemt lære (humoralpatologien) som bygde på en helt annen virkelighetsoppfatning enn vår egen. Det teoretiske grunnlaget for metoden ble borte da humorallæra ble forlatt; behandlingsmetoden gikk ikke ut av bruk, men fikk et annet eller redusert forklaringsinnhold. Når kopping har overlevd helt fram til i dag, er det trolig fordi behandlinga har vist seg å være svært effektiv på mange pasienter.

Men kopping lider altså av å være på grensa av det sosialt akseptable i samfunnet. Derfor uttrykte en av kopperpasientene:

»Du må nesten lura deg for å få det til.. - Det burde nesten vera ei sak som dei hadde tatt opp, faktisk tatt opp på ein skikkeleg måte, ikkje med det utstyret ho nå hadde, det var vel litt primitivt, men modernisert det beile.»

Litteratur

Brade, Anne-Elisabeth: *Kopsætning*. (NM 78-109), Nationalmuseet, København 1978
Gotfredsen, Edv.: *Kopsætning*. Artikkel i *Københavns universitets medicinsk historisk museum. Årsberetning 1959-61*.

Reichborn-Kjennerud: *Vår gamle trolldomsmedisin I-V*, Oslo 1947

NEG = Norsk Etnologisk Gransking, Oslo. Svar på spørreliste nr. 80 om folkemedisin, 1960.

Åsumspågen

En botares liv och verksamhet

af Jan Gustafson

Åsumspågen, Lars Mårtensson, var troligen Skånes mest eftersökte botare under senare delen av 1800-talet. Uppvuxen under knappa förhållanden lyckades han trots personlig egenart skapa sig en position i samhället. Efter en rättegång 1875 med gynnsamt utslag för Åsumspågens del fick han bedriva verksamheten ostörd av myndigheterna. Åsumspågens ryktbarhet har resulterat i ett omfattande folkminnesmaterial. Dragkraften i hans namn ledde till att sentida botare gjorde anspråk på att ha gått i lära hos honom.

Åsumspågen, eller Lars Mårtensson som han egentligen hette, kan räknas till Skånes mest namnkunniga botare vid 1800-talets slut.

Föreliggande artikel om honom är baserad på min C1-uppsats i etnologi (framlagd vårterminen 1977), vilken jag nu bearbetar med sikte på framtida publicering i bokform.

I mina forskningar har såväl traditionsuppteckningar som myndigheternas arkivmaterial kommit till användning. Häradsdomaren Jöns Nilsson, vilken i sin barndom bodde granne med Åsumspågen, skrev 1946 en utförlig uppsats i ämnet. Till detta kommer en stor mängd tidningsartiklar.

Förutsättningarna för Åsumspågens verksamhet

Flera yttre förutsättningar beredde väg för Åsumspågens stora popularitet. Den offentliga sjukvården vid denna tid förmådde inte tillfredsställa vårdbehovet (Bergstrand 1963 s. 155-156).

Provinsiälläkarna, som var ansvariga för landsbygdens sjukvård, var dessutom p.g.a. sin urbana härkomst och roll som myndighetspersoner med inspekterande arbetsuppgifter dåligt integrerade i lokalsamhället.

Många valde därför att söka råd hos de lokala botarna, som var hemtama för folk och botade enligt gammal sed.

Vid början av 1880-talet då Åsumspågens popularitet hade börjat nå sin kulmen avled två eftersökta boterskor. De »hemlösa» patienterna kom i stor utsträckning att övergå till Åsumspågen (Ingers brev 22/6 1977).

Biografiska uppgifter Uppväxt och ungdom

Lars Mårtensson föddes 7/1 1852 i Sövde (fig. 1), som son till arrendatorn Mårten Larsson och dennes hustru Anna Pehrsson. Brodern Nils föddes året efter.

Taxeringslängderna upplyser om att familjen levde under knappa förhållanden på hoverigården »Tannhuset», lydande under herrgården Sövdeborg. Sedan fadern 1862 inköpt en liten gård i Åsum förbättrades dock standarden.

Föräldrarna var olikartade till karaktären. Medan mor Anna var ett rivjärn till fruntimmer, som höll sönerna i sträng tukt, var fadern lugn och strävsam.

Sonen Lars gjorde sig tidigt bemärkt som en undantagsmänniska. Man ansåg honom vara efterbliven. Om somrarna när han arbetade som vallpojke skulle kamraterna t.ex. ha lyckats lura honom att äta levande spigg.

Lars var emellertid inte värre därän än att han lyckades bli konfirmerad. Efter konfirmationen sattes Lars i målarlära och arbetade en tid som målare (Nilsson 1946 s. 76-79). Mönstringsrullan från 1873 registrerar honom dock som »kasserad», vilket tyder på någon form av lyte.

Botarverksamheten börjar

Det är oklart när Åsumspågen inledde sin verksamhet. Bygden skulle i alla fall som genom ett trollslag ha fyllts av utsocknes patienter vilka frågade efter »den kloke». Den gentemot Lars skeptiska ortsbefolkningen fattade först efter en tid tilltro till den nye botaren.

Åsumspågen, som han kom att kallas, påstods ha erhållit kunskaperna under ett måleriuppdrag hos den gamla boterskan »Hemmetorpa-Hanna» och därefter ha övertagit hennes patienter.

Patienterna kom från hela Skåne samt från grannlandskapen och Bornholm. Besökarna kom i så stort antal att Åsumspågen tvingades inlogera dem i föräldrahemmet. Verksamheten kom nästan att bedrivas som ett familjeföretag. Modern fick befäl över logering och kosthåll medan fadern, trots dålig skrivkunnighet, sattes att skriva ut recept. Åsumspågens taxa var 50 öre per patient. Fadern erhöll fyra öre för sitt recept. I recepten ordinerades huvudsakligen gamla kända huskurer (Forsberg 11/11 1928; Swahn 1885 s.46).

Efterhand blev besöksströmmen så strid att patienterna tvingades anlita granngårdarna för att få husrum. Därmed fick även övriga ortsbor ekonomiskt utbyte av verksamheten (Nilsson 1946 s. 79-81).

Rättegången

Såväl provinsialläkaren som apotekaren i Sjöbo kom att reagera mot att folk i stor utsträckning föredrog Åsumspågen framför den offentliga sjukvården. Genom gemensamma ansträngningar lyckades man emellertid år 1875 få Åsumspågen åtalad för bedrivande av vidskepelse för vinnings skull och utövande av kvacksalveri.

Åsumspågen uteblev vid första tingssammanträdet varför länsmannen tvingades hämta honom till påföljande ting.

De intressanta protokollen från rättegången 30/12 1875 visar att Åsumspågen visste vad situationen krävde av honom. Sålunda hade han låtit skaffa intyg från patienter, som bedyrade att de blivit botade av Åsumspågen med traditionella metoder efter att förgäves ha besökt läkare

tidigare. Botandet av värk och hudåkommor tycks av intygen att döma ha utgjort Åsumspågens specialitet.

Åklagarsidans vittnen hade överlag inget negativt att andra mot effekten av Åsumspågens kurer. Däremot kunde de intyga att Åsumspågen begagnat sig av magiska inslag i verksamheten.

Åsumspågen valde att antingen förneka dessa vittnesmål eller söka förmildra dem genom att framställa sitt handlande som utslag av eftergivenhet gentemot besökarnas pockande krav.

Magin användes företrädesvis i diagnostiken. I de fall då patienten var för sjuk för att kunna infinna sig personligen räckte det att ett sändebud från trakten tog med sig en klädespersedel som den sjuke haft på sig. Genom att utföra mätningar på denna påstod sig Åsumspågen kunna uttröna sjukdomens art. Denna diagnosmetod var f.ö. allmän bland skånska botare.

Inför rätten förklarade Åsumspågen att diagnosförfarandet endast var föranlett av en vilja att vinna tid för att hinna fundera ut lämplig behandling.

Domstolsutslaget av 30/12 1875 blev i alla händelser gynnsamt för Åsumspågen. Han frikändes från bedrägeridelen av åtalet och dömdes till böter endast för olovligt utövande av läkaryrket.

Den fortsatta verksamheten i Åsum

Domstolsutslaget tolkades av allmänheten som en framgång för Åsumspågen. Förtroendet för honom växte ytterligare.

Åsumspågens självförtroende tilltog i motsvarande grad. Han började anlita herrskapsskräddare och lärde sig spela fiol. Sina nyvunna spelmanskunskaper gav han utlopp för på små bjudningar, som han lät arrangera för lokalbefolkningen. Åsumspågen brukade berätta komiska historier om sin verksamhet för gästerna. Därvid fäste han inte stort avseende vid om skrattsalvorna gällde skämtet eller honom själv (Nilsson 1946 s. 94-95).

Verksamheten kunde i fortsättningen bedrivas utan någon inblandning från myndigheterna. Den nye provinsialläkaren nöjde sig med att i årsrapporterna konstatera Åsumspågens existens och stora kundunderlag. I taxeringslängderna erkändes faktiskt verksamheten öppet under benämningen »qvacksalfveri»!

1884 gifte sig Åsumspågen med Olivia Karlsson, en kokerska från herrgården Västerstad. Den inkomstbringande verksamheten tillät att man året efter inflyttade på en liten nyinköpt gård (församlingsbok för Oppmanna 1901; mantalslängd för Åsums sn 1885).

Den lyckliga ungdomstiden var nu definitivt förbi. Olivia hade en mycket stark vilja. Eftersom hon ansåg att grannarna drev med maken på dennes fester drev hon igenom att man isolerade sig från övriga bybor.

Besöksströmmen ökade ständigt. Två skjutskarlar förtjänade nu hela sitt upphålle på att skjutsa patienter (Nilsson 1946 s. 95-96).

Åsumspågen kom med tiden att bli något av en lokal storföretagare. Vid sidan av botarverksamheten ägde han ett jordbruk som en dräng hade ansvaret för. De barnlösa makarna hade stora möjligheter att bilda förmögenhet.

I taxeringslängderna ökade Åsumspågens skattepliktiga inkomst undan för undan. Endast provinsialläkaren uppvisade en liknande ökning. 1896 slutligen framträdde Åsumspågen som den högst taxerade skattebetalaren i Sjöbo-Åsum.

Åsumspågen reagerade häftigt på de stora taxehöjningarna. Han ansåg sig vara utsatt för personlig förföljelse. Eftersom hälsan också sviktade lade han ner verksamheten 1896 och drog sig tillbaka till ett nyinköpt hus, Olivelund, i Sjöbo. Omedelbart därefter lät en person utannonsera i pressen att han återupptagit Åsumspågens verksamhet! (Nilsson 1946 s. 98; provinsialläkarrapport Åsum 1896).

Vistelsen i Sjöbo blev inte långvarig. Eftersom myndigheterna ånyo höjde taxeringen beslöt sig Åsumspågen att fly undan de förmenta plågoandarna. 1901 utflyttade han därför med sin hustru till Mannestad i nordöstra Skåne (Nilsson 1946 s. 98-99 ; taxeringslängder för Åsums sn 1899-1901; församlingsbok för Oppmanna 1901)

»Exilen» i Mannestad. Epilog

Åsumspågen införskaffade en skogsegendom i Mannestad. Som en kuriositet berättas att han skulle ha gödslat sina träd.

Ryktet om Åsumspågens botarförmåga hade gått före honom. Även i Mannestad fick han en del hjälpsökande, men någon större verksamhet bedrevs inte.

Makarna levde ett lugnt borgerligt liv. Till de närmaste vännerna hörde bygdens kantor och dennes familj. På bilden från 1902 ser vi Åsumspågen sittande i kantor Svenssons eka på Oppmannasjön tillsammans med dennes barn. Det är en burgen man som framträder på kortet. (Ingers i brev 9/1, 20/1 1977).

Åsumspågen kom endast att tillbringa tre år i Mannestad. Oppmanna dödsbok berättar att han avled 30/10 1903 av hjärtförlamning, endast 51 år gammal.

Bouppteckningen upplyser om att de samlade tillgångarna värderades till 47 393 kr. - en förmögenhet vid denna tid. Tar man ekonomin som mått på ryktbarheten torde Åsumspågen ha varit den mest anlitade botaren i Skåne under det sena 1800-talet.

Åsumspågen kom att bli ett begrepp för sin gamla hembygd. I Sjöbo församlingshem är han avporträtterad på en triptyk målad av David Ralson. Församlingshemmet är f.ö. beläget på samma ställe som Åsumspågens hem Olivelund (osign. artikel i Skånska Dagbladet 14/1 1969). Fästheten äger idag beteckningen Lars 11, troligen efter Åsumspågens dopnamn (Ystads domsaga i brev 3/3 1978).

Dragningskraften i namnet Åsumspågen var så stark att två yngre botare, Ture Larsson i Omma och Magnus Lorens Cederholm i Sjödiken, försökte hävda att de gått i lära hos den gamle mästaren.

Traditions materialet

Art och funktion

Åsumspågens verksamhet har utgjort ett tacksamt, samtalsämne. Minnesberättelserna och sägnerna om honom har avsatt ett rikhaltigt uppteckningsmaterial i Folklivsarkivet i Lund och Nordiska museet i Stockholm.

Åsumspågens anhängare har helt kommit att sätta sin prägel på materialet. Vare sig det gäller berättelser om egna besök hos botaren eller stereotypiserade vandringssånger, som berättas om andra botare också, är tendensen lika positiv. Detta beror till en del på att det myckna berättandet har medfört en kollektiv bearbetning av de individuella upplevelserna.

Sägnerna om Åsumspågen har fungerat som oskrivna regelböcker för patienterna med vilkas hjälp de väglets i umgänget med botaren. Detta material utgör därför en viktig källa vid studiet av förhållandet mellan Åsumspågen och hans patienter.

De berättelser som den kollektiva traditionen inte har omvandlat i lika hög grad kan efter ingående analys bidra med viktiga basfakta.

Behandlingsmetoderna

Bevarade recept efter Åsumspågen kompletterat med traditions materialet ger en klar bild av Åsumspågens medicinska verksamhet.

Hud-, värk-, mag- och ögonåkommor hör till de mest behandlade krämporna. Ordinationerna utgjordes därvid ofta av huskurer baserade på örtmedicinering med magiska inslag. Smörjning med johannesolja kompletterat med drickande av kamomille var t.ex. en av kurer mot hudutslag. Åsumspågens kurer överensstämmer på det hela taget med traditionellt folkmedicinskt tänkande.

Suggestionsmomentet

Åsumspågens förmåga att suggerera patienterna spelade en viktig roll i botandet. Åsumspågen gjorde medvetet uttalanden vilka patienterna kunde tolka som att han ägde magiska, i synnerhet klärvoajanta, gåvor.

De många sägner som utvecklats ur detta hans förhållningssätt har alla som budskap att patienterna måste komma till tro på honom för att kunna bli botade. I drastiska sägner berättas om hur illa det går för tvivlare vilka försöker avslöja Åsumspågen som bluffmakare.

Berättandet av dessa sägner har stärkt folks tro på Åsumspågen och därmed fungerat som placebomedel vid behandlingstillfället genom att på psykoterapeutisk väg aktivera patientens inre motståndskraft mot sjukdomen i fråga.

Åsumspågen och myndigheterna

Åsumspågens suveränitet gentemot myndigheterna utgör ett centralt tema i sägenmaterialet.

I vandringssågnen »länsmannen och den kloke» t.ex. berättas om hur länsmannen försöker hämta den kvacksalveriatalade botaren, i det här fallet Åsumspågen, till rättgång. Tack vare sin magiska förmåga lyckas emellertid botaren förtrolla skjutshästarna så att de inte förmår röra sig ur stället när han sitter i vagnen. Länsmannen tvingas därför snöpligen lämna scenen med oförfattat ärande. Den lokale botaren av folket har lyckats besegra de arroganta utsocknes myndigheterna.

Vidare fick viljan att få se Åsumspågens verksamhet officiellt legitimerad till följd berättandet av sägner, vari omtalas hur han botat prominenta personer, vilka tidigare förgäves konsulterat framstående läkare. Den framstående professorn Carl Johan Asks hustru påstås ha återfått hälsan på detta sätt. Ja t.o.m. kungahuset påstås ha anlitat Åsumspågen. Botandet av patienten

ifråga troddes ha övertygat myndigheterna om Åsumspågens skicklighet, med officiellt erkännande som resultat.

Övrig verksamhet

Folkminnesmaterialet ger vid handen att Åsumspågen inte enbart ägnade sig åt botande av människor och djur. Han spårade också upp och skaffade tillbaka tjuvgods, utövade mottrolldom och fördrev övernaturliga väsen.

Någon illusion om egen magisk förmåga på dessa områden hade han emellertid knappast. Snarare försökte han härigenom leva upp till rollen som folklig botare, vilken krävde färdigheter på dessa områden. I sin roll som botare förenade således den allround-praktiserande Åsumspågen rollerna som läkare, polis och själasörjare.

Åsumspågen som person

Man trodde att en så pass mångomtalad och märklig man borde ha en viss särprägel. Sålunda beskrivs han ibland som en fånig, tvångshumoristisk figur med frånstötande utseende. Personer vilka haft närmare kontakt med honom beskriver honom emellertid som en vanlig bonde.

Den lite skräckblandade beundran många hyste för Åsumspågen har samband med den spridda tron på att han erhållit sina kunskaper genom förbund med Fan.

Generellt kan sägas att det fantasifulle tillskottet i bilden av Åsumspågen ökar i takt med tiden. Åsumspågen framstår alltmer som en färgstark sägengestalt. I en variant av »länsmannen och den kloke», upptecknad 1962 av Ingemar Ingers, förmår han t.o.m. bringa länsmannens eki-page i flykt över trädtopparna (Ingers i brev 20/1 1977).

Källor

Otryckta

Kristianstad

Tingsrättens arkiv: bouppteckning nr 81, 1903.

Lund

Folkklivsarkivet: traditionsuppteckningar

Landsarkivet: dopbok för Sövde församling 1852.

Oppmanna

Kyrkoarkivet: församlingsbok 1901, dödbok 1903.

Stockholm

Krigsarkivet, Södra Skånska infanteriregementet, Regementsexpeditionen: beväringmönsterrulla nr 445, 1873.

Nordiska museet: traditionsuppteckningar.

Riksarkivet, Länsräkenskaper: mantalslängd för Malmöhus län, S.Åsum sn, 1885, taxeringslängder över fast egendom, Sövde sn, 1853, 1857, S.Åsum sn 1862, 1865, taxeringslängder över inkomstbeskattning, S.Åsum sn, 1884-1901.

Riksarkivet, Medicinalbyråns arkiv: Årsberättelser från provinsialläkarna, Malmöhus län, Åsum/Sjöbo provinsialläkardistrikt, 1884-1901.

I författarens ägo

Brev från fil.dr. Ingemar Ingers 9/1, 20/1, 22/6 1977.

Brev från Ystad domsagas inskrivningscentral 3/3 1978.

Tryckta

Bergstrand, H., 1963. *Läkare och läkartjänster 1860-1960*. (Medicinalväsendet i Sverige 1813-1862) Stockholm.

Nilsson, J., 1946. *Åsumspågen*. (Skånes hembygdsförbunds årsbok) Lund.

Skånska Dagbladet, /osign. art./, 14/1 1969. »Åsumspågen mätte patienten med stoppnål.»

Sydsvenska Dagbladet, Forsberg, S., 11/11 1928. *Den »kloke» i Åsum. Några drag ur Åsumspågens levnad och kvacksalvarverksamhet.*

Swahn, O., 1885. *Helsövarlden på landsbygden*. (Svenskt Skämtlyne, 4) Stockholm.

Åreladning og Bonde-Practica

af Per-Olof Johanson

Artiklen påpeger, at Bonde-Practica er en popularisering af humoralpatologien (læren om sygdommes opståen af vædskerne), og den rejser spørgsmålet, om ikke bogens mange oplag og lange liv kan have haft en forsinkende betydning for den folkelige udbredelse af kendskabet til de naturvidenskabelige opdagelser.

Debatoplæg

Hovedinteressen omkring den lille bog Bonde-Practica har ligget dels i dens betydning for bønder dels i dens relation til vejr-traditionen. Da bogens fulde titel også er »Bonde-Practica eller Vejr-Bog» synes det at være lige ud ad landevejen.

Men practica har en bestemt betydning i retning af forudsigelse 1) - også af andet end vejret, f.eks. sundheden, og vejr betyder derfor både vejr, vind og luft og altså eet af de fire elementer.

Man kan pege på, at selve opbygningen af humoralpatologiens teori med nutidens øjne har gjort den til et velegnet redskab for folkemedicinen.

Bonde-Practica er en renlivet popularisering af humoralpatologien. Den er stivnet og udspreder sit syn i 300 år. Om den fik en betydning for 18 og 1900 tallets folkemedicin kan måske ikke bevises, selvom den for den folkelige bevidsthed kom til at fremstå som en bog med en alternativ viden der ikke var i konflikt med folkemedicinen.

Det kan da nævnes, at Kloge-Søren havde et defekt eksemplar af Bonde-Practica 2), og at der i et af Det Kongelige Bibliotek ejet eksemplar står: »Har tilhørt: Herr Strande, Gudme, Lemvig, Niels Henning Strande: samt klog mand og urmager Ørnskoni, Vandborg (Ringkjøbing Amt)» 3).

Går vi længere tilbage, bliver forholdet til folkemedicinen endnu mere problematisk. Det følgende er derfor nærmest at forstå som et debatoplæg. Efter hvad jeg til dato har kunnet

komme frem til, ved ingen med sikkerhed noget om i hvilket omfang almuen brugte åreladning, hvordan og hvorfor. Man ved lidt fra begyndelsen af dette og slutningen af forrige århundrede, derefter lader det til at vi er overladt til en række mer eller mindre troværdige indirekte beviser. Kan åreladning før 1800 overhovedet siges at være folkemedicin?

Humoralpatologien til begyndelsen af 1500-tallet

Sætter vi en forsøgsvis grænse ved bogtrykkerkunstens større udbredelse, kan vi gætte på, at den lærde medicin før denne tid kun i ringe grad udbredtes blandt almuen, selv om den nok blev anvendt på almuen (i klostre, i badstuer og hos bartskærere). Det var et fåtal i samfundet der ikke var analfabeter, og således kunne gøre sig håb om at blive indsat i de lærdes viden. Men nogle hovedregler og håndgreb har nok været fælles eje. En minutios vejledning for lægfolk kan der ikke have foreligget. Men skønt det byder på store vanskeligheder for os at forstå humoralpatologiens grunde, sammenhæng og finere forgreninger, er det jo ikke sikkert det har været så svært - i 1300-tallet f.eks. da det var den videnskabelige viden per se.

En fremstilling af lægekunstens grundlag før 1500 kan læses mange steder, og samstemmigheden er måske ikke så stor, alt efter hvad formålet nu har været: at fremdrage en personlighed, at finde spirene til naturvidenskaben, at beskrive en tidsperiode som en enhed.

Det følgende er da min personlige ekstrakt.

Mennesket er skabt af fire elementer, jord, vand luft og ild, det han har mest af, bestemmer hans natur.

Af jorden som er kold og tør bliver der en melancholicus, tung og jordagtig, lignes ved høsten og jordens natur. Af vandet er mennesket kold og våd, med hvid farve, en flegmaticus, lignes ved vandets og vinterens natur. Af luften er han varm og rød og dejlig, en sangvineus, og lignes ved våren og luftens natur. Af ilden er han hed og tør, en colericus, og lignes ved sommerens og ildens natur.

Ikke desto mindre disse fire elementer for os fremstår som *fysiske*, er det ikke sådan at forstå. Det må forstås som kvaliteter som rangerer over og er bestemmende for det fysiske 4). De fire elementer danner det fysiske, verdenslegemet, som er en enhed. På samme måde er menneskelegemet en enhed, dannet af elementerne.

Mens vi mener at forstå den »primitive» tanke, der ligger i at dele verden op i ild, jord, vand og luft, står vi af, når samme inddeling eller teori overføres på mennesket. Men for en tankegang hvor »begreberne» var så virkelige, ja mere virkelige end den såkaldte fysiske virkelighed, var det ligetil.

Den proces, som ved henstand af blod, deler den i serum (gul), og blodkage (mørkerød for nede, lyserød foroven) med ved akutte sygdomme et tyndt lag udskilt fibrin (hvidt) på overfladen, har måske været en bekræftelse på, at der i mennesket fandtes fire livsvædsker rødt blod, gul og sort galde og hvid slim, men næppe udgangspunktet, da selve denne måde at drage slutninger fra eksperimenter til teorien hører en senere tid til.

Humoralpatologiens grundregel findes i det hippokratiske skrift »Om menneskets natur» og lyder: » *Menneskets legeme indeholder blod, slim, gul og sort galde, og det er disse som danner menneskets natur, og som er årsagen til sygdom og sundhed. Mennesket er således sundest, når disse vædsker m.h.t. blanding, styrke og mængde står i et vel afpasset forhold til hinanden, det lider, når nogle af disse vædsker findes i for stor eller lille mængde eller findes adskilt i kroppen og ikke blandet med alle de øvrige.*

Via Galen og Salerno-skolen forbliver dette grundlaget for den lærde medicin langt op i 1600-tallet.

For at genskabe sundheden dvs. ligevægten, brugtes fire terapeutiske metoder. 1) den fjernende (afføring, opkast, åreladning) 2) sammentrækkende eller styrkende metode (søvn, sovemidler)

3) fordøjende eller dæmpende metode (urindriven) og 4) den bevarende metode (søvn og diæt)5). Åreladen er ikke et universalmiddel, men en mulighed blandt flere. Og på grund af begrænsninger bestemt af årstid, alder og angrebet legemsdel, er det egentlig ikke en metode, man skulle forvente blev universalmiddel.

Hvad jeg ønsker at fremhæve er, at humoralpatologien byggede på en fundamentalt anden virkelighedsopfattelse end vor egen. Hvis vi ikke holder dette fast også i vor sammenligning af de enkelte dele i vor kultur og datidens, får vi disse meningsløse udbrud om, hvor herligt vidt vi har bragt det.

Hvor vor naturvidenskabelige erkendelse af mennesket tager udgangspunkt i noget kvantitativt, tog humoralpatologien udgangspunkt i noget kvalitativt.

Når disse to opfattelser stilles overfor hinanden, taler man ofte om det samme - som dog ikke er det samme. I kraft af at vi har overtaget ordene og givet dem et nyt indhold!

Efter vor tids opfattelse byggede humoralpatologien på forkerte kendsgerninger, om hjertet, om blodet, osv. Men sagen er nok den, at den slet ikke byggede på kendsgerninger i vor forstand.

Om religionen vil vi måske nu sige, at den bygger på psykologiske kendsgerninger. For os er humoralpatologien måske mere en religion end en videnskab. De fire elementer ild-vand-jord-luft er navne på de fundamentale kvaliteter, man kunne ikke *tænke*, at der var flere, færre, det var de psykologiske kendsgerninger som holdt tilværelsen sammen.

Når vi idag godt kan blive lidt rystede over, på hvor ringe grundlag et så drastisk indgreb som åreladning blev foretaget, må man huske, at begrebsfundamentet altså talte for indgrebet *og* at vi må erkende, at det også set med nutidens øjne dels *kunne* have positiv virkning, dels kunne give *fornemmelsen* af positiv virkning. Positiv virkning f.eks. ved for højt blodtryk. 6). (Havde for højt blodtryk været så udbredt som idag, ville det sige at mere end hver anden patient ville have fået det bedre efter en åreladning). Positiv virkning også ved andre overtryk (hjerneblødning). Positiv virkning ved diverse betændelser når indgrebet skete i umiddelbar nærhed af disse. Flere og mere specielle tilfælde kan sikkert findes.

I midten af 1800-tallet bevistes det, at åreladning var direkte skadelig ved lungebetændelse. Ikke desto mindre holdt man ikke straks op med at anvende det, da det gav fornemmelsen af lindring 7).

En anonym undersøgelse af grundene til idag at give blod ville formentlig afsløre, at mange stadig mener det er godt at blive åreladt, og at de har det godt bagefter.

Nutidens usikkerhed omkring »rigtigt» og »forkert» bør her også tages med ind i billedet.

Uden nogen ændring i fundamentet for lægevidenskaben, er der i et ungt menneskes liv sket overraskende skift i opfattelsen. Det er fra det store til det små. Først lærte vi, at det var rødt jod, der skulle bruges mod overfladiske skrammer, for tiden er det brintoverilte. Først hørte vi om, hvor længe man lå i sengen på hospitalet, nu er det hurtigt op at gå. Først kom vi brandsalve på det forbrændte sted, nu skal det under koldt vand. Først pakkede vi ungen ind ved feber, så skulle vi klæde ham af. Først lærte vi Holger Nielsen metoden, nu bør vi lære mund til næse. Først lærte vi at vende bunden i vejret på den som fik et fremmedlegeme i luftrøret, nu skal vi bruge mellemgulvsgræb. Først brugte vi bare penicillin, så blev bakterierne resistente. Først brugte vi bare røntgen, nu skal det være absolut nødvendigt. Skønt vi i grunden har tænkt rigtigt, har horisonten på en eller anden måde alligevel været for snæver.

Men om åreladningens velsignelser var næsten ingen i fortiden usikre. Hele middelalderen og op til midten af 1800-tallet vidste enhver, at åreladning kunne være godt. Hvor den humorale filosofi blev til astrologi kunne der opstå konflikt med kirken, men ellers kan man ikke sige, at religionen og læren om de fire elementer var i strid med hinanden. Der var snarere tale om en symbiose.

Den kendsgerning, at kirken forbød dissektion af mennesker og dermed forhindrede en tidligere afsløring af misforståelserne af hjertet og kredsløbet er ikke en tilfældighed. Når forbuddet overholdtes tror jeg ikke det vidner om kirkens magt, men om at det ikke var i strid med humoralfilosofiens fundamentale doktriner.

Argumenterne om åreladningens hvorfor og hvor og hvornår kunne divergere indenfor humoralpatologien, og de kunne divergere mellem de nye teorier, men åreladningen bestod.

Det er da paradoksalt, at samtidig med at der sker et skred i grundopfattelsen i den lærde verden, sker dette skred alligevel så langsomt, over så mange år, at det næppe formidles til almuen eller hvad underklassen ellers skal kaldes.

Tværtimod er det som formidles den opfattelse, som skredet tager sigte på at forkaste!

Mens ingen del af almuen før 1500 f.eks. havde en chance for andet end at lære nogle hovedregler for hvor og hvornår man skulle årelade, evt. overdraget ved en endnu ældre tradition, får den i kraft af bogtrykkerkunsten i tiden derefter et detaljeret apparat stillet til rådighed, som kun i den første trediedel af her omhandlede periode svarer til »tiden».

Teori og praksis 1500-1800.

Mens astrologien i kraft af Kopernikus opdagelse af jordens gang omkring solen blev angrebet i sit fundament, blev humoralpatologien nok angrebet ved hjertet, men i kraft af dens karakter af kvalitetslære, måtte den nye opfattelse stå fuldt færdig, før den gamle forsvandt.

Det var ikke nok, at Vesalius rejste tvivl om eksistensen af hjertets galenske »porer», at Harvey demonstrerede at blodet løb i et kredsløb, drevet rundt af hjertet, at en anden opdagede iltoptagelsen i lungerne, en anden igen hårkarnettet osv.

Før alle disse opdagelser kunne gøres, måtte der være sket et skred i bevidstheden om hvad der *kunne* undersøges.

En fransk læge fra 1500-tallet, Jean Fernel, udtalte om overgangen fra anatomien til fysiologien: *»vi bevæger os fra hvad vi kan se og føle, til hvad der kun kan erkendes ved meditation»*. Det var her bruddet kom. Man gav sig til at undersøge, hvor ingen før i virkeligheden mente man kunne se og føle. Først erkendelsen af blodets bestanddele i 1800-tallets midte gjorde det af med teorierne om det syge blod. I praksis tog opgøret endnu længere tid.

Hvis denne udvikling skete uden at almuen opdagede det, var det, antallet af læger taget i betragtning, ikke så mærkeligt.

Der var imidlertid bartskærere i de fleste større byer, der var apothekere, i 15-1600-tallet var der badstuemænd, der var omreisende specialister kaldet landefarere, okulister og stensnidere, af varierende kvalitet. Der var jordemødre, smeden, bødlen, der var kloge mænd og koner.

Skulle jævne folk have sygehjælp, måtte det være indenfor denne kreds af mennesker, den skulle findes.

Det sociale liv omkring badstuerne dannede grundlaget for et helt erhverv »badstuemændene», der forsøgte at konkurrere med bartskærerne om at måtte årelade, kopsætte, forbinde og cure folk. Det blev bartskærerne, som løb af med authorisationen til det kirurgiske, vel i kraft af et effektivt lav og selvjustits med den faglige kunnen. Bartskærermesterens kunnen dokumenteredes ved hans medlemskab af lavet, embedet købte han af den tidligere ejer eller arvingerne. I 1700-tallet begyndte der at udvikle sig »examen», i begyndelsen dog uden der blev givet prøve på praktisk kirurgi.

I 1785 måtte bartskærerne endelig tage afsked med kirurgien, men de beholdt dog retten til at årelade, trække tænder ud og sætte klyster. Kontrolsystemet var jo ikke så udviklet som nu, afviklingen af tidligere former tog tid, idet de daværende mestre bevarede deres praksisret.

I det københavnske bartskærerlavss segl ses lavets skytshelgener, Cosmos og Damianus med deres attributter: et blodkoppeglas og en åreladekniv. Bartskærerne årelod. Hvordan praksis egentlig var over de her omhandlede 300 år er det svært at danne sig en opfattelse af. I Holbergs komedier sværger barbererne til åreladning og humoralpatologi, og denne skulle altså hos dem være velbevaret til midten af 1700-tallet? Det er en mulighed, men bedre beviser må kunne findes, i så fald. Efter forordningen af 1736 med mundtlig prøve i hvert fald i teori, kan man vel forvente, at humoralpatologien forsvandt som bartskærernes doktrin.

Bonde-Practica,
Eller
Beyr-Bog,

Hvoraf man fandt Kiende
Det gandske Aars stedseva-
rende Lob og Beyrligt, fra
Aar til Aar.

Nu paa ny forbedret, og med mange skion-
ne Figurer beprydet.

Trykt Aar 1744.

Hjælp til selvhjælp

Men trods det, at almuen kunne trække på mer eller mindre authoriseret lægehjælp, har selvhjælp og nabo-hjælp været langt det mest almindelige.

I 1700-tallets Persien var humoralpatologien endnu enerådende, og en fransk rejsende Chardin fortæller herom, at perserne gør så lidt væsen af åreladning, at de foretager den selv og uden lægens anordning, så snart de føler lidt kløe, lidt uro i blodet, tungthed i legemet eller lignende sygdomsfornemmelser 8).

P.A.Schleisner fortæller i 1849 om Island: »Man kan gerne sige, at ligesom enhver islænder er sin egen smed, eller i det mindste forstår at beslå en best, således er også enhver sin egen læge, eller har dog et eller andet kendskab til lægekunsten».

Kan det tænkes, at der i disse beretninger er noget der minder om Danmark før 1800?

P.A.Schleisner redegør iøvrigt for, hvordan hver kvaksalver ruger over deres manuskripter som skatte, og navnlig omhyggeligt skjuler dem for lægerne! Han er dog kommet i besiddelse af et par stykker. »Især er det hele ejendommelige åreladsvæsen udbredt overalt; dette kan man forresten endnu træffe spor af i Sjælland og Jylland ligesom i Sverige». Men grundlaget i manuskripterne er de humoral-astrologiske regler for åreladninger. Tiden er forpasset, og den gamle lærdom blevet til 'kvaksalveri'. Disse regler stammer hverken fra Galen eller Ptolemæus, men det troede man i hvert fald i 15- og 1600-tallet.

Den astrologiske medicins regler til bestemmelse af om og hvor og hvornår åreladning skulle finde sted, er mangfoldige. Men efter »Centiloquium» tillagt Ptolemæus tog man reglen at den kropsdel, som svarede til et givet dyrekredstegn »ikke måtte berøres med jernet» når månen stod i det pågældende tegn. I Hermes Trismegistos: »Iatromathematica» fandt de lærde de udarbejdede regler for, hvordan dette skulle forstås, sammenholdt med et Galen tillagt skrift 9).

Udover mere almene regler, som det blot drejede sig om at lære og huske: forholdet til årstiden, alderen og månen, var det altså nødvendigt løbende at kunne »se i kalenderen» Billedkalenderen var et sådant folkeligt redskab, uden der hermed er sagt noget om disses udbredelse. I starten var de håndskrevne, man kender en enkelt dansk der er trykt, flere udenlandske trykte kendes. Sigfrid Svensson har fundet fragmenter af en håndskreven billedkalender som han daterer til o. 1700.

Denne sidste har dog manglet den tabel som her skal omtales. Billedkalenderne var evighedskalendere. Udover måned, ugedag, festdage angav de dagens månebogstav, som i forbindelse med årets gyldental angav i hvilket dyrekredstegn månen stod. Den hertil anvendte tabel kaldtes »tabula signorum». Kendskabet til anvendelsen af disse billedkalendere måtte man have andet steds fra, for der var ikke plads til brugsanvisninger! Men de vidner om kendskabet til astrologica medica 10).

Selve oprindelsen til udarbejdelsen af en tabula signorum fortaber sig altså til de første århundreder af vor tidsregning. Men bogtrykkerkunsten giver den en helt ny udbredelse, udenfor astrologernes og teologernes kredse.

I trykte tidebøger, i salmebøger, i hyrdekalenderen knyttedes til den stedsevarende kalender en tabula signorum.

Og så fik man plads til at give en forklaring på anvendelsen, og til nærmere at præcisere reglerne for åreladning, trykte åreladningsmanden så enhver straks kunne se, hvilken kropsdel hvilket tegn regerede over.

Af de fem danske salmebøger fra før 1556, hvoraf eksemplarer kendes, er de tre udstyret med kalendarium, tabula signorum og råd for åreladning. Næmlig Chr. Pedersens Salmebog 1533 (jvnf. hans Tidebog 1514), salmebogen trykt af Hans Vingård 1553 og samme salmebog trykt af Jørgen Richollf 1556. På tysk, fransk og engelsk findes fra samme periode en såkaldt hyrdekalender, der er langt mere omfattende, men som har identiske regler. Med de store huller der er i rækken af bevarede tryk, må det dog være tilladt at konstatere den store lighed der er mellem såvel åreladningsregler og månedbilleder i hyrdekalender, salmebøger og -Bonde-Practica!

Det gamle videreføres i bogtrykkerkunstens nye form. Men hvor den stedsevarende kalender var praktisk, når man var bundet til at skrive kalenderen i hånden, åbner bogtrykkerkunsten for almanakken, som kun gælder for et år 11).

Dermed faldt behovet for tabula signorum bort, idet det i almanakken anførtes for hver dag hvilket dyrekredstegn månen stod i. Samtidig kunne åreladningsråd gives dag for dag, ved særlige tegn, eller via aspekterne (vinkel mellem planeterne to og to) som var enten 'gode' eller 'onde'. Almanakken kunne så i en art tillæg give nogle almene regler for åreladning, ja og så

Fra dette århundrede findes folkelig åreladning fotografisk dokumenteret. I afbildninger fra tiden før 1800 er miljøerne andre. Det er adel og borger, og åreladningen foretages som regel åbenbart af en autoritet. Ovenstående billede i Der Schapherders Kalender, 1523 er ikke at forveksle med et snapshot. Det er en efterskæring af en tilsvarende illustration i Eyn nyge Kalender 1519, som igen ect. (UB II, Kbb.).

meget andet. En af almanakkens mange funktioner var altså at være en lægebog.

Den ældste kendte trykte almanak på dansk er fra 1555, trykt af Hans Vingård. De danske almanakker indeholder til og med 1833 månens gang i dyrekredsen, de svenske til og med 1900.

Almanakken blev hvermands bog. Omfanget forblev lille. Men mens vi ikke har mange muligheder for at stifte bekendtskab med den nødvendige mundtlige tradition, som fulgte billedkalenderne, er vi måske i stand til at finde bøger, som supplerede almanakken m.h.t. lægeråd.

Åreladning og Bonde-Practica.

Henrik Smids Lægebog, første samlede udgave kom 1577, er vidtberømt, og det hører til dansk almenviden, at den er kommet i mange oplag, og har haft en folkelig udbredelse.

Derfor undrer det een i Bibliotheca Danica at kunne konstatere at den er kommet i 3 oplag i 1500-tallet, eet oplag i 1650 og ingen i 1700-tallet! I slutningen af 1800-tallet kommer den igen i flere udgaver, men for den periode, der her er tale om, må gælde at udbredelsen ikke kan have været kolossal. Derfor kan den jo godt have været betydningsfuld.

For hele perioden 1500 - 1800 kender Bibliotheca Danica nogle og tredive titler »Populære lægebøger». Kun 14 af disse har haft mere end eet oplag. Set under denne synsvinkel hører Henrik Smids Lægebog til blandt dem med mange oplag.

Med den vægt tiden lagde på åreladning, må det være rimeligt at medregne bøger herom til »populære lægebøger», selvom Bibliotheca Danica har placeret dem i andre rubrikker. Almanakken, de omtalte salmebøger, planetbøger og Bonde-Practica må med.

Henrik Smids lægebog bygger helt igennem på det humoralpatologiske grundlag, men det forudsættes nærmest bekendt hos læseren, hvad da også nok har været tilfældet, for den kreds af mennesker den kunne henvende sig til i midten af 1500-tallet.

Flere kapitler omhandler åreladen, udover at åreladen ved de enkelte sygdomme angives som lægemiddel. Henrik Smid siger imidlertid, at han anser det for nødvendigt særskilt at afhandle åreladen, da den anvendes meget både af syge og raske. Han er langt mere udførlig end forfatterne til rådene i Salmebogen fra 1553. Men midlet til at kende månens gang i dyrekredsen afhandles ikke nærmere, men underforstås kendt, idet han anbefaler åreladning i vægten, skytten og vandmanden »*dog med så skel, at man ikke årelades udi det ledemod, som samme tegn regerer over*». Karakteristisk nok er den citerede sætning bortredigeret i en udgave fra 1859, hvor man ikke mere kunne hente hjælp i så henseende i almanakken!

Han beskriver kravene til den der skal årelade, angiver tegnene på at overflødige vædsker regerer, anviser tiderne for åreladning, afhandler om nyttige og skadelige følger af åreladning, beskriver det aftappede blod. Skrifer om de ulykkelige dage, og om kopsættelse.

Disse profylaktiske regler for åreladning, gør efter deres omfang og indhold ikke Henrik Smids Lægebog til noget særligt i denne henseende. Det er fyldigere, end hvad vi senere præsenteres for hos Niels Michelsen Ålborg »Medicin eller Lægebog» 1633. I kraft af, at det er ganske alment, er det langt mindre end i »En astronomische bescriffuelse etc.» udsendt 1594 af Lorenz Benedict (der bl.a. indeholder næsten hele Bonde-Practica).

I »En skøn Planete-Bog» fra 1710 henvises man ikke kun til at tage hensyn til månens gang i dyrekredsen, men også til »månens 28 mansions eller våninger» (huse). En udførlig tabel giver over nogle sider hjælp hertil. Tre oplag af denne bog kendes fra 1700-tallet.

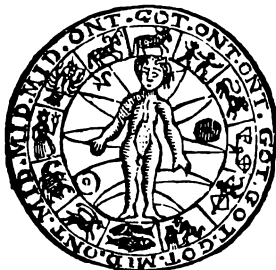
Den bog, der helt eksplicit giver grundlaget for det humorale system og gør det tilgængeligt som system for en jævn læser, er »Bonde-Practica eller Vejr-Bog», 1. kendte danske udgave 1597.

Fra perioden kendes flere anti-bondepracticaer, og flere som blot udnyttede den berømte titel, således at man kan tro at Bonde-Practica er en litteraturgren og ikke een bog. Den sidste komplette danske udgave er formodentlig den fra 1804, selvom det ikke kan afvises, at yngre udgaver med dette årstal findes. I samme periode hvor Henrik Smids Lægebog kom i fire oplag kom Bonde-Practica i ikke mindre end tyve oplag.

Vi kan ikke vente, at dette skulle give anledning til positive efterretninger, således som de findes om de novellistiske folkebøger, der af romantikken fik værd som litteratur. Bonde-Practica repræsenterede det, der bekæmpedes. Hvem der end har læst den, og hvorfor - så har den altså været der. Set i lyset af perioden er det da værd at notere sig, hvad den indeholdt, og hvad den gav mulighed for at kunne bruges til, hvis nogen har villet.

Bogens indhold lader sig beskrive fra mange vinkler. Lad os her stille det enkle spørgsmål: til hvad hjælp kunne Bonde-Practica være ved åreladning? Vi får da som svar, et ret tæt net af hovedsagelig profylaktiske regler:

Denne Figur viiser de Tolv Him-
mel-Tegn, til Efterretning for dem
som vil lade sig Aarelade.

Svo Medicamenter vil tage til sig,
Du agter en Tiiden, trøse kun mig,
Han giver sig selv i Rød og Fare,
Om denne Figur han en tager vare.

Jeg raader dig, lad en de Aarer staae,
Naar de Tegn rejser, som du ikke maae;
Men dem Figuren dia mon aabenbare,
Dem kand du aabne foruden all Fare.

Wilt du have Helbred i naturlige Tiid,
Merk Tolv Himmel-Tegn paa Menneskens Ety,
Særdeles med Kopper og Aarer at staae,
Saa kand dit Blod renses, du Sandhed kand faae.

Om Hovet: Verk.

Jeg vil dig lære, hør og merk,
Haver du for dit Hoved megen Verk,
Din Tommel-Fingers Aare skal du lade staae,
Saa skal din Hovet-Piine forgaae.
Eller; Om du haq i Hovedet Verk maatte faae,
Dermed skal du adhvære dig saa:

E 3

En

I den her ombhandlede periode formidledes livsvisdom i sindbilledlige illustrationer med en overskrift, ledsaget af en forklarende tekst, helst på vers. Sådanne emblemer findes der mange af i Bonde-Practica. 14) Ovenstående gengivelse må på sin tids vilkår altså forstås som en ikonografisk helhed. Trykfejlen i sidste linie er talende: sundhed er blevet til sandhed.

1) almene regler om og advarsel mod åreladning, 2) åreladningsmanden (se illustration), 3) hvilke årer som skal slås ved hvilke sygdomme, 4) diætregler for tiden efter åreladning, 5) advarsel mod at årelade i hundedagene, 6) om stjernebilledet er godt at slå årer eller kopsætte i, 7) planeternes betydning for åreladning, 8) hvordan man finder planetens time, 9) om de fire tider om året og disses forhold til åreladningen, 10) vindenes kvaliteter og forhold til sundheden, 11) en regel om de fire elementer : hvilken del af dagen elementet regerer, 12) forklaring på om månen er i til - eller aftagen, 13) menneskets natur, efter det stjernebillede man er født i.

Hvis man tager udgangspunkt i den svenske Bonde-Practica kan man måske få det indtryk, at bogen består af en løs redigering og en tilfældig sammenstilling af tekster, da den ret sent har taget nyt stof ind.

Set fra synspunktet åreladning når den dog som den danske blot kompasset rundt. Det forudsættes, som i Henrik Smids Lægebog, at man andet steds kan finde månens gang i dyrekredsen. Og ingen benægter at bønder faktisk havde almanakken. Hvad gavn havde man af almanakker, hvis man ikke kunne læse?

Det kan måske ikke afvises, at Bonde-Practica især mod periodens slutning kan være blevet læst som »litteratur«. Faktisk var det dog ellers det omvendte, der skete: at litteratur læstes som virkelighed 12).

I medicinens historie er der langt mellem de mest-vidende og folket. Hvordan det stod til i 1700-årenes slutning, kan ses af, at man om en mand som J.C.Tode, læge, digter og udgiver af flere tidsskrifter, må sige, at hans kendskab til datidens anatomiske, fysiologiske og fysisk kemiske viden var ringe. Det siger vel ikke noget ondt om Tode, men det siger os at denne viden overhovedet var så lidt udbredt, at vi har svært ved at forestille os det. Todes hovedfortjeneste siges det, var hans forsøg i 1790'ernes slutning på at popularisere de Salerno- leveregler, som han ved sin danske gengivelse gjorde tilgængelig for sine landsmænd! I en anden form ganske vist, så det var vel netop det Bonde-Practica havde gjort i 200 år.

Von Snydenstrup eller Oprigtig Almanakmand?

I 1700-tallet klinger humoralpatologiens æra af. Og de populære lægebøger afsværger ikke åreladninger, men den astrologiske begrundelse. En ny holdning søges udbredt, skønt det ikke altid er let at se hvilken.

Helt indtil 1717 udregnedes almanakken af astrologikyndige computister 13). I 1779 lykkes det Th. Bugge at få solen adskilt fra planeterne i almanakkens tegnforklaring, men da han ville afskaffe vejrforudsigelserne, faldt salget så mærkbart, at forlæggeren måtte bede om at få det igen. Det fik han, på det vilkår, at han selv satte det i. Om han dermed også selv fik ansvaret for »månens gang i dyrekredsen« ved jeg ikke.

I »Den oprigtige Almanakmand« af C.G.Steinbeck, København 1797, oversat fra tysk, og med forord af Bugge, antydes det, at bogtrykkeren lader sin skrædder drysse rundt med tegn for ondt og godt og månen i krebsen etc. Oversætteren tager i en note forbehold for kapitlet for Danmarks vedkommende, men bringer det, »fordi mange v.h.a. gamle almanakker og planetbøger dog retter sig efter sligt«. Men Bugge kaldte sig i hvert fald »privilegeret løgner«, når han holdt forelæsninger om almanakken. Dette fortæller Rasmus Nyerup, der selv i et par år har sat vejrliget i almanakken: »Ved at begå bemeldte synd mod sandhedens ånd, søgte han vel at berolige sit sind med hin Snydenstrupske argumentation i Vonner & Vanner: at aldenstund i Universitetets tilforordnede og direktør Schultz endelig ville, at der skal lyves for almuens, og en jo for betaling skal agere vejrprofet, så kunne han ligeså godt tage mod disse blodpenge (sic!) som en anden«.

Dog Nyerups samvittighed vågner ved at se »en stakkels jævn troskyldig bonde i al enfoldighed ty til sin almanak, for at erfare, hvordan vejret ville blive i næste uge«.

Bartskærerlævenes skytsbelgener var brødrene Cosmus og Damianus. I katolsk tid var et offer til disse belgener så nødvendigt som at søge hjælp hos bartskæreren. Ofte afbildes de med et blodkoppeglas og en åreladekniv. I Udbyneder Kirke i Jylland ses de med salvekrukker eller koppeglas (?) og åreladekniv (?) eller spatel. (foto: poj 1978).

Steinbecks bog er forøvrigt et eksempel på sober folkelig oplysning. Som Bugge skriver i forordet, i et sprog, som er meget forståelig, for dem for hvilke han har skrevet. Den svarer godt til andre af tidens folkeoplysende forsøg, således som når en professor i matematik genudgav Søren Mathiesens Regnebog.

Første del af Den oprigtige Almanakmand er en dialog mellem almanakmanden (folkeoplyseren!) og August (almuen!) hvor den sidste ved sokratiske metode ledes fra sin tidligere, forkerte opfattelse, til den nye, rigtige, ved egne overvejelser og forsøgsopstillinger. Almanakkens »Månen i krebsen» afsløres derved som en beskrivelse af en kendsgerning, der ingen magisk indflydelse kan øve på menneskelivet. På samme vis bliver åreladning nok noget, man kan modtage råd om at gøre eller ikke gøre »men dette hører ikke til astronomien men egentlig til lægevidenskaben».

Anden del af bogen slutter med en praktisk anvisning til, hvorledes man på grundlag af bogens tabel med søndagsbogstav, epakt og helgendag selv kan lave sin almanak.

Men gennemslagskraft havde bogen ikke. Først med virkning fra 1833 var vejrforudsigelserne ude af den officielle almanak, og i 1834 forsvandt så også månens gang i dyrekredsen. Skønt denne sidste principielt blot var en faktisk beskrivelse, når dyrekredsens placering var fastlagt, var den en anstødssten i kraft af den brug, der blev gjort af den. Dens fjernelse fra almanakken var et led i en ideologisk strid.

At også samtiden oplevede det på denne måde, kan ses hos Grundtvig, i Nordens Mythologi 1832. Han skriver vendt mod dem, der vil gøre de gamle nordiske guder til symboler på sol, måne og stjerner, at de behandler de gamle mythe-smede, som var de klokkefår *»når man vil indbilde folk, at de med alle deres store sind-billeder kun ville afbilde, hvad alle folk så for deres øjne, og hvad der nu ikke engang tåles i almanakken»*. Det sprutter til alle sider, men genklangen af den offentlige debat om almanakreformen og forargelsen derover, er tydelig nok.

Det havde taget 50 år at få reformen igennem, måske er denne kendsgerning den eneste meddelelse vi har fra den tabende part. Hvis det er, synes jeg det ikke er så lidt endda.

Noter og kilder:

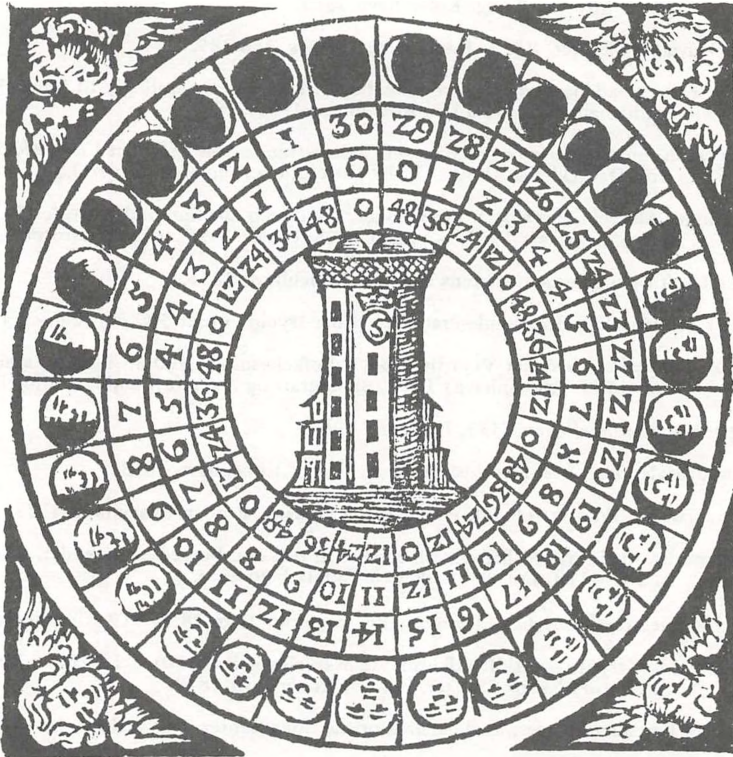
Kilder omtalt i artiklen med forfatter, titel og år er ikke medtaget i kildefortegnelsen. Oplysninger som er af indlysende oprindelse jvnf. kildefortegnelsen, har ingen notehenvvisninger, oplysninger fra Fähræus heller ikke.

- 1) Merkler und Stamler.
- 2) Tilhører M.Porter. Jvnf. Gustav Henningsen:Kloge folk og Kloge-Søren, s. 70-86 i Det farlige Llv, Kbh. 1978
- 3) poj nr. 11. Ørnskoni kendes ikke i Dansk Folkeminde Samling.
- 4) Hertz s. 16-17
- 5) Wiberg s. 72: 1)dissolverende/evakuerende, 2) konstrigerende/mortificerende, 3) digestive/altererende, 4) restaurerende/roborerende.
- 6) Thomsen s. 127
- 7) Gottfredsen s. 333 og s. 342
- 8) Christensen.
- 9) Fossel s. 4-6
- 10) Lithberg: Computus.
- 11) Jvnf. Lithberg: Almanackan, mange mellemed i Tyskland.
- 12) Paulli s. 247-249
- 13) Liebgott s. 47
- 14) Henkel.

Litteratur

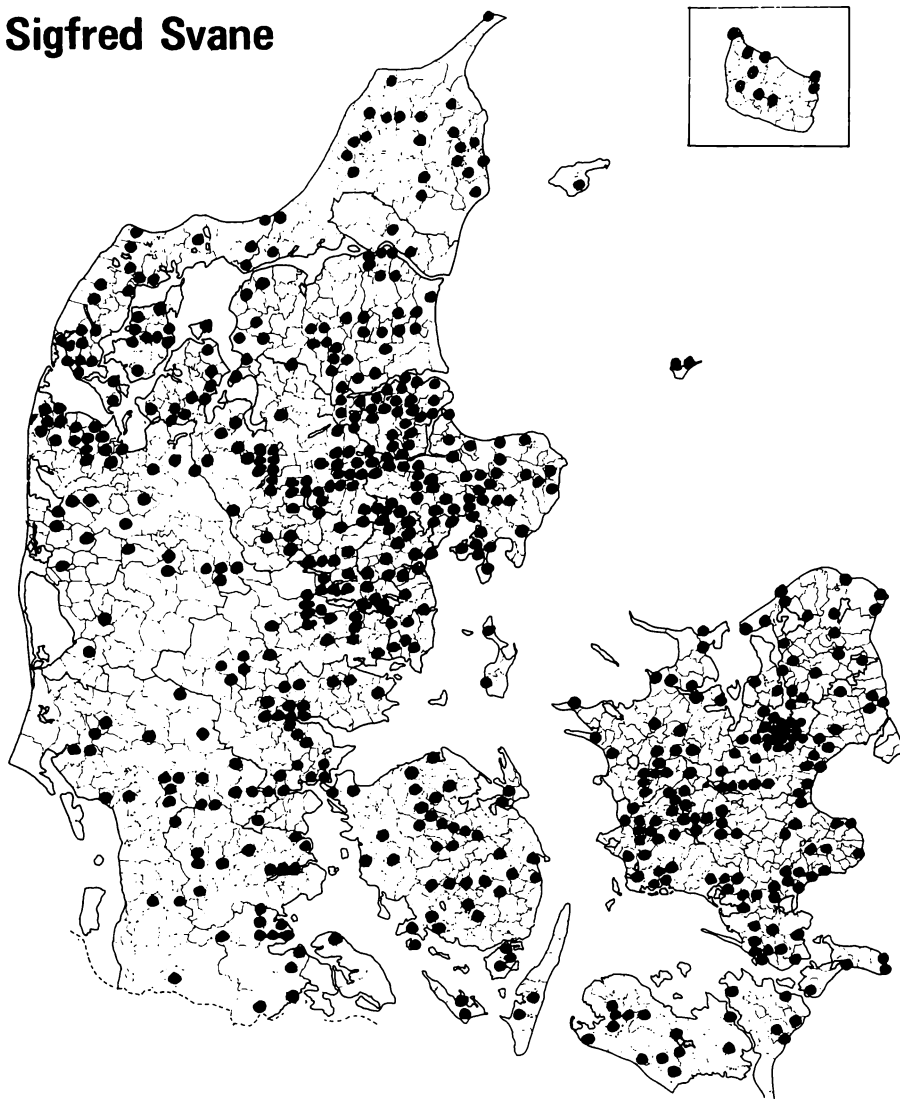
- Ahlström, Carl Gustaf: Derivation eller revulsion? s. 41-49 i Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årskrift. Lund 1976. (Om en retsmedicinsk afgørelse fra 1773, som tillægger det betydning, hvor på kroppen åreladningen finder sted)
- Andersen, Niels Knud: (Om danske salmebøger i 1500-tallet). I Ludwig Dietz salmebog 1536, facsimile 1972. (I Dansk Bogfortegnelse 1973-75).
- Anvisning til blodudtømmelse ved aareladning og kopsætning. Udarbejdet for jordemødre ved Sundhedskollegiets foranstaltning. København 1906. (!)
- Bauer, Jos.: Geschichte der Aderlässe. München 1870.
- Bø, Olav: Folkemedisin og lærd medicin. Norsk medisinsk kvardag på 1800-tallet. Oslo 1972. s. 11-43. Indledning (om tiden før 1800.)
- Børthy, Lissa: En dansk billedkalender fra 1513. s. 57-84 i Folkeminder, 12 hft. København 1966.
- Christensen, Arthur: Om lægekunst hos perserne. København 1917, s. 53-55 (refereres Chardin: Voyages. Amsterdam 1735).
- Fossel, Victor: Studien zur Geschichte der Medizin. Stuttgart 1909. s. 1-23: Aderlass und Astrologie im späteren Mittelalter.
- Fåhræus, Robin: Blodet i läkekonstens historia. Uddevalla 1924.
- Gotfredsen, Edv.: Medicinens historie. 2.udg. København 1964.
- Grundtvig, N.F.S.: Udvalgte Skrifter. Bd. 5. København 1907, s. 388-389.
- Haugberg, Poul (udg.): Lægeraadene i vore ældste salmebøger. I Theriaca: Samlinger til farmaciens og medicinens historie. 3.hft. København 1959.
- Heldvad, Niels: En smuk ihukommelse om menneskets alder efter de tolv måneder i året afdelt. Udgivet af Erik Dal. Odense 1960 s. 81-82 (litteratur om hyrdekalendere).
- Henkel, A. und Schöne, Albrecht (herausg.): Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des 16. und 17. Jahrh. Stuttgart 1967. Supplement. Stuttgart 1976. (obs! nyt forord).
- Hertz, Herman: Udkast til temperaments-lærens historie. København 1856.
- Jansson, Sam Owen: Almanackan och Bonde-Praktikan. I det tryckta ordet 500 år. Skansen 1941.
- Johansson, Per-Olof: Bonde-Practica eller Veyr-Bog. Bd.1: Folkelæsning i 300 år. Bd. 2: Facsimile af udgave fra 1744. (København) 1975. Bibliografi og litteratur. Dubliik. tilføjelse 1976.
- Kroon, John (utg.): Malmø-salmebogen 1533. Facsimile 1967.
- Liebgott, Niels-Knud: Kalendere. Folkelig tidsregning i Norden. København 1973.
- Lithberg, Nils: Almanackan. Från astrologisk rådgivare till svensk kalender. Stockholm 1933.
- Lithberg, Nils: Computus, med särskild hänsyn till runstaven och den borgerlige kalender. Stockholm 1953, s. 105 - 128: Cursus Lunce och Tabula Signorum.
- Merkler & Stamler: Reallexicon Deutesches Litteratur. Bd. 2. Berlin 1926-28. s. 719 ff.: Praktika.
- Nyerup, R.: Om den ældste trykte, særskilt udkomne danske almanak (1530) s. 187-214 i Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter, bd. 18, København 1822.
- Om laugsartiklerne for bartskeerlaug. Medicinalhistoriske dokumenter. hft. 3 København 1952.
- Paulli, R.: Bidrag til de danske folkebøgers historie. Særtryk af Danske folkebøger bd. 13, København 1936
- Rasmussen, Alan Hjort: Pest, plage og lægedom, s. 247-270 i Steensberg: Dagligliv i Danmark i 17. og det 18. århundrede. 1620-1720. København 1969.

- Schleisner, P.A.: Island undersøgt fra et lægevidenskabeligt synspunkt. København 1849. s. 170-192.: Det islandske qvaksalvervæsen.
- Schmiegelow, E.: Johan Clemens Tode. København 1941.
- Sherrington, Charles: The endeavour of Jean Fernel. Cambridge 1946. s. 60-97: The earliest »Physiology»
- Smid, Henrick: Lægebog 1577. Med efterskrift af Anna-Elisabeth Brade. Facsimile. København 1976.
- Sommerfeldt, W.P. (udg.): Den norske almanak gennem 300 år. 1644-1944. Oslo 1944.
- Svensson, Sigfrid: En skånsk bildalmanacka. s. 253-264 i Kulturspejlinger. Studier t. Sam Owen Jansson. Karlshamn 1966.
- Thomas, Keith: Religion and the decline of magic. Studies in popular beliefs in sixteenth - and seventeenth-century England. 1973 (Penguin). s. 333-458: Astrology.
- Thomsen, Oluf: Åreladning i belysning af fortid og nutid. s. 121-127 i Kultur og Natur, København 1928.
- Tillhagen, Carl-Herman: Folklig läkekonst. Stockholm 1958, s. 31, 80-81, 83. (Fotos af folkelig åreladning og kopsættelse.)
- Wiberg, Jul.: Lægeskolen i Salerno. København 1940.
- Wulff, Frederik: Det kjøbenhavnske barberlavs historie. København 1906.

Om helligkilder og deres betydning i folkebevidstheden som lægedomskilder

af Sigfred Svane

Geografisk fordeling af de godt 600 helligkilder, der er medtaget i den af Foreningen Danmarks Folkeminder i 1926 udsendte oversigt og litteraturfortegnelse udarbejdet af Aug. F. Schmidt på grundlag af omfattende arkivstudier og hvoraf et antal allerede ved skriftets udsendelse af forskellige årsager måtte påregnes at være forsvundne.

På baggrund af en registrering af Danmarks helligkilder fortælles kildernes historie. De var først hedenske offerkilder, men fik senere sandsynligvis ved kristendommens indførelse en ny funktion som helbredende kilder.

Artiklens forfatter tog på baggrund af forudgående undersøgelser i 1976 initiativet til en registrering af Danmarks helligkilder for at bidrage til, at disse gamle kulturminde og deres historie, der i mange år havde haft en svindende interesse, ikke skulle gå glemsel og udslettelse i møde, hvilket ville være et tab – nationalt og kulturelt.

Planen, der omfatter en *kulturbistorisk*, en *turistmæssig* og en *vandteknisk og miljømæssig* del, vandt Tuborgfondets interesse og støtte og har under det løbende arbejde endvidere opnået støtte fra Martin Pedersens mindelegat til værn af naturværdier, Carlsen Langes Legatstiftelse og Kulturministeriets Tipsmidler.

På det kulturhistoriske område vil i samarbejde med Dansk Folkemindesamling blive gennemført en ajourføring af en for Foreningen Danmarks Folkeminder i 1926 af Aug. F. Schmidt udarbejdet oversigt og litteraturfortegnelse over Danmarks helligkilder, et arbejde, der var baseret på meget omfattende arkivstudier, hvoraf en væsentlig del af materialet var fra 1890'erne og tidligere. Efter bearbejdelse vil alt materiale fra den igangværende undersøgelse indgå i D.F.s arkiver til fortsat forskning på dette område.

Den turistmæssige del har til formål at bevare og om nødvendigt nænsomt at restaurere kilder og eventuelt ved fredning sikre adgang for publikum. Ved samarbejde med ejere, lokale kulturudvalg m.fl. er sådanne arbejder mange steder igang, og der vises stor interesse for opgaven fra statslige og kommunale myndigheder.

Den vandtekniske del omfatter analyse af vandet fra alle endnu rindende kilder, hvilket ikke tidligere har været foretaget. Analyserne udføres af Danmarks geologiske Undersøgelse, og som afslutning vil en gruppe analyser fra traditionsrige kilder blive underkastet lægevidenskabelig vurdering af mulige virkninger af stoffer i vandet.

Den miljømæssige del af planen giver gennem udtagelse af vandprøver fra kilder over hele landet udvidet kendskab til Danmarks vandressourcer, hvilket får stadig stigende betydning for planlægning af udnyttelse og beskyttelse af natur og miljø.

Afsluttende kan nævnes, at den samlede undersøgelse vil omfatte ca. 700 kilder, man på forskellig måde har haft eller har kendskab til. Heraf er ca. halvdelen registreret.

Kildevældet som naturmagt

Vandet – det friske kildevand – uundværligt for menneskeligt liv, har fra en fjern fortid været dyrket som en naturmagt hos mange folkeslag. I mange danske helligkilder er gjort fund af flint-redskaber og i flere tilfælde bronzegenstande. I den nordiske mytologi indtager kildemotivet en fremtrædende plads. Under verdenstræet, asken Ygdrasil sidder Nornerne og vander as-

Bill. t.v.: Helene kilde, Tisvilde (Sjælland)

Danmarks mest berømte helligkilde, til hvis oprindelse, der knytter sig en række sagn, hvoraf et af de mest kendte beretter om en svensk helgeninde, Helene af Skövde, der dræbtes af ugerningsmænd, og hendes legeme kastedes i havet ud for Skånes kyst, men, siger sagnet: »der opkom af havet en stor sten, og på den drev Helenes afsjælede legeme til Tisvilde strand på Sjælland. Da man ville føre en bære med liget op fra stranden, åbnede sig en kløft i den stejle skråning, så man kunne sætte bæren på en vogn og med beste køre op gennem kløften. Da man første gang hvilede, udsprang på stedet en kilde. Længere fremme kunne hestene ikke længere trække vognen, hvorfor man løftede bæren af, men den sank straks i jorden, og her blev Helenes grav», siger sagnet. Kilden vandt lægedomsry og store valfarter opstod. Kong Chr. IV besøgte kilden flere gange og har skrevet derom i sin dagbog. Han lod opføre en badstue og et hus til overnatning ved kilden. Kildemarkeder holdtes i Tisvilde by, hvor endnu den gamle kildeblok står på pladsen. Et sådant marked erindres endnu i 1978 af en gammel dame i Tisvilde.

Bill. t.h.: Sct. Olavs kilde, Skuldelev.

Hellig Olav, Norges skytsbelgen har givet navn til kilder i såvel Norge som Danmark og Sverige. I et sagn fortælles, at kong Olav engang sejlede på Roskilde fjord ud for Skuldelev ås. Da sprang en trolkvinde frem og råbte: »Kong Olav med dit røde skjæg, du sejler for nær min kældervæg!» Kongen blev vred og råbte tilbage: »Hør du kjælling med rok og ten, her skal du sidde og blive til sten!» - og han satte sin skude så hårdt mod Skuldelev ås, at der blev en kløft i åsen, hvor der udsprang en kilde. Troldkællingen blev til en sten. Ved kilden står stadig den gamle kildeblok fra 1700 tallet.

ken fra kilden ved dens fod. Forskellige nordiske guder har givet navne til danske helligkilder. Der kan nævnes Odin, Thor, Ti eller Tyr, Frey eller Freyr, navne, der har overlevet kristendommens indførelse samt reformationen og endnu idag, undertiden let forvasket i folkemunde, er knyttet til kilderne. Historikere mener, at navnet på Danmarks mest berømte helligkilde, Helene kilde, Tisvilde oprindeligt har været Tyrs- eller Tis-væld. Man mener også, at den nærliggende Ti-birke kirke tildels for pilgrimsgaver ofret ved Helene kilde er opført i et gammelt, hedensk gudevi, Tis hellige birkelund. Hos Saxo fortælles, at Balder efter i et slag at have overvundet Høder, lod grave og fremdrage en kilde, hvoraf hele hæren drak: »med vidt opspærede munde». Herved opstod stednavnet Baldersbrønde mellem København og Roskilde.

Kilderne og kristendommen

Da kong Harald Blåtand ca. år 960 lod sig døbe af bisp Poppo, der ved jernbyrd havde overbevist kongen om, at »den hvide Krist» var den stærkeste, indlededes en ny, betydningsfuld periode i Danmarks historie. På den store Jellingesten, der står udenfor kirken i Jelling og er blevet betegnet som »Danmarks dåbsattest», siger runeteksten: »Den Harald, der samlede al Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne».

Hvor kong Haralds dåb fandt sted, er historikerne uenige om. Man har villet henlægge denne skelsættende begivenhed til Jelling, og kong Harald skulle have opført den første trækirke mellem højene, hvor hans forældre, kong Gorm og dronning Thyra var stedt til hvile. Nationalmuseet har, som det vil være kendt, ved udgravninger i kirken endnu ikke fuldførte undersøgelser i gang for at finde bevis for, at kong Harald har ønsket at give sine forældre en kristen begravelse ved at flytte deres jordiske rester til grave under kirkens gulv.

Andre forskere mener, Harald Blåtand blev døbt i Roskilde og senere gravsat i den af ham opførte Hellig Trefoldigheds kirke, men der er en tredje, interessant teori fremsat af mangeårig præst R. Volf ved den store, højtliggende Tamdrup kirke i Østjylland. I denne kirke findes et berømt, såkaldt »gyldent alter«, d.v.s. altrets forside er udstyret med en række forgyldte kobberplader, hvorpå der i relieffer vises Poppo's jernbyrd, kong Haralds dåb og flere kirkelige handlinger. Efter meget indgående undersøgelser mener pastor Volf at kunne fastslå, at Harald Blåtands dåb har fundet sted i den nærliggende kongsgård, senere bispegård med vand fra den kilde, der gennem århundreder er ledet til gården som vandforsyning.

De gamle gudevi og offerkilder vies til den nye lære

De præster og munke, der sendtes til Danmark for at udbrede kristendommen, gik klogt og mådeholdent frem. De udslettede ikke de gamle gudehov og tildækkede kilderne. I stedet byggede man kapeller ved de gamle kultpladser og gav kilder og kapeller navne fra den nye lære, Vor Frue, Guds hellige moder, Jomfru Maria, Sct. Hans (Johannes Døber), Sct. Laurentius og Sct. Peder. Efterhånden fik også lokale helgener deres navne knyttet til kilderne som Sct. Olav, Sct. Severin (Søren), Sct. Nicolaus (Nils) og flere andre. Der opstilledes blokke ved kilderne, hvor de valfartende kunne lægge en gave til kildens beskytter eller lægge den på altret i kapellet som tak for lindring eller forventning om helbredelse, som kirkens mænd stillede i udsigt, når man vendte sig til den rette tro. Ved på denne måde at inddrage kilderne i missionsarbejdet, skaffede kirken den nye religion en stærk voksende udbredelse. Man har ikke nogen sikker viden om, at de hedenske offerkilder har været søgt som lægedomskilder, eller at offerpræsterne, »Goderne« har kunnet yde befolkningen lægelig bistand. Deres funktion har formentlig bestået i rituelle handlinger af særpræget, til tider drastisk art. Befolkningen har været henvist til at klare sig med erfaringer og »husråd«, når sygdomme ramte mennesker og dyr.

Tro og viden

Med udbredelsen af kristendommen sker der en væsentlig ændring af disse forhold. De fra f.eks. Frankrig og Tyskland til Danmark udsendte præster og munke havde som et led i deres uddannelse kendskab til lægeurter og sårsalver og veg ikke tilbage for operationer for forskellige lidelser, som mange fund ved udgravninger af klostre rundt i landet vidner om. De døbte folk i de gamle offerkilder og var samtidig i stand til at bistå de valfartende med hjælp mod deres forskellige svagheder ikke alene ved at lade dem drikke af den hellige kilde eller lade dem bade de syge og svage lemmer og andre udvendige lidelser med vandet, men ved at yde dem lægehjælp og i mange tilfælde give dem pleje i de ved kapeller og kilder opførte hospitaler, så de frisk livsmod kunne drage hjem. Det er forståeligt, at det styrkede dem i den nyvundne tro og tilskyndede dem til at berette om den hjælp, eller »det mirakel«, der var timedes dem. Man kan så tilføje, at dette var et velberegnet led i kirkens missionsplan, men det er kun en del af sandheden.

Det er allerede nævnt, at man gav de hedenske kilder nye, kristne navne, men samtidig indviede man nye kilder for med kortere afstand at gøre det lettere at få folk i tale. Om abbed Vilhelm ved Æbelholt kloster, (Sjælland), der levede fra 1127-1203 og senere af paven blev ophøjet til helgen (1224) vides, at han lod adskillige kilder oprense og velsigne, hvorefter de vandt ry som lægedomskilder.

Sagn og legender

I nordiske helgenlegender fra den tidlige middelalder og fra sagn og overleveringer findes mange beretninger om dramatiske og mirakuløse hændelser, hvorved kilder er opstået og har vundet berømmelse som lægedomskilder, hvortil konge og adel, borger og bonde, rig som fattig er valfartet for at søge hjælp mod sot og syge, ja, endog fra vore nabolande er pilgrimme rejst den lange vej i håb om helbredelse. Nogle af de mest traditionsrige kilder vil blive omtalt længere fremme. Her skal først ses på den indvending mod troværdigheden af sådanne beretninger, man ofte fremfører. De strider mod den såkaldte »kolde fornuft«, og man kan så tillægge præster og munke deres oprindelse og udbredelse som en udnyttelse af den hos mange gennem tiderne stærke interesse for mystiske og uforklarlige hændelser. Gennemgår man de beretninger, der knytter sig til Danmarks mere end 600 helligkilder, forsvundne eller stadig rindende, vil man finde et vist antal med store ligheder, som man kender det på et andet område fra flere kirker »et grædende Madonnabilled«. Men lad os se på nogle eksempler:

Efter sin datering er et af de ældste knyttet til Regitze eller Risi kilde i Frørup på Fyn. Det fortælles, at Ansgar, Nordens apostel, sendte en kvinde, Risia til egnen for at prædike kristendommen for beboerne. De havde netop fejret en vårfest for frugtbarhedens gud, Freyr. Da hun

Denne romanske aquamanile fra 1200 tallet har gennem århundreder været anvendt som dåbskande i Ousted kirke, Danmarks højest beliggende (Østjylland). Vandet bentes også i dag i den nærliggende Sct. Anna kilde, der har ry som lægedomskilde. Til kirken knytter sig et sagn om en lindorm, der lagde sig omkring kirken, så døren spærredes. I deres nød fik sognefolket en fremmed til at skyde lindormen. Den sprang højt i luften, og hovedet frembragte ved faldet mod jorden en dyb kløft, hvor en kilde sprang frem. Den rinder stadig med frisk og kølig vand. På dåbskanden ser man en lindorm sno sig om løvens bagben og forsøge at bide den i nakken, hvorved den danner kandens bank.

begyndte at tale til dem, blev de forbitrede, og en af dem dræbte hende med en økse, men jorden åbnede sig under hendes drabsmand, han sank levende i kløften, der atter lukkede sig. På stedet fremvældede en kilde, som blev anset for hellig og fik stort ry som lægedomskilde. Kilden findes endnu.

Om Danmarks mest berømte helligkilde, Helene kilde ved Tisvilde, fortæller et sagn, at en svensk prinsesse, Helene, fra Skovde blev myrdet af ugeringsmænd og hendes lig kastet i havet ud for Skånes kyst, men, siger beretningen, »en stor sten opkom af havet, og på den drev Helene til Sjællands kyst. Da man ville føre liget på en bære fra stranden, åbnede sig en kløft i den stejle kyst, så man kunne sætte børen på en vogn for at føre den til kirken. Hvor man kvilede, udsprang den berømte Helene kilde. Ikke langt derfra kunne hestene ikke længere trække vognen, man løftede derfor børen af, men den sank straks i jorden, og her blev Helenes grav».

Om Hellig Olav, der har givet navn til mange norske kilder samt flere danske, heraf nogle i det tidligere Østdanmark – Skåne, fortælles, at han engang sejlede på Roskilde fjord, da en troldkvinde ved Skuldelev ås råbte til ham: »Kong Olav med dit røde skæg - Du sejler for nær min Kjældervæg!» Kongen blev vred og råbte tilbage: »Hør Du Kjælling med Rok og Ten, var din Mund og bliv til Sten!» Og han satte sin skude så hårdt mod land, at der blev et skår, hvori en kilde udsprang, og heksen blev til en stenstøtte ved Sct. Olavs kilde.

Jyllands mest berømte kilde, Vor Frue kilde, Karup, opstod, da en blind mand i drømme blev pålagt at lade sig føre til Karup. Der ville han under en sivbusk finde en kilde, og når han under påkaldelse af Jomfru Maria badede sine øjne med dens vand, ville han få sit syn. Det skete, og store valfarter til kilden opstod, da det blev kendt.

Indeholdt vandet særlige stoffer?

Her er ikke plads til indgående beretninger om traditionsrige kilder og den stærke tro på lægedom for mangfoldige lidelser: lammelse, gigt, eksem, sår og bylder, kramper, hellig ild (Rosen), tuberkulose (tæring), øjensygdomme o.m.a. Mange af de indvandrede munke havde fra deres hjemland kendskab til mineralske »sundhedskilder» som de allerede af Gallerne og senere af Romerne stærkt søgte kilder i Wiesbaden. Med den mange steder lavtstående hygiejne, kunne alene det friske kildevand hjælpe mod forskellige sygdomme, og der kan ikke ses bort fra, at vandet, der viser højst forskellig sammensætning ved de hidtil foretagne analyser af endnu rindende danske helligkilder, i visse tilfælde har kunnet være virksom overfor lidelser af forskellig art. Som eksempel findes stærkt jernholdige kilder flere steder, der er blevet anvendt og fortsat indgår i behandlingen på kursteder. Afdøde Nobelpristager, professor August Krogh, der havde sommerbolig nær ved en kilde, der har ry som værende virksom overfor øjensygdomme, mente, at vandet indeholdt Brom, og at dette kunne bidrage til den gavnlige virkning. Mineralvand fra kilder ved Mårup, (Sjælland) og Arnakke (Jylland) forhandles over hele landet. I nogle, særlig sønderjyske kilder, konstateredes i 1920'erne indhold af radium, og i en årrække var der et betydeligt salg bl.a. til eksport af dette vand. I Nordjylland findes en saltkilde, der gennem en snes år leverede vand til en kuranstalt. En meget vandrig kilde i Østjylland indeholder kulsyre, og der er adskillige ejere af gamle helligkilder, der er overbevist om, at vandet indeholder særlige, sundhedsbevarende egenskaber.

Som nævnt foretager Danmarks geologiske Undersøgelser analyser af alle endnu rindende kilder i den løbende registrering, og det skal tilføjes, at geologerne understreger, at mange forhold i tidens løb kan have ændret sammensætningen af »salte» i en del af de gamle kilder. Når registreringen er gennemført, vil en gruppe af analyser fra traditionsrige kilder blive underkastet en lægevidenskabelig vurdering, der muligvis kan give nye holdepunkter for århundreders tro på vandets virkning.

Helligkilderne indgår med farverige og dramatiske skildringer i Danmarks historie og belyser en interessant periode i vor kultur. At adskille tro og realiteter er efter min mening ikke mulig.

Vitenskapelig bakstreveri

af Ronald Grambo

I et nummer av Nord Nytt er det en bokanmeldelse der anmelderen gledesstrålende konstaterer at det går an å skrive en vitenskapelig avhandling uten å anvende vanskelige begreper og termer. Dette er øyensynlig et ideal å følge for den som vandrer på vitenskapens nokså tornefulle vei. Jeg gleder meg med forfatteren over at han har lyktes i dette forsett. På den andre siden melder tvilen seg, den bleke ettertanke. Hvorfor er det om å gjøre å unngå slike vanskelige termer og begreper? Må de unngås for enhver pris? Grunnen til at folklorister og etnologer tyr til termer og begreper er at de vil høyne presisjonsnivået i det de skriver. De gjør ikke dette for å flotte seg. De ønsker ganske enkelt å gjøre sin vitenskap enten det er etnologi eller folkloristikk det dreier seg om, til en eksakt disiplin. De bruker begreper og termer med den hensikt å klargjøre hva de tenker å fremlegge.

Når en forfatter ikke bruker et batteri av begreper, men heller nøyer seg med å skrive endefrem, kan dette faktisk dekke over manglende vilje til å tenke over tingene. Dette kan skjule mangel på lyst til å trenge inn i materien. En nøyer seg heller med omskrivninger i stedet for å presisere hva en mener. Jeg tror ikke at en skal unnlate å benytte termer og begreper bare for å gjøre lesningen lettere. Å drive vitenskap er ingen tom lek med ord. Nå har folklorister og etnologer særlig etter den annen verdenskrig forsøkt på alle måter å gjøre disse disiplinene eksakte. En har villet fri disse to vitenskapsgrenene for subjektive vurderinger, nasjonale idiosynkrasier, estetisk-filosofisk tåkeprat, romantisk føleri og »koselig nisseprat». Det er derfor reaksjonært å tro at en avhandling nødvendigvis blir bedre, fordi en dropper termene og begrepene. Det representerer heller et tilbakeskritt som best kan karakteriseres som bakstreversk.

Begrepsdannelse er nødvendig for den vitenskapelige prosess. Å anvende begreper med fast avgrenset betydningsinnhold er identisk med å abstrahere fakta slik at disse kan integreres i bestemte tankemønstre som kan vise gyldigheten av hva en skriver om. Hvis en ikke bruker begreper og oppsetter teorier, blir det en skriver å likne med nærsynt journalistikk, men ikke vitenskap.

Denne teoriendtligheten er begynnelsen til undergangen for etnologien og folkloristikken, hvis dette får bre seg. Matematikere og fysikere må anvende eksakte termer og begreper, ellers faller deres vitenskaper som korthus. Hvorfor skulle ikke også vi prøve å gjøre presisjonsnivået høyere, selv om det koster intellektuell anstrengelse? Det jeg skriver her, er ikke noe nytt. Bausinger har forlengst behandlet dette emnet og beklaget seg i sterke toner over etnologiens mangel på begrepsapparat.

Nå er det slik at de termene og begrepene vi har, er blitt utviklet i løpet av lengre tid og er utsprunget av forskjellige forskningsretninger. Ikke alle kan uten videre tilpasses de nye modellene som etter hvert presenteres. Derfor trenger en nok å etterprøve dem og undersøke om de tjener sitt formål i dag. Dette vil ikke alltid vise seg å være tilfellet. Kommunikasjonslæren har stitt eget begrepsapparat. Skal en analysere folkloristisk materiale som kommunikasjon, må en finne seg i å anvende termer og begreper hentet fra kommunikasjonslæren og ikke blande sammen ulike analytiske nivåer, noe som inntreffer rett som det er dessverre.

Så lenge en vet hva de forskjellige termene og begrepene står for, og så lenge en er klar over rekkevidden av deres betydningsinnhold, kan en i stor utstrekning hindre at en låser seg fast i såkalt *aksiomatisk tenkning*. Det vil si, en unngår å analysere fenomenene ut fra premisser som ikke holder for en vitenskapelig etterprøving. Desto mer vi bestreber oss på å klarlegge begrepene, desto sikrere er vi på å nå de ønskede resultater.

Dette var nok von Sydow klar over. Han laget mange nye termer, men ikke alle har slått gjennom riktignok. Likevel må en beundre hans iver etter å gjøre folkloristikken til en eksakt vitenskap. Han innså at termene stod for visse betydningsfulle sammenhenger, visse tankemønstre. Hva har ikke termen *memorat* betydd for forskningen?

Dette er bare ett eksempel blant mange. Vi som underviser studenter i folkeminnevitenskap, prøver så godt vi kan å innprente studentene betydningen av termene og begrepene. De er hjelpemidler til å forstå dynamikken bak de folkloristiske fenomenene, samtidig som de i aller høyeste grad bevirker at en kan gripe fatt i de grunnleggende mønstrene i folks erkjennelse. Jeg kan ikke skjønne hva som er vunnet ved å sky termer og begreper i vitenskapelige analyser. Oversikter over folkloristikken og etnologiens landevinninger bør i høyere grad enn tidligere legge an på å understreke hvorledes termer og begreper har bidratt til å gjøre disse to vitenskapsgrenene mer presise.

Riktignok er det hyggelig å kunne nå frem til »folket» med sitt budskap. For å kunne nå den målsettingen, må en uvergerlig gi avkall på å anvende termer og begreper utenforstående eller lesere uten vitenskapelige forutsetninger ikke kan begripe. Likevel er det slik at skal en ha håp om å heve presisjonsnivået, må en anvende termer og begreper som en trenger lang skolering for å fatte rekkevidden av. Dette er så selvsagt at en ikke skulle behøve å spandere flere ord på å forklare det, i hvert fall ikke for leserne av Nord Nytt.

Abels funderinger over løsningen av femtegradsligninger har aldri vært populært stoff og vil aldri bli det, men det er vel ingen som har bebreidet Abel at han her ikke var mer »folkelig»?

En forstår at forskerne, i alle fall de yngre, drives av et ønske om å stige ned fra elfenbens-tårnet, oppgi navlebeskuelsen og tre ut blant massene med sine vitenskapelige nyvinninger. Skal en oppnå noe her, bør en øyensynlig ribbe sitt språk for innviklede termer som kan forvirre den intetanende. *Men en forsker skal ikke misjonere, han skal forske!*

Jeg vil gjenta det en gang til: Redselen for å anvende termer og begrep som synes »vanskelige», er i sitt innerste vesen reaksjonær. Den vitner snarere om åndelig latskap og unnfalighet. Vi er ikke tjent med den holdningen.

Har englene vinger?

Om formidling af tanker og forskning

af Jørgen Burchardt

Anledningen til at jeg skriver, er at Grambo i sit indlæg refererer til en anmeldelse jeg engang har skrevet. Den anmeldte bog omhandlede et bryggeri i Stockholm, og jeg roste forfatterne for

den klare måde de havde beskrevet arbejdspladsen på. Arbejderne var ikke kun genstand for akademikernes forskertrang, men de havde også skrevet en historie som var solidarisk med almindelige mennesker og deres hverdag. Og solidarisk tillige på den måde, at fremstillingen var sådan, at selv en ikke-akademiker kunne læse og forstå den.

Dette gjaldt en beskrivende historiefremstilling. Hvad jeg mener om mere teoretiske værker, vil jeg skrive lidt om i det følgende. Men Grambo brugte i hvert fald dette som udgangspunkt til at skrive et forsvar for forskning og videnskabelig tænkning, termer, præcisionsniveau og om at forskere skal forske.

Det meste er jeg enig i. Særlig glad er jeg for en slags målsætning for Grambos videnskab, som jeg ikke vil undlade at gentage: Målet med videnskabelige undersøgelser er »...å forstå dynamikken bak de folkloristiske fenomene», og at »gribe fatt i de grunnleggende mønstrene i folks erkjennelse».

Hvorledes kan nu dette gøres? Grambo fremhæver videnskabsmændene og deres metoder. Men mener han samtidig, at de er de eneste, som kan få denne erkendelse? Hvis Grambos svar er »ja», så er vi meget uenige. Jeg mener selv af og til at møde ikke-akademikere, som har en mening om disse fænomener; noget de redegør for meget klarere og sandere end jeg, der dog i mange år har læst videnskabelige værker, endda en del teoretiske.

For at det ikke skal misforstås, må jeg erklære mig som tilhænger af videnskabelige begreber. Ja, da. Ord som merværdi og strukturalisme, for at tage to vidt forskellige begreber, er forståelige for stadig flere. Og de er meget praktiske at benytte for at præcisere de tanker, vi vil omtale. Disse begreber startede med at være dulgte overvejelser i en enkelt persons hoved; de blev formuleret i meget uforståelige vendinger, men er siden ved stadig brug blevet mere og mere almindelige. Der er en lige vej fra komplet uforståelighed til bred benyttelse. I min tid som redaktør har jeg da heller ikke afvist nogle manuskripter på grund af et uforståeligt sprog, selvom jeg undertiden har skullet læse nogle flere gange for at forstå noget af meningen. Aller højest har jeg foreslået en forfatter at omforme en artikel, hvis jeg mente, at den godt kunne skrives mere forståeligt uden at præcisionsniveauet blev lavere.

Jeg er altså ikke modstander af begreber, men ser dog en fare i uhæmmet brug og dannelse af fagjargon. Grambo kommer selv ind på dette, hvor han nævner von Sydow og hans forsøg med at introducere nye begreber. Man kan komme til at konstruere sit eget univers, der er uforståelig for andre end de 5-6 kolleger (som man jævnligt mødes med og derved gennem indavl danner skole. Måske gælder det også 10-15 studerende, som bliver tvangsindlagt til at læse og lære disse ting. Faren er der, og den er særlig stor i dag, hvor studiet af mennesket som kulturvæsen er fælles for mange faglige retninger. Et nogenlunde fælles sprog vil kunne give en større gensidig befrugtning. For sandheden om mennesket og kulturen har en enkelt skole ikke patent på trods selv meget udviklede begrebsapparater og abstraktionsniveauer.

For forskning beregnet for andre forskere bør de unødvendige termer forsvinde. De skal ikke censureres væk direkte, men denne sprogrensning skal ske ved at andre enten benytter dem, eller de glemmes og overses. Det bliver den fremtidige brug, som bestemmer hvor længe nye begreber skal leve videre.

Men samtidig har forskerne en pligt til også at formidle sin forskning til en bredere gruppe end lige fagfællerne. Det kræver, at når man har skrevet sine ideer for fagfæller, så skal det skrives igennem en gang til med henblik på at gøre det mere forståeligt. Det kan gå lidt ud over præcisionsniveauet, men kun til en vis grænse. Men populariseringen vil også kunne vise almindelige mennesker (som gennem skatten betaler for vores goder og fordele) at det vi går og laver videnskab om, også kan bruges til noget. At det har en værdi for andre end forskerne selv. For at andre vil kunne bedømme, om vi lig tidligere tiders skolastikere sidder i små lukkede cirkler og diskuterer om englene har vinger eller ej.

Anmeldelser

Vetenskap och beprövad erfarenhet

Natur och Kultur, Stockholm 1978. 150 s.

af Olov Lindahl och Lars Lindwall

Den folkliga medicinen

Svart magi eller sunt förnuft?
Liber Förlag, Stockholm 1979. 239 s.

af Frants Staugård

anm. af Margareta Bowallius

Denna bok tillägnas alla dem som förgäves kämpat mot etablissemangen står det på insidan av pärmen till *Vetenskap och beprövad erfarenhet* av Olov Lindahl och Lars Lindwall - en tillägnan som måhända väcker förvåning eftersom den förstnämnde är professor i ortopedisk kirurgi och den andre matematiker och dataspécialist, båda verksamma vid Linköpings universitet och alltså i hög grad representanter för etablissemangen. Men för dem som känner Olov Lindahl och vet att han i många år stått som en stridbar debattör och förkämpe för hälsorörelsen är det helt konsekvent att han här ifrågasätter den medicinska vetenskapens vetenskaplighet. Det gör han med gott humör, en humor som inte alltid är godmodig och ett imponerande antal hänvisningar till aktuell litteratur på områdena medicin och statistik.

Författarna hävdar att den medicinska vetenskapen inte tagit hänsyn till samspelet mellan kropp och själ, att den s k placeboeffekten, som definieras som suggestionseffekt av medel med både verksam och förment överksam substans, är en synnerligen värdefull behandlingseffekt. Det randomiserade dubbelblindtestet kritiserar som bevismedel för effekt av en viss terapi. Dubbelblindtestet är ett test med läkemedel och blindtabletter utan att vare sig patient eller läkare vet vem som tillhör den ena eller den andra gruppen. Lindahl och Lindwall har gått igenom ett stort antal tester och konstaterar att nästan alltid svarar placeboeffekten för över 50% av den totala effekten och ibland för upp till 70% av behandlingsresultatet.

De ofta mycket goda terapeutiska resultat man kan konstatera inom olika alternativa behandlingsmetoder, homeopati, hälsokoströrelsen etc., kan säkert förklaras som resultat av effektiv placebobehandling. »*De legitimerade får försöka skärpa sig och öka sin placeboeffekt*», säger Lindahl-Lindwall. Vi bör ompröva begreppet »kvacksalveri» och kalla alla metoder som skadar för kvacksalveri oberoende av vem som praktiserar

dem, legitimerade läkare eller alternativa terapeuter. De senare bör också vara föremål för granskning och övervakning av medicinalmyndigheten. Författarna menar att vårdkonsumenterna själva ska få välja till vem de vill gå för att bli behandlade.

Frants Staugård, också läkare och n verksam som medicinsk rådgivare åt hälsovårdsministeriet i Botswana, är i sin våren 1979 utkomna bok, *Den folkliga medicinen, vart magi eller sunt förnuft?*, inne på liknande tankegångar. Hans bok vänder sig till alla som intresserar sig för hälso- och sjukvård, dvs både läkare och patienter eller blivande patienter. Han säger i sitt företal att boken är avsedd som en »konsumentupplysning» och går igenom de flesta av den folkliga medicinens behandlingsformer i Sverige och redogör för den teoretiska grunden för dem. Han säger uttryckligen att det finns element av värde hos nästan alla former av alternativ medicin men vill också varna för t ex den kommersialism och cyniska affärsverksamhet som belastar delar av dem.

Boken är välskriven och lättläst och försedd med en omfattande litteraturförteckning, där författaren utmärkt publikationer som han uppfattat som sakliga källskrifter med * och även tagit upp »sådana som har karaktär av partsinlagor eller kuriosas». Boken avslutas med lagtexterna för kvacksalverilagen, naturmedelslagen och läkemedelsförordningen i Sverige.

Staugård diskuterar varför naturmedicinen blomstrar just i vår tid och ger inte mindre än sju förklarningar till detta. Bland dem att den s k apparatfelssjukvården, där läkarna mer är biologiska ingenjörer än människobehandlare, upplevs som otillfredsställande av folk, vilkas ohälsa kanske mer beror på sociala anpassningsproblem än sjukdom i vedertagen mening, att kommunikationen mellan läkare och patient ofta är dålig, att veckotidningarna står för »hälsoupplysningen» och att det kan finnas behov av frälsningsläror, healing, THX-behandling m fl, i en kristen kulturkrets. - I kapitlet Vilka krav ställer folkmedicinens växande popularitet på den etablerade medicinen? gör författaren ett flertal tankeväckande konstateranden, t.ex. att värdet av det personliga och vänliga omhändertagande som karakteriserar vården av patienter på många hälsöhem knappast kan överskattas, att apoteken borde studera det bemötande kunderna i hälsokostbutikerna får av en aktiv och vänlig personal. Han hävdar att alla skulle vinna på ett samarbete mellan folkmedicin och skolmedicin, där de medel och erfarenheter inom naturläkekunsten som har ett bestående värde borde kunna renodlas och vidareutvecklas.

Drik vin - spar medicin

Dansk udgave Chr. Erichsens Forlag 1978. Nkr. 32,50

af E. A. Maury

anm. af Arild Strömståg

Originaludgaven — *«Soignez-vous par le vin»* — ble utgitt i frankrike i 1974, og danner antakelig det ideologiske grunnlaget for den kjente hvitvinskuren, slik den ble forsøkt innført i folkeminnekretser sommeren 1978.

Forfatteren er doktor fra Paris, samt praktiserende homöopat og akupunktör. Så han skulle vite hva han skriver om. Stilen i boka virker »sober» — den er godt og klart skrevet. Argumentasjonen virker overbevisende, i alle fall på undertegnede, om hvem det imidlertid er blitt anført en viss predisposisjon i forhold til stoffet.

For vinelskere betyr boka enda flere gode argumenter for vinens fortreffelighet. For folkemedisinforskere er det enda en ting å begrave hodene i — folkemedisinen kjenner jo godt til vinens (og brennevinets) gode egenskaper. Og for dem som er ute etter en ny kur, virker denne meget tiltalende etter min mening. I alle fall sammenliknet med askeavkok og salatblad. Sctærkt.

Encyclopedia of Metaphysical Medicine

Routledge & Kegan Paul Ltd., London 1978. x & 323 s. ca. 80,-Nkr.

af Benjamin Walker

anm. af Arild Strömståg

»*Metaphysical medicine*«. Begrepet virker vel knapt klargjørende innenfor et felt hvor terminologien er vanskelig nok fra för. Fra forfatterens side er det ment å skulle dekke »*the whole dimension of pathology and therapy which might roughly be classed as occult, spiritual, fringe, out-of-the-way, off-beat, and, for want of a better term, metaphysical*«. Som man straks får forståelsen av, har Walker planer om å favne vidt. Det gjør han da også. Men utgangspunktet - intensjonen bak - ser ut til å være såpass uklart definert at resultatet nok ikke blir tilfredsstillende.

Jeg vil tro det er behov for et verk av denne typen, og det var ikke uventet at det skulle komme et forsök fra Walker's hånd - han har erfaring som encyclopedist, bl.a. med »*Encyclopedia of Esoteric Man*«. Det er derfor ekstra underlig at det rent medisinske stoffet er av en såpass ujevn standard. Stort sett er det antakelig bra, men en del »misser» gjør at man nesten får inntrykk av at hr. Walker har hatt dårlig tid. Noen eksem-

pler (takk dr. Rune): Under »*Acupuncture*» s. 3 nevnes kun kjemiske teorier. De elektriske forklaringsmodeller nevnes ikke, selv om disse i dag er like framtrepende. Det foretas dessuten sammenblanding av begrepene *analgesi* (smertestillende) og *anestesi* (bedövende).

På s. 39 om »*Cancer*» er den nyeste referanselitteraturen fra 1965 - dvs. at de 14 viktigste årene når det gjelder store deler av cancerforskningen er utelatt. På s. 45 sier forfatteren, hvis jeg forstår ham rett, at »*constipation*» kun har psykiske årsaker - sammenhengen kosthold og fiber nevnes ikke! På s. 71 indikerer han at homofili er en kjemisk induisert *sykdom*, noe det vel er delte meninger om (Mildest talt!).

»*Creative people have often found that they need a degree of discomfort in order to do their best work*«. En etter min mening tvilsom påstand, som kan minne om myten om den utsultede kunstner som geni. Såvidt meg bekjent var formann Mao fremfor alt plaget av sin Parkinsonisme, mens Einstein ikke led av noe spesielt overhodet.

I tillegg til det gode stoffet som finnes i boka, er det sikkert flere eksempler i samme gate som de som er nevnt her. Og for mange slike gjør at man med rette kan stille et spørsmålsteegn ved bokas verdi som encyclopedi. At den likevel kan være nyttig betviles imidlertid ikke, særlig sålenge det ikke finnes noe tilsvarende på markedet. At boka dessuten er artig å lese er jo et pluss. Men den er artig mest av alt fordi den er en samling kuriosas, og det var vel ikke *det* som var meningen?

Naturen som spiskammer

Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1979. 232 s. Nkr. 89,-

af Hans Blekastad

Naturens legende planter

Hjemmets bokforlag, Praha 1977, 265 s. Nkr. 85,-

Nyttevekstboka

Nyttevekstforeningen, Dreyers forlag, Oslo 1979. 116 s. Nkr. 24,-

Urter til husbruk

Bladkompaniet 1978, 96 s. Nkr. 28,-

anm. af Eldbjörg Fossgard

Håndbøker om planter og urter selger tydeligvis godt for tida. Det er kommet ut en rekke slike bare i løpet av de siste par åra, og jeg har sett gjennom fire av dem som foreligger på det norske bokmarkedet. To av håndbøkene er skrevet av norske forfattere, nemlig *Naturen som spiskammer* av Hans Blekastad og *Nyttevekstboka*, red av Harald Sunne Höydahl. De to andre er omsatt og tilrettelagt til norsk fra svensk og engelsk; *Naturens legende planter* av Sune Petterson og *Urter til husbruk*

av Jack Harvey.

Alle bøkene omhandler planter og urter til medisinsk bruk, men det varierer mye hvilken plass folkemedisinen har fått, og hvordan den behandles. Det er den side ved bøkene jeg vil konsentrere meg om her.

Naturens legende planter dreier seg ensidig om den medisinske anvendelsen. Litt over hundre legeplanter er beskrevet, og gode illustrasjoner hører til hver plante. "De opplysninger om legeplantenes bruksmåter og virkninger som blir gitt i denne boken i tilknytning til selve beskrivelsen av plantene, inneholder til og med tilpasninger og bruksmåter fra eldre tider og fra enkelte lands folkemedisin", står det på omslaget til boka. – Det er ingen kildetilvisninger til de enkelte opplysningene, og det finnes heller ikke noen form for litteraturliste i boka. Dermed er den temmelig ubrukbare til folkemedisinske studier eller undersøkelser.

Nyttevekstboka har bare med et kort kapittel om viltvoksende medisinplanter i Norge, som for en stor del bygger på norsk tradisjonsmateriale. Folkemedisinen har ikke vært noen hovedsak i dette heftet, som først og fremst har som mål å vise hvordan bær, sopp og planter har vært brukt og fortsatt kan brukes til mat og drikke.

Hans Blekastad sier i forordet til *Naturen som spiskammer* tydelig fra om at stoffet om den folkemedisinske anvendelsen av de ville vekstene kun er tatt med for å sette plantene inn i en kulturhistorisk ramme og ha dem med som kuriositeter. Her er mange råd for den praktiske innsamlinga. Stilen til Blekastad er underholdende og kåserende. Noen av medisinplantene som beskrives, er godt kjent fra dagens folkemedisinske praksis, så som kjerringrokk, rogn, nyper og einer. Forfatteren har henta mye stoff fra Arbo Höeg (*Planter og tradisjon*).

Urter til husbruk tar bl.a. opp hvordan en kan anlegge sin egen urtehage, törking og oppbevaring av urter, bruksmåter etc. Denne håndboka har mange fine tegninger og bilder.

Alt i alt ser det ganske lett vint ut å lage ei kortfatta bok om urter. Alle er lagt opp ganske likt, med opplysninger om utbredelse, innsamling og om innholdet i de enkelte plantene.

Formålet med alle håndbøkene er jo at folk nå skal gå ut og plukke planter og urter til mat, drikke og medisin. Fra andre undersøkelser veit vi at dagens urtebrukere sjelden eller aldri plukker urtene sjøl, men kjøper dem på apotek. Forhåpentlig finnes det enkelte ivrige personer som likevel virkelig bruker oppskriftene. Hittil glemte bruksmåter kan dermed bli kjent igjen. – For alle andre med interesse for mat og folkemedisin er det iallfall underholdende lesing.

I et norsk avisintervju nylig uttalte en forlagsdirektør at i dag var debattbøkene markert overtatt av de praktiske håndbøkene. Vi kan således kanskje vente oss flere bøker om planter og urter etterhvert.

Social anthropology and medicine.

ASA-monograph. 13. London 1976.

af J.B.London (ed.)

anm. af Torunn Selberg

Social anthropology and medicine er resultat av en konferanse holdt i 1972, arrangert av The Association of Social Anthropologists. Boken er enda et bidrag til den stadig voksende mengden litteratur innen emnet medisinsk antropologi.

Boken består av 13 artikler, skrevet av antropologer og leger. De fleste artiklene er basert på egne feltarbeid, og spenner over et vidt geografisk område. De fleste henter sitt stoff fra Asia og Afrika, men der er også noen få bidrag fra den vestlig verden. Dessuten er en stor del av introduksjonen viet spørsmålet om hvilken nytte medisinske studenter fra vår del av verden har av samfunnsvitenskapelige problemstillinger.

Forfatterne har forskjellig innfallsvinkel til stoffet. En del bidrag diskuterer *hva* som blir oppfattet som sykdom i et samfunn, hvem som blir syk, hvordan en syk oppfører seg, og hvordan omgivelsene tar dette. I en artikkel basert på materiale fra Ny-Guinea, og i en annen fra Nigeria, viser de to forfatterne hvordan det er opp til den syke selv å avgjøre når han er syk. Dette kommuniseres gjennom en spesiell type atferd som tolkes av omgivelsene, og det blir opp til dem å skaffe den syke hjelp. Det er viktig at en slik sykdomsattferd aldri blir blandet sammen med arbeidsskyhet eller hypokondri. Når den syke viser at han er syk, godtar omgivelsene det.

Dette er interessant i forhold til vårt eget samfunn hvor man kan snakke om subjektiv og objektiv sykdom. Det er mange mennesker som føler seg syke, men det vises ingenting på de prøver som legene tar, og dermed er personen ikke syk. Og det er mange som blir avskrevet som hysteriske eller hypokondere.

En del bidrag tar for seg etnomedisinske *systemer*. Klassifisering av sykdommer, av sykdomsårsaker og behandling i forhold til dette. I en artikkel om klassifisering av sykdomsårsaker i Afrika, blir Evans-Pritchard og hans etterfølgere kritisert for det ålftor generelle utsagn at alle sykdommer har sin årsak enten i hekseri eller i trolldom. Forfatteren mener at de som har studert etnomedisin har hatt en sosiologisk innfallsvinkel og vært ålftor opptatt av heksen, og dermed den sosiologiske spredning av mistanke og beskyldning.

I stedet vil hun interessere seg for sykdom i forhold til world-views og kognitive systemer. Hun viser at i de fleste afrikanske samfunn også blant Azande, regner en med et mye større spekter av sykdomsårsaker enn bare trolldom og hekseri.

En tredje gruppe tar for seg hva slags behandling de syke velger. I studier fra større bysamfunn i Nigeria og Zambia hvor behandlingstilbudet er ganske variert blir det diskutert hvilken behandling den syke velger for hvilken sykdom. I disse samfunnene holder den vestlige medisin på å få fotfeste, og disse studiene kan kaste lys over bruk av folkemedisin i vårt eget samfunn. Den ene artikkelen henter stoffet fra Lusaka, Nigeria, og her viser forfatterne at den tradisjonelle medisinmannen, n'gansas blant annet blir brukt for kroniske sykdommer som den vestlige medisin har kunnet gjøre lite med. Folk oppsøker først og fremst den vestlige medisinen, ikke den tradisjonelle. Men når hjelpen uteblir, som i tilfelle med kroniske sykdommer, oppsøker den syke n'gansas. Dette er et mønster vi kjenner fra vårt eget samfunn.

Boken kaster lys over flere sider av det etno-medisinske problemområde. Sykdom er ikke bare et biologisk problem, det er også et sosialt problem, og studier fra andre samfunn kaster lys over vår egen måte å behandle og se på sykdom.

Marginal Medicine

London 1976. 166 s.

af Roy Wallis og Peter Morley (ed.)

anm. af Torunn Selberg

Boken *Marginal medicine* er en artikkelsamling utgitt av to samfunnsforskere.

I et meget interessant innledningskapitel gir forfatterne en oversikt over utviklingen av den vestlige vitenskapelige medisin, og forklarer hvordan denne utviklingen har ført til en marginal medisin. Med marginal medisin mener forfatterne en medisinsk praksis som utøves utenfor det etablerte helse-system, og som hviler på avvikende teorier fra dette.

Marginal medisin oppstår i samfunn, hvor det eksisterer en dominerende medisinsk ortodoksi som blir betraktet som effektiv og legitim av samfunnsmedlemmene. Dette oppstår når følgende 3 forhold er til stede:

1. Det eksisterer en yrkesgruppe hvis oppgave det er å behandle syke.
2. Gruppen oppviser en høy grad av consensus ang. sykdoms årsaker og behandling.
3. Gruppen er tildelt en høy grad av legitimitet fra klientgruppen som betrakter dem som spesielt kompetente til å behandle syke.

Disse forhold er typiske for to typer samfunn, små tradisjonelle samfunn, og de industrielle samfunn. I de første vil den vitenskapelige medisin kunne spille rollen som marginal medisin.

Forfatterne hevder, at den vitenskapelige medisins ensidige satsning på bestemte behandlingsmåter som kirurgi og farmakologisk medisin, har skapt grobunn for en marginal medisin som legger vekten på behandlingsmåter som er neglisjert av den etablerte medisin. Eksempler er psyko-terapi og massasje.

Videre hevder forfatterne, at det også er visse sykdommer som blir neglisjert, f.eks. såk. psyko-somatiske sykdommer. Dette at det er visse behandlingsformer og visse sykdommer som blir ansett som mindre viktig har skapt grobunn for en marginal medisin, fordi det her eksisterer et udekket behov.

Når vi ser på folkemedisinsk praksis i vårt eget samfunn er det for en stor del nettopp dette mønsteret vi finner.

Artiklene i boken tar opp forskjellige alternative behandlingsmåter. Materialet er for det meste fra USA, og tar opp behandlingsmåter som ikke er særlig utbredt hos oss.

Men det interessante ved boken er, at den tar opp folkemedisinsk praksis fra en samfunnsmessig synsvinkel og i forhold til den etablerte medisin. Og det trenger vi.

Bakerst i boken er det en fin liten bibliografi over marginal medisin.

Kodavere pajutused

Tallinn 1978. 193 s.

af Mall Hiimäl

anm. af Seppo Knuutila

Användningen av outkristalliserat berättelsestoff som material för folkloristisk forskning har alltid varit problematiskt. Under senare år har man försökt lösa problemet genom att förklara att sådant material som inte kan anpassas till förefintlig klassificering av traditions-genrer inte är tradition och alltså inte hör till den folkloristiska intressesfären. Det är klart att en sådan lösning inte länge kan vara tillfredsställande.

Den estniska folkloristen Mall Hiimäe har genom att bedriva fältforskning grundligt fördjupat sig i det s.k. vardagens berättandet. I sin avhandling *Kodavere pajutused* (Kodaveres historier) granskar Hiimäe en ny traditionsgenre, historien, och söker dess centrala kännetecken samt dess förhållande till andra genrer av berättelsetradition, närmast till anekdoter och sägner. Det återstår att bestämma hur termen pajutus skall översättas till skandinaviska. Tyskspråkiga forskare använder benämningen Alltagsgeschichte för fenomenet.

I den estniska folkloristikens historia har historierna för första gången behandlats som en självständig form av tradition år 1957 av E. Laugaste i hans avhandling

Übergliederung der Typen von Kalevipoeg-Sagen. Med pajatus menar Laugaste berättelser som hänför sig till personhistoria eller till biografier, i vilka huvudpersonen är en verklig person; historierna kan också skildra verkliga händelser.

Hiimäe bestämmer enligt Laugaste historierna som berättelser om verkliga personer, händelser och levnadsförhållanden. Historierna hör till den ifrågavarande berättarsamfundets kollektivtradition, de har med andra ord genomgått den kontroll som av samfund riktas mot berättandet och berättelser.

För historierna från Kodavere, en kommun belägen vid stranden av sjön Peipsi i östra Estland, vilka Hiimäe har samlat till material för sin avhandling under åren 1966 och -67, är ett typiskt drag, det humoristiska sättet att se på saker; tematiskt populära är skildringarna av folkets levnadsförhållanden.

Historier som berättar om verkliga händelser och skildrar verkliga personer och deras beteende är ofta strikt bundna i tid och rum. Hiimäe skiljer dessa från de traditionella folkberättelserna, som främst grundar sig på tradition. Övergången från historier till traditionella berättelser sker stegvis. I historien kan ingå från de traditionella berättelserna lånade innehållsmässiga, formella och stilistiska element, men skildringen av konkreta händelser dominerar dock berättelsen. Traditionella och aktuella element kan också jämnt växelverka i historien. I sin avhandling koncentrerar sig Hiimäe på att behandla främst de historier i vilka de konkreta elementen dominerar.

Hiimäe har indelat sitt material enligt historiernas innehåll och berättande funktion i nio tematiska grupper. Redan i de innehållsmässiga dragen kan man urskilja att endel typer av historier lätt kontamineras med lokala sägner.

1. Historier om personer med avvikande fysiska eller psykiska förmågor (egenskaper). Motiv är bl.a. ovanliga fysiska krafter, enorm aptit, seghet. För oss är dessa motiv bekanta från sägner och anekdoter, och också Hiimäe påpekar sambandet mellan historierna och dessa traditionsgenerer.
2. Historier om lokalt kända personer, som karakteriseras genom att man berättar om deras beteende i olika situationer.
3. Historier som berättar om och skildrar vardagens komiska situationer. Tyngdpunkten läggs vid händelserna och motiv är bl.a. missförstånd, ovetskap och beteende under alkohol påverkan.
4. Historier om förhållanden mellan unga (sällskapande, tidsfördriv, frieri och bröllop.)
5. Historier om viktiga samhälleliga och historiska händelser. Dessa historier är mycket liknande överallt i Estland; i allmänhet koncentrerar man sig på att i dessa historier skildra godsägarnas godtycke och folkets sociala ställning under gångna dåliga tider.
6. Ovanliga händelser (olyckor, naturkatastrofer, o.s.v.)

skildrande historier; i Estland relativt ovanliga och till sin uppbyggnad enkla. Dessa historier består av en upprepning av händelsen och av berättarens tolkning och kommentar rörande saken.

7. Historier om traktens godsägare som blivit kända tack vare sin sociala ställning och roll. Trots att de flesta historier i denna grupp grundar sig på fakta, har i dem infiltrerats också element från gammal sägentradition.
8. Historier som berättar om religionsutövning och om kyrkan är vanliga och till motiven mångsidiga i Kodavere. I Kodavere-området har nämligen under gångna tider funnits många religiösa grupperingar, vilkas läror skilt sig från varandra, och av denna orsak har kampen mellan de olika troende varit het. Också anekdoter med motiv från detta område är vanliga.
9. Historierna om livet under gångna tider hör till de sk. eviga teman. Historier som hör till denna grupp hänför sig ofta till höjdpunkten i berättarnas liv och erbjuder å andra sidan ur berättarens synvinkel tolkade skildringar av forna tiders sätt att leva av arbete och fritid.

En förutsättning för att kunna berätta och förstå historierna är att man känner de lokala förhållandena och ortens nyare historia. Historier kan också uppkomma av mycket obetydliga element t.ex. då, då föremålet som inspirerar till nya historier är en person som redan tidigare vunnit allmänhetens gunst. För en person som inte känner till bakgrunden kan sådana historier som bygger på obetydligt stoff förbli fulkomligt obegripliga. På samma sätt kan endel personanekdoter tänkas ha uppkommit, som utfyllnad av ett konglomerat uppbyggt av några träffande anekdoter.

I motsats till de traditionella folkberättelserna bestäms historiens karaktär i mycket hög grad av den personliga syn berättaren valt; han kan t.ex. ställa sig positivt eller negativt till huvudpersonen i historien. På samma sätt bestäms karaktären av de historier som innehåller troföreställningar enligt om berättaren tar betydelsen av ett övernaturligt element på allvar eller om han vill bestrida den och göra den skrattretande. Hiimäe konstaterar dock, att berättaren vid sidan av sina egna föreställningar måste ta i betraktande i samfundet rådande attityder och normer och försöka anpassa sin historia till denna allmänna ram.

Hiimäe begrundar också historiernas »tillägnande» karaktär. Berättarsamfundet väljer på sätt och vis den bästa berättaren för varje historia och motarbetar andra berättare. Vidare kan historien »ärvas» av en berättare till en annan, då »rättsägaren» dött eller flyttat från orten. Historiernas repertoarboundenhet är delvis orsak till deras knappa spridning, vilket på sätt och vis leder till en paradoxal situation: ju striktare historierna är bundna till bestämda berättare, desto svårare är det att placera dem i den lokala berättelsetraditionen; be-

rättandet av historien är naturligtvis i sig självt ett traditionellt fenomen.

Först och främst är historiens uppkomstprocess berättarens egen uppenbarelse och uppfattning om föremålet för berättelsen (personen, händelsen) och först härefter beaktas andra människors uppfattningar och de element som berättelsetraditionen erbjuder i gestaltandet av historien. Enligt Hiimäe kan man inte hänvisa historierna någon standardiserad grundform, av denna orsak kan inte heller Walter Andersons teori om lagen om traditionernas rättande av sig själv röra historierna.

I historieberättandet kommer improvisationens andel tydligast fram i väljandet av uttrycksformer ex. stil, om och berättarnas personliga maner vanligen grundar sig på traditionella berättarkonster. Ingredienser lånade från muntliga vitt utbredda traditioner kan vara de mest mångsidiga (ordstäv, sångstumpar, anekdoter, sägner, troföreställningar etc.) I personhistorier till exempel kan ordstäv användas för att skildra huvudpersonens egenskaper eller/och kan i historien placeras talesätt som används av huvudpersonen. På samma sätt kan en sång eller bara en vers som ingår i historien ge en bild av eller parodiera föremålet för berättelsen. I historierna i Hiimäes material ingick relativt rikligt med stumpar av olika sånger bl.a. psalmer. I samband med berättelsen framförs dessa stumpar i allmänhet inte sjungande utan rytmiskt deklamerande.

I Kodaveres historier, främst i dem som berättar om personer, är dialoger synnerligen vanliga. Vanligen framför berättaren de diskuterandes repliker med olika tonvikt. I historieberättandet har Hiimäe lagt märke till följande sätt att bruka rösten: 1. direkt imitation av den persons tal vilken är föremål för berättandet, 2. personlig tolkning av intonationen i huvudpersonens tal, 3. tydliga pauser mellan direkt och indirekt framställning, 4. växlande av snabbhet i talet i enlighet med personer, 5. en talrytm avvikande från det vanliga t.o.m. fram till resitativ framställning, 6. höjning och sänkning av rösten. Till sätten att få fram effekten i framställningen hör också härmandet av mimik och gester.

Dialogen är en av alla berättare allmänt använd metod, då däremot endast de i framträdandet skickligaste berättarna kan använda sig av monologen effektivt. Med hjälp av monologen karakteriseras objektpersonen så att berättaren själv föreställer objektet. Mycket ofta ingår en kraftig karikering i monologen och många gånger avslöjar användandet av monolog berättarens kritiska inställning till personen som är föremål för berättelsen. En berättelse som grundar sig på en monolog (eller på en lång dialog) förutsätter ett temperamentfullt, med kraftig inlevelse gjort framträdande för att verka på åhörarna.

Aven överdriften är en allmän stilmetod i historieberättandet och den används huvudsakligen på två sätt: 1. Satirisk överdrift, som syftar att betona ifrågavarande

de persons egenheter, 2. överdrift som illustrerar historien och för berättandet effektivare. Det förstnämnda sättet att använda sig av överdriften förutsätter en säker uppfattning om den framförda saken av berättaren, och i allmänhet försöker berättaren i sådana fall övertyga sin åhörarskara om riktigheten i sin uppfattning.

På samma sätt kan man undersöka motsatsförhållandet som en historiernas stilmetod. Motsatsförhållanden förekommer i allmänhet i historier i vilka temat är en social konflikt eller en konflikt mellan gammal och modern livsform. Detta skulle eventuellt verka självklart, om man inte påpekar att det i historierna inte som i de traditionella folkberättelserna existerar något stereotypiskt antagonistiskt persongalleri.

Mycket vanligt är också att berättaren själv uppträder som huvudperson i historien; detta framförallt i historier med memoarkaraktär, som berättar om livet i gångna tider. Berättaren kan dock beroende på sin personlighet ge sig själv mycket olika roller i historierna. Den ena skildrar sig själv som en iakttagare, en åskådare i bakgrunden, när den andra igen placerar sig själv i centrum av historien och skildrar sin avgörande andel i händelsernas förlopp. Användandet av första person i historien kan också understryka sanningsligheten i historien. Jag-formen är betydligt ovulgare i sagor, sägner eller anekdoter än i historier.

Fastän sambandet mellan historierna och andra gener av prosatradition, närmast sägner och anekdoter, är nära, är det ändå inte berättigt att påstå att historierna inte skulle bilda en egen genre. Speciellt i det traditionsmaterial som insamlats under de senaste åren kan traditionella berättelser och dagens historier leva i symbios, vilket enligt Hiimäe beror på det att traditionens område i allmänhet är i ett starkt utvecklings tillstånd: de olika generernas gränser är fördunklade och förskjutningar av beståndsdelar från en grupp till en annan är vanliga. Av detta följer att också traditionellt och outkristalliserat berättande spinner sig in i varandra, och speciellt historierna lätt lånar motiv från ena sidan till den andra. Enligt Hiimäe har historiernas andel av det vitt omfattande folklore-materialet betydligt ökat, om och rollen av traditionernas insamlingshistoria blir det centrala vid bedömningen av en sådan ökning.

Historierna är till sitt innehåll mycket snabbt föränderliga. T.o.m. anekdoterna de av traditionella traditionsgener lättast för sin omgivning reagerande, är trögt rörliga jämfört med historierna. Hiimäe betonar flera gånger att man kan se historierna såsom ett råmaterial för prosatraditionens stabiliserade gener; exempelvis förändringarna som sker i anekdottraditionen följer mången gång de förändringar som sker inom lokala historiekorpus.

Historiernas och historieberättandets väsen har begrundats från olika teoretiska referensramar, kanske oftast ur geneanalysens synvinkel, av många mellaneuropeiska folklorister (bl.a. Hermann Bausinger, Sieg-

fried Neumann, Kurt Ranke). En helhets bild av diskussionen kring temat fås f.ex. ur Bausingers artikkel *Alltägliches Erzählen*, som publicerats i det år 1975 utkomna uppslagsverket *Enzyklopädie des Märchens* (Band I, Lieferung 2; 323-330). Mall Hiiemäe själv har skrivit många artiklar i ämnet, de tidigaste under namnet Mall Proodel (ex. *Über die nicht klassischen Volks-erzählungen, ihre Genesis und Verbreitung*. Fabula 10, 1969; 142-154). Kodavere pajatused är dock den första fältstudie som är koncentrerad till det omtalade ämnet. Trots att verket utkom först senaste år var manuskrivet färdigt redan år 1971. Också Hiiemäes synvinkel är huvudsakligen genreanalytisk, och i gestaltandet av traditionsgenren i historierna har hon beaktat följande kriterier: uppkomstsätt, innehåll, stil, form, uppbyggnad, ålder, utspridning. Fastän många av de frågor som Hiiemäe tar fram kanske blir här och nu utan slutligt svar, erbjuder hennes systematiska och till perfektionism strävande framställning utsökta utgångspunkter för diskussion kring problem som rör det outkristalliserade berättandet.

The Rite Technique of the Siberian Shaman
(FF Communications No. 220) Helsinki 1978. 385 s.

af Anna-Leena Siikala

anm. af Ronald Grambo

Dette er en doktoravhandling om den sibirske sjamanisme. Det er et stort og grundig verk. Det er blitt skrevet svært meget om sjamanismen i tidens løp. Både religionshistorikere og sosialantropologer har vært meget fascinert av dette emnet. Til tross for all vitenskapelig innsats på området, rummer sjamanismen ennå mange uløste gåter.

Merkelig nok kan forskerne den dag i dag strides om hvilke trekk som konstituerer sjamanismen. Likevel synes det å herske enighet om at ekstasen må være basis for enhver undersøkelse av dette verdensomspennende fenomen. Forfatteren hevder at nettopp i Sibir vil en finne sjamanismen i sin «klassiske» form.

Slik Anna-Leena Siikala har angrepet sakskomplekset, har hun først og fremst bestrebet seg på å utvikle et analytisk formverk for sin undersøkelse. Hun gjennomgår bl.a. de forskjellige teorier om roller og rolletaking som er blitt lansert, spesielt av Lauri Honko. Hun opererer med begrepet «counter-role», kontrarolle om den kjennsgjerning at sjamanen i mer eller mindre grad identifiserer seg med sine hjelpeånder. Ellers pre-

senterer hun en nyskaping ved begrepene *alloacts* og *actemes*. De konstituerende trekk i en sjamanistisk seanse kalles her *actemes*, mens de ulike utforminger av dem kalles *alloacts*. Hun setter opp en liste over disse *actemes* (s. 76), i alt 26, som hun stadig anvender i sine analyser.

Forfatteren røper stor og inngående kunnskap om moderne forskning innen hypnose og det som benevnes *Altered State of Consciousness* (forkortet ASC). Vanskeligheten her ligger naturligvis i at en ikke har undersøkt hjernefunksjonene hos sjamaner ut fra disse parametre. Det er vel ikke så enkelt å overføre resultatene som er oppnådd ved laboratorieundersøkelser over på det kompliserte fenomen som sjamanismen jo er.

På s. 66 ff. behandler forfatteren kategoriseringen av ulike riter. Her kommer både Van Genneps og Victor Turners termapparat inn i sammenhengen. Her blir forøvrig periodiske eller kalendariske riter atskilt som en egen kategori fra de såkalte kriseriter. Dette er en tvilsom inndeling som faktisk ikke holder mål. Nyttårsritene hos de gamle antikke kulturfolk var på samme tid kriseriter og kalendariske (eller periodiske) riter. Ved nyttårstider var universet i kaos, og en anvendte da riter for å gjenskepe den sosiale tid som skulle bringe orden igjen (Se om dette Mircea Eliade: *The Myth of the Eternal Return*. New York 1954, spesielt kap. 2).

Enkelte ganger refererer forfatteren andre forskeres synspunkter så vidt kortfattet at en knapt nok forstår hva som menes. På s. 73 gjengis Malinowskis oppfatning av primære behov på en slik måte at en utenforstående ikke har muligheter til å begripe hva denne sosialantropologen mener.

På s. 154 skildres en seanse av en transvestitt blant tsjuksjjerne. Her nøyer Siikala seg med å vise til en oppfatning av Eliade i hans bok om sjamanisme (1954 s. 258) der Eliade hevder at dette fenomen har sammenheng med matriarkatet. Eliades opplysninger er her av ytterst generell art og burde ikke tas til inntekt for noe som helst. Et så eiendommelig fenomen burde ha vært dokumentert på en meget bedre måte enn Siikala har gjort. Hun burde i hvert fall ha undersøkt om denne forkledning til kvinne kan ha forbindelse med ideen om en tvekjønnet guddom. Her kunne forfatteren ha støttet seg til Eliades analyser om problemet i hans bok om Mephistopheles et l'androgynne (Paris 1968, s. 95-154).

Denne boken er ikke videre historisk orientert. Den retter oppmerksomheten mot den rituelle teknikk og mot de bevissthetstilstander som de ulike sjamaner på det sibirske området manifesterer under sine ekstatiske ferder. Her blir naturligvis begrepet transe av stor betydning for utlegningene til Siikala. På s. 39 fremstiller hun transe som en form for atferd som avviker fra det normale i våken tilstand og som besidder en spesiell kulturell betydning, og typiske trekk er en foran-

dring i forståelsen av virkeligheten og forståelsen av seg selv og med intensitetsforandringer fra lette kasus til komplett tap av bevisstheten. Dette synes jeg er noe tvilsomt. Selv om sjamanen i ekstase taper konturene av den jordiske realitet av syne, vil sjelen på sin vandring til det hinsidige vel erfare en *annen realitet!*

Siikala angriper sjamanismen ut fra sine rolleteorier og ut fra de moderne oppfatningene av transetilstander. Hennes synspunkt blir operasjonelt. Analysene hennes er meget skarpsindige og basert på en utstrakt lesning av kildene. Det er ikke f.ø. helt klart for seg, og hvorvidt de forskjellige sjamanistiske ritualer i de ulike sibirske områder har ulik alder og om de er influert av sydlige, buddhistiske ideer. Selv om det sibirske tradisjonsområdet nok danner en enhet, er det dog variasjoner som må ha historiske årsaker. Sovjet-russiske forskere har i den senere tid ofret trommen til sjamanen meget stor oppmerksomhet, fordi en mener at dette viktige redskapet kan berette om kulturpåvirkning og spredning av sjamanismen innen det sibirske området (se nå Shamanism in Siberia. Ed. by V. Dioszegi and M. Hoppal. Bibliotheca Uralica I. Budapest 1978).

Her og der peker Siikala på historiske forbindelser, uten at disse oppsummeres og ordnes. Nå er det slik at den sibirske sjaman ofte påtok seg å kurere for ulike sykdommer. Det ville ikke ha vært irrelevant for problemstillingen om forfatteren hadde gitt en kortfattet oversikt over de dominerende trekk i sibirske sykdomsoppfatninger.

Denne avhandlingen representerer et forsøk på å orientere seg bort fra den vanlige religionshistoriske metodikken. Undersøkelsen anvender i stedet moderne psykologiske teorier og rolleteorier og dette er utvilsomt meget interessant. Det er den kognitive siden av sjamanismen og ikke den historiske som opptar forfatteren.

Det er stimulerende lesning og denne nyorienteringen er ytterst velkommen.

Boka koster 180 finske mark, og det er uhyggelig dyrt for en elendig innbundet bok med et svært fatiglig utstyr ellers.

Muslim Peoples

A World Ethnographic Survey.

Greenwood Press. Westport, Connecticut 1978. 546 s.

af Richard V Weekes (ed.)

anm. af Ingvar Svanberg

Under de seneste åren har islam fått en central roll i den internasjonella storpolitiken. Vi hör dagligen i masse-

media om motsättningar mellan muslimer og kristna, om ayatollor och om islamska republikar, det må sedan gälla Iran, Pakistan, Indien, Filippinerna, Tchad, Palestina eller Cypern. Över en sjundedel av jordens befolkning (720 miljoner) anser sig i dag vara anhängare till islam. Det är en expansiv religion som alltjämt gör nya landvinningar i Afrika, Asien och bland den svarta befolkningen i USA. Även i Europa ökar antalet muslimer, framförallt genom inflyttning av arbetskraft och flyktingar från tredje världen.

Det är därför en välkommen handbok om världens muslimska folkgrupper som den amerikanske journalisten och antropologen Richard V. Weekes redigerat. Förutom redaktörens översiktliga inledning om trosuppfattning, den islamska lagen (*Sharfa*) och den välbehövliga redogörelsen för de olika sekterna (*tariqat*), innehåller arbetet artiklar om de olika större muslimska etniska grupperna. Man kan nämna ur högen bengaler, fulaner, hausa, araber, kazakher, kurder, iranier, turkmener, wolof och yörüker. Flertalet skrivna av amerikanska antropologer som själva arbetat bland folken i fråga.

För europeisk etnologi finns utmärkta artiklar om muslimanerna (serbokroatisktalande bosnier och hercegoviner) och albanerna medan kapitlet om rumeliturkar är illa skrivet, mest kanske beroende på att aktuella etnografiska data är sparsamma. Detsamma torde gälla kapitlet om de muslimska marginalpopulationer som sammanförts under benämningen zigenare. Det är förvånande att så få kulturantropologer och sociologer lockats av den utmanande svårighet det innebär att bedriva fältarbete bland marginella lågstatusgrupper som domer, abdaler, jati och allt vad de kallas för. Deras speciella ekonomiska anpassningsform torde väl erbjuda en lång rad intressanta etnologiska problem.

Varje artikel innehåller historik, utbredningsförhållanden, etnografiska uppgifter och nutida situation och avslutas med en bibliografi över engelskspråkig litteratur om folkgruppen ifråga. Värdefullt är att även otryckta arbeten, som amerikanska doktorsavhandlingar, medtagits. Men ibland är bibliografierna något torftiga, enkannerligen vad beträffar de centralasiatiska folken. Därför kunde åtminstone de väsentligaste arbetena på tyska, franska och ryska medtagits.

Handboken avslutas med en mycket värdefull statistisk tabell över världens muslimska folkgrupper med så aktuella uppgifter som varit möjligt att erhålla. Naturligtvis blir det ofta mer eller mindre välgrundade uppskattningar. För yörükernas vidkommande anføres t. ex. en femtio år gammal uppgift. I dag torde de uppgå till minst en miljon. Huvudparten är dock bofastgjorda.

För invandrarforskare, biståndsarbetare, utlandskorrespondenter eller den som enbart önskar en etnologisk allmänbildning torde handboken vara mycket användbar.

Kultur och arbete

Liber förlag, Stockholm 1979. Ca. 31 Skr.

af Rita Liljeström

anm. af Lasse Scotté

Sekretariatet för framtidsstudier driver ett projekt om arbetslivet i framtiden. Liljeströms *Kultur och arbete* ingår som en del i det. Hennes uppgift har varit att beakta hur arbetet hänger samman med det sociala livet i allmänhet.

Boken är i mycket ett kompat av vad andra forskare inom en rad olika discipliner har kommit fram till. Stilen är resonerande, stundom i form av en dialog som författaren för med sig själv.

Liljeström vill visa hur varumarknadens framväxt har påverkat såväl den sociala gemenskapen som arbetets organisation. För att göra det renodlar hon vissa drag i ett förkapitalistiskt samhälle och ställer dem mot motsvarande drag i det nuvarande samhället. Poängen är att visa hur det sociala livet bryts ner i små isolerade delar ju mer marknaden utvecklas.

Kultur definieras av Liljeström som ett samhälles instrument för självkänedom, som en kollektiv kommunikationsprocess. Detta kulturbegrepp lägger alltså tonvikten på bevarande och vidareförande, men det inbegriper också förändring: Den medvetna förnyelsen av gamla former. I sammanhanget framför Liljeström en del reflexioner om varför det inom samhällsvetenskaperna finns så många skiljda uppfattningar om vad man ska mena med kultur. Kultur bygger enligt den definition hon använder på sammanhang mellan erfarenheter. Om kollektivet som bär upp dessa erfarenheter är splittrat, om produktionen har delat kollektivet i skiljda klasser som har olika erfarenheter, så kan det inte föreligga någon gemensam uppfattning om vad kulturen ska inbegripa.

Arbete är naturligtvis ett villkor för alla samhällens existens. Men inte nog med det. Det är också genom arbetet som individerna vinner respekt från andra och får sin identitet. I ett rent förkapitalistiskt samhälle råder ett självklart sammanhang mellan arbete och kultur. Barnen integreras successivt i arbetet och blir därigenom samhällsmedlemmar. Men när arbetet utförs som lönearbete för någon annan går sambandet med kulturen förlorat. Arbetaren förlorar kontrollen över sitt arbete och går därigenom också miste om en del av förmågan att skapa sig själv. Redan det faktum att arbetet inte utförs för sitt resultats skull, utan på order förändrar arbetarens syn på sig själv.

Med industrialiseringen följer också en sönderdelning av arbetet i små osammanhängande bitar. Det övervägande antalet uppgifter töms på skapande inne-

håll. Å andra sidan skapas ett fåtal expertbetonade jobb som ger möjlighet till överblick och meningsfullt skapande. Sålunda skiljs manuellt och intellektuellt arbete. Urvalet av dem som ska få de skapande jobben sker redan i skolan. Det är självklart att de flesta skolbarn inte kan få de jobben. Liljeström diskuterar här anti-skolkulturen som arbetarklassens försvarsmekanism mot en utbildning som inte är till för den.

Arbetsdelningen sker ju också enligt kön. Kvinnors arbete har i hög grad varit inriktat på vård och fostran inom områden som inte lyder under marknadens lagar. I detta kvinnoarbete har kulturen övervintrat, hävdar Liljeström. Men den könsmissiga arbetsdelningen har också inneburit en åtskillnad mellan förnuft och känsla. I den manligt dominerade varuproduktionen har en "förnuftig" rationalitet fått råda, medan kvinnors reproductiva arbete fortfarande har givit utrymme för känslor.

Den könsmissiga arbetsdelningen ger också andra resultat. »Manstid» och »kvinnotid» är inte det samma. Manstid är såld tid, där lönen ger besked om vad arbetet som har utförts är värt. Kvinnotid är däremot osåld tid. Det finns inget mått på verksamhetens resultat. Manstid är inriktad på framtiden, medan kvinnotid står för närvaro här och nu.

Kvinnors arbete har alltså inte varit avlönat. Därmed har det inte heller betraktats som »riktigt»arbete i marknadens ögon. En uppenbar tendens i den nuvarande utvecklingen tycks dock vara att de kvinnliga arbetsuppgifterna alltmer förvandlas till varor. Därmed riskerar man emellertid en utarmning av kvinnors arbete som motsvarar utarmningen av männens arbete inom produktionen. Det vill säga att förvandlingen av kvinnors vårdande och fostrande arbete till lönearbete innebär en jämställdhet mellan män och kvinnor helt på marknadens villkor.

Det ligger en fara i att allt fler tjänster förvandlas till varor. Ju mer den offentliga vården byggs ut desto mindre beredskap får människor att ställa upp för varandra. Det blir närmast omoraliskt att ta på sig uppgifter som ligger inom till exempel socialvårdens område, även när det gäller vänner och grannar.

Det är således inte genom att förvandla kvinnoarbete till lönearbete som man kan åstadkomma en förbättring utan genom att göra män delaktiga av det reproductiva arbetet. På den vägen skulle man kunna börja återföra det som kapitalismen har åtskilt: Huvud och hand, förnuft och känsla.

Liljeströms resonemang utnynnar alltså i en bild av kulturen som söndertrasad och fragmenterad. En förändring kan bli möjlig genom utvecklingen av lokal självtillit, där man själv övertar och organiserar allt fler av de offentliga tjänster man behöver. Småskalighet är nödvändig för att den kultur- och kommunikationsprocess ska kunna utvecklas, ur vilken samhällets självförståelse växer fram.

Arbejdererindringer

Metode-kildekritik-indsamling-benyttelse.

Universitetsforlaget, Aarhus 1979. 48,10 Dkr.

af Carl Erik Andresen, Jørgen Burchardt og Flemming Mikkelsen

anm. af Lasse Scotte

Författarna vill med denna bok bidra till en samordning av arbetet med insamling och användning av arbetarminnen.

Deras tanke är att arbetarminnen ska samlas på ett sådant sätt att de inte bara kan användas av forskare som är verksamma idag, utan också av framtidens forskare med hittills okända intressen. Därför ägnar de uppmärksamhet åt ämnets »teori, metod och heuristiska förutsättningar».

I bokens första avsnitt diskuterar Flemming Mikkelsen metodiska och källkritiska drag kring arbetarminnen. Den (outtalade) teoretiska utgångspunkten i detta liksom i bokens övriga avsnitt är utpräglad empiricistiskt, så att verkligheten tänks förklarad då den har givits en ingående beskrivning. Utifrån en sådan utgångspunkt visar det sig emellertid omöjligt att avgränsa någon arbetarklass. Därmed blir det rimligen också svårt att säga vad som är arbetarminnen. Men det förefaller inte bekymra någon av författarna.

Mikkelsen för en diskussion om värdet av arbetarminnen som historisk källa. Han gör det genom att beskriva vad man kan finna i dem. Det sker under rubriker som Arbetslivet, Arbetarfamiljen och liknande. Riktigt intressant blir Mikkelsen bara i ett kort avsnitt om arbetarkvinnor, där det konstateras att »*kvinnoproblemet utgör ett självständigt problemkomplex*». Jag föreställer mig att existerande arbetarminnen utgör ett talande exempel på hur kvinnor osynliggörs i historien. Och det borde kunna ge upphov till en del kritiska reflexioner om arbetarminnens värde. Men det enda Mikkelsen har att säga är att kvinnor kommer att »*framstå som en självständig meddelargrupp med möjligheter att förmedla egna erfarenheter*». Det är ju rimligt. Men man lägger märke till empiricismens genomslag: Bilden av verkligheten ska förbättras genom att man lägger till ytterligare beskrivningar, inte genom en kritisk reflexion över en tidigare (felaktig) beskrivning.

Mikkelsen presenterar också några »heuristiska begrepp» hämtade från främst brittisk sociologi - som han menar kan utgöra utgångspunkter för arbetet med arbetarminnena. Begreppen leder i första hand till en fokuse-

ring av stratifiering och skillnader bland arbetarna. De är med andra ord ägnade att upplösa klassen i individer. Klassen som kollektiv och de individuella minnens värde ur den aspekten blir inte nöjaktigt diskuterade.

Bokens intressantaste och omfångsrikaste bidrag lämnas av Carl Erik Andresen. Det inleds med en katalog över hur man bedrivit insamlingen av arbetarminnen i de nordiska länderna och Tyskland, följt av en innehållsöversikt av Nationalmuseets i Brede insamlade timmermansminnen, och en genomgång av ett enskilt exemplar av timmermansminnena. I samband därmed redovisas också huvuddragen i en norsk debatt om representativitets- och andra problem, som fördes efter publiceringen av Edvard Bulls avhandling *Arbetarmiljö* på 1950-talet.

Också Andresens avsnitt är i första hand beskrivande. Han talar om vilka uppgifter som finns respektive saknas i upptecknade timmermansminnen. Sålunda bekräftas här att kvinnorna verkligen är osynliggjorda. Andresen vill emellertid inte ge sig in på någon kritik av redan gjorda insamlingar, då han anser att det inte skulle fylla någon konstruktiv funktion. Det väsentliga är istället, enligt Andresen, att materialet kommer till användning.

Boken avslutas med två avsnitt författade av Jørgen Burchardt. I det ena argumenterar han för användningen av intervjuer i samlingsarbetet och sammanfattar några vanliga handböcker i intervjuteknik. I det andra skisseras en plan för registrering och administrering av insamlade arbetarminnen.

Hela boken rör sig på ett allmänt och perspektivlöst plan. Jag tror det kommer sig av att författarna utgår från en arbetsdelning när det gäller arbetarminnen, där insamling och bearbetning är åtskilda. Varken författarna eller läsaren kan värdera arbetarminnena utifrån något syfte. Några argument för den här arbetsdelningen framförs inte. Tvärtom implicerar bokens huvudaspekter (metod, källkritik, insamling och användning) att mycket skulle vinnas om insamling och bearbetning skedde i ett sammanhang.

Det förefaller naivt att tro att det ska gå att skapa ett källmaterial för alla syften. Redan Andresen visar i sin genomgång av timmermansminnena på anmärkningsvärda luckor. Osynliggörandet av kvinnor är bara ett exempel.

Det går naturligtvis inte att samla in allt. Material som samlas in vid en given tidpunkt blir med nödvändighet präglad av problem som betraktas som väsentliga vid just den tiden - även om präglingen sker helt omedvetet. En diskussion om avskaffandet av arbetsdelningen mellan insamlingen och bearbetningen hade därför varit välkommen. Men det tycks mig som om författarna velat undvika en mer djuplodande kritik, som skulle kunna leda till förändringar.

Borger i klunketidens København

Forlaget Sesam, 1979. 176 s. Dkr. 79,75

af Jan Møller

anm. af Hjejł Resen Steenstrup

För en etnolog vil denne underholdende og let læste bog give mange sjove og til dels kendte oplysninger om datidens boligforhold, klædedragter og dagligdagen fra klunketidens København - ca. 1850-1910.

Bogens forfatter er kontorchef Jan Møller, der er en stor og kyndig kender af Københavns historie. Hans nye bog skal ses som en direkte fortsættelse af: *Borger i voldenes København*, som fortæller om byens udvikling fra omk. 1800 og frem til 1850'erne.

Bogen er inddelt i mange små afsnit, hvoraf mange rummer meget etnologisk - og lokalhistorisk stof - også om omegnskommunerne. Illustrationerne består af fine fotografier og tegninger og alle billeder er fundet ved gennemgang af gamle fotoatelierer, arkiver og museer.

I klunketidens København træffer man mennesker, gader, huse, skikke, og man går ind og ud af både velhavende hjem og besøger middelklassen og bliver ad skumle baggårde ført ind til de fattigste arbejderhjem og ind i de prostitueredes mærkelige verden. Bogens ide er at gå bagved tingene og få et indblik i, hvordan mennesker levede, hvordan de fungerede i hverdagen, i arbejdet, i fest, i sorg og glæde.

Borger i voldenes København og *Borger i klunketidens København* er de første bind i en ny serie om København, der kommer til at omfatte borger i middelalderens København, *Borger i Christian IV's København* (op til 1800). Derefter er planlagt *Borger i 1910, 20'ernes København* og *30'ernes København* indtil 1945.

Le confit

et son sole dans l'alimentation traditionnelle du Sud-Ouest de la France.

Skrifter från Folkliivsarkivet i Lund nr. 20. Diss. Lund 1977. 230 s. ill.

af Renee Valeri

anm. af Birgitta Frykman

I inledningen till sin avhandling *Le confit et son rôle dans l'alimentation traditionnelle du Sud-Ouest de la France* presenterar Renee Valeri den allmänna målsättning som hon anser bör vara vägledande för etnologisk kostforskning. Hon betonar vikten av att kosthållet studeras som system utifrån ett helhetsperspektiv och tar avstånd från ett atomistiskt studium av en

maträtt eller ett matlagningsredskap. Författaren har kommit fram till denna ståndpunkt efter att själv ha inlett sitt arbete med studiet av en maträtt, le confit (kött som konserverats i sitt eget fett efter att ha saltats och kokats), som visat sig inta en central plats i det traditionella kosthållet i sydvästra Frankrike. Efter det inledande karteringsarbetet stod det klart att confit inte kunde studeras isolerat utan måste sättas in i sitt ekonomiska, sociala och ideologiska sammanhang. Avhandlingen behandlar förhållandena under 1900-talet mot bakgrund av utvecklingen under de två föregående århundradena.

Det är svårt att i dag tänka sig någon som inte avslutar sig till Valeris plädering för ett helhetsperspektiv också inom kostforskningen. Med nödvändigt hänsynstagande till normala mänskliga begränsningar är det emellertid ett axiom att helheten är ouppnåelig och i sin gripbara form subjektiv. Det hade därför varit värdefullt om författaren inte bara redogjort för sin egen syn på den etnologiska kostforskningens allmänna målsättning utan också diskuterat de aspekter hon framför som centrala i förhållande till andra forskares. Avhandlingen visar också att punktstudier av t ex en maträtt som i det här fallet confit kan vara den nyckel som öppnar dörren mot *en* helhet eller *ett* system. Ett holistiskt synsätt behöver inte innebära en avvisande hållning till punktstudier som i ett längre forskningsperspektiv kan bidra till en mer komplett bild.

Avhandlingen är mycket klart strukturerad. Efter en redogörelse för confit som konserveringsmetod, det skriftliga källmaterialet och det etnologiska fältarbetet, som koncentrerats till tre byar i sydvästra Frankrike, övergår författaren till att skildra områdets ekonomiska bas. Gårdarna, som i regel arrenderas, är små. Den förhärskande polykulturen domineras av majsodling samt uppfödning av fjäderfå och svin. Majsen används i dag som djurfoder, bl a till gäss. De övergöds och utvecklar då en abnorm lever och det tjocka fettlager som är : nödvändigt för framställning av confit. Anka och gris kan också användas till confit.

Den ekonomiska bakgrunden är väsentlig för förståelsen av kostsystemet som är uppbyggt kring tre element: soppa, bröd och confit. Författaren redogör för rätternas beredning och deras plats i systemet som varierat i skilda sociala miljöer vid olika tider. Confit som konserveringsmetod är nära sammankopplat med arrendesystemet. Markägaren fick tidigare sin ersättning i gäss och erhöåll härigenom varje höst ett överskott, som antingen måste säljas eller konserveras. Confit var då också något som i vardagslag var förbehållet de mer välsituerade - småbönder och arrendatorer fick nöja sig med flottet. Deras egna mer knappa förråd av confit var främst avsedda för speciella tillfällen. Under 1900-talet blir confit en mer allmän vardagsmat, en utveckling som inlemts redan under mellankrigstiden och förstärks genom introduktionen av bättre majsor-

ter efter andra världskriget, vilket medför att allt större grupper kan föda upp allt fler gäss både för sitt eget behov och försäljning.

Värderingarna av maträtterna avspeglar sig framför allt i bjudmaten vid lagarbeten, familjehögtider, årsfester etc. Varje maträtt är inplacerad i en värdeskala där vardagsmaten står lägst och bjudmaten överst. Maträtternas plats i festmåltiderna avspeglar en gradering och värdering av såväl festen som gästerna. Valeri visar tydligt hur en maträtts placering på värdeskalen inte är konstant utan rörlig på ett sätt som återspeglar ekonomiska och sociala förändringar. Det dominerande draget i festmåltiderna är som väntat att de ska skilja sig från vardagsmåltiden. I och med att confit har blivit allmän vardagsmat har den därför sjunkit på värdeskalen. Dess gamla plats i bjudmåltiderna intas i dag av nötköttet som bl a genom inkomsterna från gäs- och gäslieferförsäljningen nu kan köpas av allt fler.

Avhandlingen ger en allsidig belysning av hur en maträtt är integrerad i ett kostsystem. Det framgår klart hur ekonomiska, tekniska och sociala förändringar får återverkningar på såväl systemet som människornas värderingar av dess komponenter. Avhandlingen visar övertygande på värdet av en kostforskning efter de allmänna riktlinjer som Valeri presenterat i sin målsättning.

Spela in!

Hur man samlar och bevarar röster och ljud.
Dalarnas museums serie av småskrifter 17. 24 s. u.ä.

af Märta Ramsten och Gunnar Ternhag

anm. af Carl Erik Andresen

Fra Dalarnas Museum i Falun er kommet et lille hefte om de tekniske problemer ved at tage interview med båndoptager og ved opbevaring af båndene.

Forfatterne tager udgangspunkt i deres speciale: indspilning af folkemusik, men mener også at heftet kan bruges af andre. Og det kan det. På blot 24 sider kommer de grundigt rundt om emnerne: En kort skildring af båndoptagerens historie, de tekniske forhold ved optagelse på bånd, indspilningssituationen og problemerne efter indspilningen. I det sidste afsnit berøres ikke blot båndoptagerproblemer, men også ophavsretlige regler og beskyttelse af meddelerne behandles. Der er ikke meget plads til »udenomssnak« i heftet, formen er kontant og beskrivelserne præcise. Det er ikke meningen at behandle interviewteknik i heftet (selv om det dog berøres); man nøjes med at henvise til andre behandlinger af dette emne.

Alle, der skal ud og arbejde med båndoptager, bør stifte bekendtskab med heftet, som kan bestilles på Dalarnas Museum, Box 21, S-791 01 Falun.

Österbottensgården

Handbok för renovering

Udg. af Etelä-Pohjanmaan Maakuntaliitto, Keski-Pohjanmaan Maakuntaliitto. 1978. 132 s. fmrk. 30,-

af Elias Harö og Panu Kaila

anm. af Ole Rud Nielsen

Det er svært at restaurere - ikke alene teknisk, men også sagligt, fordi der er mange ting, som skal afgøres af bygherren og dennes eventuelle familie ud fra deres egne behov.

Forfatterne, som begge er ansat ved Museiverkets bygningshistoriske afdeling, understreger gang på gang, at bygherren skal overveje, hvad huset og dets enkelte rum skal bruges til, og hvor små forandringer man derfor kan nøjes med. Huset er med sin yderst funktionelle opbygning beregnet til at blive beboet på en bestemt måde, som ikke helt harmonerer med nutidens måde at bo huse på. Det er næsten altid nødvendigt med mindre ændringer, men hvor store behøver de at være, så man kan bo i husene med nutidige krav til komfort? Svarene herpå er ofte individuelle - afhængige af indstilling til komfort, familiens størrelse og sammensætning m.v. Spørgsmålet må dog være, hvor vid en ramme man skal vælge for tilpasningen af ældre funktioner i en nutidig beboelsesenhed.

De store af husene i Österbotten (den finske side af Botniska viken) er meget rummelige og i to etager, hvoraf den øverste dog ofte har skullet give høj social status. Den har ofte været uopvarmet med stolerygge fastskruet til vindueskarmene, så man udefra fik indtryk af en sal.

Størrelsen gør imidlertid, at de færreste nutidige beboere har pladsproblemer, og det er nok ret usædvanligt for beboere af ældre huse bortset fra beboere af herregårde, slotte og lign. De, der nu bor i österbottenshuse, vil derfor ikke have de samme behov for at flytte vægge som andre for at få en mere praktisk planløsning. Det er ikke godt at flytte om på vægge i »knuttimrede« huse (et godt dansk ord findes ikke; bjælkehus giver ikke nogen fornemmelse af, hvad det egentlig drejer sig om), fordi en ændring griber så kraftigt ind i husets grundkonstruktion.

De rummelige huse gør, at det vil være svært at anvende mange af de to forfatters ret stramme restau-

reringsopfattelse, fordi situationen i mindre huse vil være langt mere presset.

Desværre har forfatterne ikke en klar holdning til, hvordan man skal vælge den tidsperiode, som restaureringen skal føre huset tilbage til. Der kan være problemer med, at man finder fx. et værdifuldt tapet fra en periode, mens andre dele af huset stammer fra en anden periode.

Til gengæld har forfatterne en meget nuanceret holdning til energiproblemerne: Der skal selvfølgelig isoleres omkring de rum, man anvender om vinteren, og opvarmning foreslås gennemført bedst ved den skånsomme, men også dyre elektricitetsopvarmning. Men også andre muligheder diskuteres. Som supplement foreslår de, at man beholder og anvender husets gamle kakkelovne, brændekomfurer (ofte murede) og eventuelt murede bageovne, hvoraf de to sidste selvfølgelig mest anvendes til madlavning.

I Danmark er det ret sjældent at se funktionsdygtige brændekomfurer, og en funktionsdygtig, muret bageovn har jeg slet ikke hørt om. En dansk etnolog har dog skrevet, at »man endnu omkring 1950 kunne være så heldig at møde den lyslevende fortid« (Nationalmuseets arbejdsmark, 1969, s. 5), da han fandt nogle ældre mennesker, som bagte i en ovn. En anden etnolog har beskrevet, hvordan han i 1978 fandt resterne af en bageovn og en ildstedsbænk (Gilleleje museum 1929-79, s. 94 ff.). Det er derfor ret fantastisk som dansker at bo i Finland og se funktionsdygtige bageovne, som anvendes - og der er tilmed flere og flere som bevarer dem og anvender dem, især efter energikrisen i 1973. Det er en udvikling, som jeg håber vil blive fremmet med denne bog, og som man ikke kan værdsætte nok - også fordi disse funktioner så klart er et væsentligt element i husene.

Til trods for sine mangler er bogen er fortrinlig vejledning i at restaurere huse på grund af sin betoning af, at bygherren hele tiden skal overveje »hvad & hvorfor«.

Man kan kun håbe, at den vil føre til en mere udbredt motivation for at bevare ældre bygninger i Finland; den nuværende situation er ikke holdbar, fordi det offentlige har en erstatningsforpligtelse ved fredning af bygninger, som man ikke har i Danmark. Denne forpligtelse gør bygningsfredninger i større tal helt urealistiske, fordi udgifterne bliver uoverstigelige.

Selv om byggeskikken er en helt anden i Danmark end i Österbotten, vil jeg hævde, at bogen ved siden af danske vejledninger også kan anvendes i Danmark. Det skyldes dens generelle synspunkter, men også dens gode råd om problemer, som man også kan have ved ældre danske huse.

PS.: Mange læsere vil nok spørge sig selv om, hvad baggrunden er for disse store beboelseshuse. Jeg mener at det vil falde uden for vejledningens rammer at gennemgå denne udvikling; der er en litteraturliste bagi, som den videbegærlige læser kan ty til. Jeg vil dog for-

søge at skitsere baggrunden meget groft for Nord Nytt's læsere:

Byggeskikken i Österbotten afspejler det sociale miljø i området. Der er og har ikke været adel med herregårde - de er koncentreret til de sydlige Finland - men kun store bønder med disse beboelseshuse samt forskellige småkårsfolk, hvis huse i øvrigt også omtales i bogen. Området er meget fladt, så man kan se mange af de store beboelseshuse på lang afstand, samtidig med at der ofte er store åbne stræk uden skov. Det kan have været en faktor i husenes udviklingshistorie.

I 1976 er der i øvrigt udgivet en finsksproget version af denne vejledning, Pohjalainen talo. Begge vejledninger kan bestilles fra Svenska Österbottens Landkapsförbund, Rådhusgatan 21C, SF-65100 Vasa 10.

Amadou Koumbas berättelser

Cavefors. ca. Skr. 55,-

af Birago Diop

anm. af Lars Brink

Än idag bar folkloren kvar sin funktion i många afrikanska kulturer. By i Västafrika. Foto: L. B.

Afrikansk folklore, miljömässigt så annorlunda men innehållsmässigt så samstämmigt med nordiska och an-

dra folks samlade erfarenheter. Därför är det på flera sätt bekvämt att ta del av *Amadou Koumbas berättelser*, ett antal västafrikanska fabler återberättade av Birago Diop.

Diop, nu 73 år, var en gång en av den litterära negrid-skolans om inte fanbärare så dock gestaltare. Kommen ur wolof-folket tog han efter utbildning i Paris sitt ursprung på allvar och upptecknade under 40 års resor som veterinär i Franska Västafrika de folkliga kulturuttryck som var - och i viss mån ännu är - en central del av människornas verklighet.

Den muntliga traditionen - en gång den enda bäraren av all mänsklig erfarenhet och normgivning - är således i kraft i många afrikanska kulturer. Men i och med att det materiella och andliga nyhetsflödet tränger in i den mest slutna av byar får »grioten» berättaren en alltmer undanskymd plats, utanför lägereldens eller fyrfatets flammande eller röda sken. Ändå är det han som en gång kanaliserat de gemensamma erfarenheter som lockats fram under byns många kollektiva timmar vid palaverträdets fot eller i hövdingahyddans stolpgångar.

Fablernas budskap, oftast framförda genom personifierade djurgestalter, innehåller kontentan av västafrikanska levnadsregler, inte sällan i upphovs- eller förklaringsägnens form. Här överförs på ett egentligen genialt sätt allt från det egna folkets historia till grundläggande råd om uppträdande, om konsten att göra afärer eller om rätta tiden att så och skörda. Praktisk livsvisdom i berättandets skapnad. En socialisationsprocess vi själva idag saknar och ofta efterlyser i debatten om social normlöshet och värdenihilism i industrisamhället.

Samtidigt återspeglas den genuine afrikanens speciella värdesystem; där gränsen mellan människorna och naturen, mellan levande och döda, mellan det konkreta och det abstrakta är obefintlig. Ett för många utomstående överraskande sätt att tänka, men som ger Afrika-vistelsen en dimension långt utanför det uppenbaras gränser.

Mycket vore vunnet om utlandsjournalister, politiska bedömare och andra »specialister» på Afrika hade en djupare antropologisk eller etnologisk skolning i botten. Allt för ofta ges förhastade omdömen när »spektakulära» politiska och sociala omvälvningar i något afrikanskt land lockar nyhetsfolk till plats eller kommentar.

Nåväl, med denna fabelsamling, utgiven i Cavefors' ambitiösa »Afrika berättar»-serie kan afrikavännen göra ännu några lärospån i ett kulturkomplex så nära och ändå så fjärran vårt eget allt mer kvadratiska synsätt.

För urval och översättning svarar Mikaela och Ingemar Leckius, som också insiktsfullt introducerar författare och ämnesområde. En bok både för folklorister och en intresserad allmänhet.

Tjänarinnan - kvinna i Sudan

SIDA-serie/Nordiska Afrikainstitutet. ca. Skr. 20,50

af Berit Härd

anm. af Lars Brink

Nomadtäkt i Nordafrika - kvinnans hemisfär och fångelse. Foto: L B.

Det hör inte till de lättaste uppgifterna att krypa under könsrollskalet och vidare in i en strikt ordnad social struktur i en främmande kultursfär. Det brukar höra utbildade etnografer eller antropologer till. Berit Härd, Afrika-reporter på svenska Göteborgs-Posten, har gjort ett ambitiöst försök. Det svenska biståndsorganet SIDA har stöttat projektet och Nordiska Afrikainstitutet har gett ut hennes rapport: *Tjänarinnan - kvinna i Sudan*.

Det framgår inte hur lång vistelsen var hos en familj av kababish-folket, en av de större nomadstammarna i västra Sudan. Men trots språkbarriär (tolk fanns med) och nödvändig kulturkollision ger rapporten en detaljerad bild, naturligtvis inte av kababishfolkets livssituation med av nomadkvinnans villkor och tillvaro. En existens så programmerad av den historiska traditionens blandning av könsfördomar, trolldom, patriarkalism, religiös påkoppling liksom av yttre villkor, att minsta förändring lätt medför kaos i värdeskalorna.

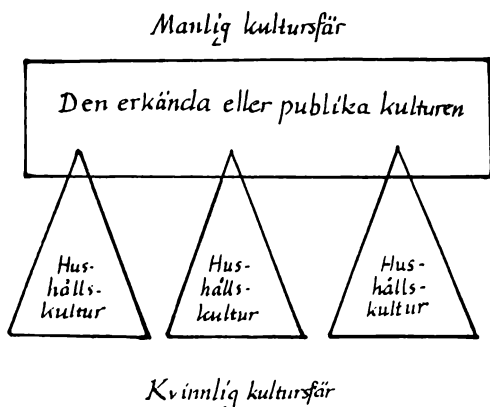
Vardagslivet - som för nomadens del är en hart när dygnslång arbetsdag, präglad av tillvarons kamp i marginell miljö, dessutom ofta begränsad av snäva ekologiska och kulturella nischer - får en utförlig beskrivning. Det är bra, kunskap om plikter och rutiner måste till för ett vettigt resonemang, inte minst för utomstående iakttagare.

Och åtskilliga observationer visar att Berit Härd ingalunda utgår från myten om det patriarkaliska samhällets oinskränkta kvinnoförtryck. Ty trots mannens självklara maktposition och utövning finns där kvinnans hemisfär, i det här fallet området och arbetsuppgif-

terna kring tältet, eldstaden de hemmavarande djuren, barnens socialisation o.s.v. Roller och ansvarsfordelning känns igen från otaliga kulturer, historiska och nutida. Men ytterst är förstas kvinnans ansvarsområde en gång tilldelat och nu beroende av mannens hävdvunna suveränitet.

Viktiga saker berörs när omskärelsen kommer på tal. Denna stympning så fruktansvärd i dess meningslöshet och så svår att bekämpa. Och ändå så nödvändig att avslöja, oberoende av övrig respekt för kulturell och religiös egenart. Andra rapporter, bl.a. från de sudanesiska myndigheternas upplysnings- och folkbildningskampanjer vittnar om det oerhörda försvar av denna antika sedvänja, ytterst grundlagd genom mannens tyran, man har att genombryta.

Mycket mer vore att säga om denna knappt hundra sidiga rapport, som på intet sätt gör gällande att komma med några antropologiska nyheter. Den ger trots sin vetenskapliga begränsning en trovärdig spegel av den kulturella hierarki där mannen oinskränkt dominerar den erkända eller publika kulturen medan kvinnan hänvisas till - och på sätt och vis dominerar - hushållskulturen (se modell i bild).

Kanske en randanmärkning om Berit Härds i mina ögon alltför snabba tolkning av tryggheten - en trygghet vi gärna uppfattar och formulerar utifrån vår rastlösa, minutindelade värld. Men då glömmar man de nyckfulla faktorer, naturens variationer, sjukdomsrisiker etc. vilka ständigt vilar över den lugnaste av lägereldar. Saharas utbredning, nya samhällsordningar, annat att förtiga oroar nomadfolken i hela norra Afrika idag.

Det är en rappt skriven bok, som väl fyller sin plats i en pågående SIDA-serie om kvinnans situation i världen.

Humanistisk forskning i bygningsvern. Instilling fra et udvalg under Rådet for humanistisk forskning i NAVF.

Oslo 1979. 120 s. ISBN 82-7216-040-4

anm. af Ole Rud Nielsen

Rådet for humanistisk forskning under Norges almenvitenskapelige forskningsråd besluttede i 1976 at nedsætte et udvalg, som har valgt at kalde sig »NAVF's udvalg for humanistisk forskning i bygningsvern». Beslutningen om nedsættelsen af dette udvalg skete på baggrund af »Humaniora-utredningen», som dækker hele humaniorafeltet, og som kom i 1975.

Udvalget for humanistisk forskning i bygningsvern har en tværfaglig sammensætning af forskere fra følgende fag: arkitektur, arkæologi, etnologi, historie, kunsthistorie og sociologi. Udvalgets formand har været etnologen Anne Louise Gjesdal Christensen fra Oslo.

Udredningen tager udgangspunkt i begrebet »bygningsvern» (som jeg har oversat med bygningsbevaring, selv om begrebet dog også går på bygningsbeskyttelse) i vid betydning; den giver en god oversigt over emnet og kommer til slut med en indstilling til Rådet for humanistisk forskning om, hvilke initiativer der bør tages.

Oversigten i de første afsnit er en klar og overbevisende samlet strukturering af samfundsudvikling og bygningsbevaring, norske byggede miljøer samt behovene og mulighederne herfor. Udvalget skriver da også selv, at det har været en kraftanstrengelse at kombinere så mange fags synspunkter på et så bredt emne, som tilmed er svært at afgrænse. Oversigten går på tværs af traditionelle faggrænser, og udvalget betoner netop det væsentlige i, at der fremover arbejdes tværvidenskabeligt.

De mest spændende afsnit er nok om forskningsbehov og udvalgets initiativer. Det første af disse afsnit er en god præsentation af ret mange forskningsopgaver i nogle afsnit med hver sin indledning. Det er svært at præsentere mere end udgangspunkter for så mange forskningsopgaver på mere end 3-4 linier samt en indledning for hvert afsnit; det ville sikkert være uoverkommeligt at udarbejde mere detaljerede redegørelser for opgaverne og desuden let en binding for dem, som tager en af dem op. Jeg synes, at de er virkelig gode som en konkret illustration af, hvad udvalget har tænkt sig.

Indstillingen i kapitel 8 giver en præsentation af udvalgets initiativer. De er 1) en konference om udvalgets indstilling (d.v.s. hele bogen), 2) et øget samarbejde om undervisning og forskning på universitets- og højskoleniveau og 3) indpasning af udvalgets arbejdsområde i Rådet for forskning for samfunnsplanlægning (RFSP). Samtidig bør der sættes et forskningsprojekt

igang, hvis formål skal være at styrke samarbejdet mellem fagene arkitektur, etnologi, kunsthistorie og tilgrænsende fag. Det skal dog placeres under Rådet for humanistisk forskning (RHF), så projektet bevillingsmæssigt hører under RHF - samtidig med at udvalget føler sig tiltrukket af samfundsplanlægningsaspektet. Et sekretariat er således tænkt placeret under RFSP.

Det lyder indviklet, men er nok udtryk for flere fags (bl.a. etnologi) splittelse imellem den gamle, traditionelle placering inden for humaniora og en nyere orientering mod samfundsforskning.

Derudover findes der ikke nogen prioritering af forskningsopgaver eller af øvrige initiativer, udvalget kunne foretage. Spredt rundt om i bogen findes der bemærkninger om, at dette eller hint er en forsømt opgave, men ikke noget helhedssyn. Udvalget mener formentlig, at det vil være svært - for ikke at sige umuligt - i indeværende fase af udvalgets arbejde at nå til et sådant helhedssyn på opgaverne, men alene det at udvalget har kunnet nå til en samlet oversigt først i bogen er et godt stykke af vejen. Resten kan måske nås

gennem det tværfaglige arbejde i det omtalte forskningsprojekt.

Mange vil sandsynligvis kalde det for en lav profil for udvalget, men det er nok mere realistisk end at stræbe efter at få gennemført en »høj« profil. Muligvis er den lave profil også prisen for, at udvalgets indstilling er enstemmig - senere hen kan profilen hæves bl.a. i forbindelse med forskningsprojektet. Det kan også være udtryk for den samme realisme, at udvalget ikke skriver i sin indstilling, at der kræves større bevillinger i bygningsbevaringsarbejdet - hos de mange forskellige myndigheder og institutioner, som har noget at gøre med dette arbejde.

Udredningen er god i en forskningspolitisk sammenhæng og over for dem, som ved noget om problemerne, og som er positivt stemt for »sagen«. Men den vil nok virke vag og derfor svag over for dem, der finder sig uden for denne kreds. De mere markante synspunkter kan formentlig komme senere, så også politikere kan anvende den bedre end nu.

Beklagelse

Vi har fra Bjarne Kildegaard, som var temaredektør på nr. 4, fået nogle bemærkninger til den lay out-mæssige udformning af nummeret. Karl Marx skulle ikke på forsiden og to artikler, en del anmeldelser og nyhedsstof skulle ikke have været bragt. Vi beklager.

Vi undskylder os med, at vi mente at forsidebilledet ganske godt dækkede tema-artiklernes ideologi, ligesom Nord Nytt's retningslinier fremgår af kolofonen "*Desuden udvides indholdet jævnlige med artikler om bestemte temaer.*" og som vi fulgte.

For at misforståelser ikke fremover skal gentage sig, pålægger redaktionen sig selv at følge:

- 1) Forside og lay-out af temasektionen godkendes af temareaktionen.
- 2) Tidsskriftet opdeles i to adskilte sektioner med tydelig angivelse af det temareaktionen er ansvarlig for, og det som er almindeligt tidsskriftstof.

Vi vil samtidig rette en forstyrrende fejl i NN nr. 4, s. 66. Overskriften "Betragteren - det kristne og det alternative" skal selvfølgelig være "Betragteren - det kritiske og det alternative".

Nyt og noter

Porin 5. kansainvälinen valokuvatapahtuma Björneborgs 5. internationale fotohændel

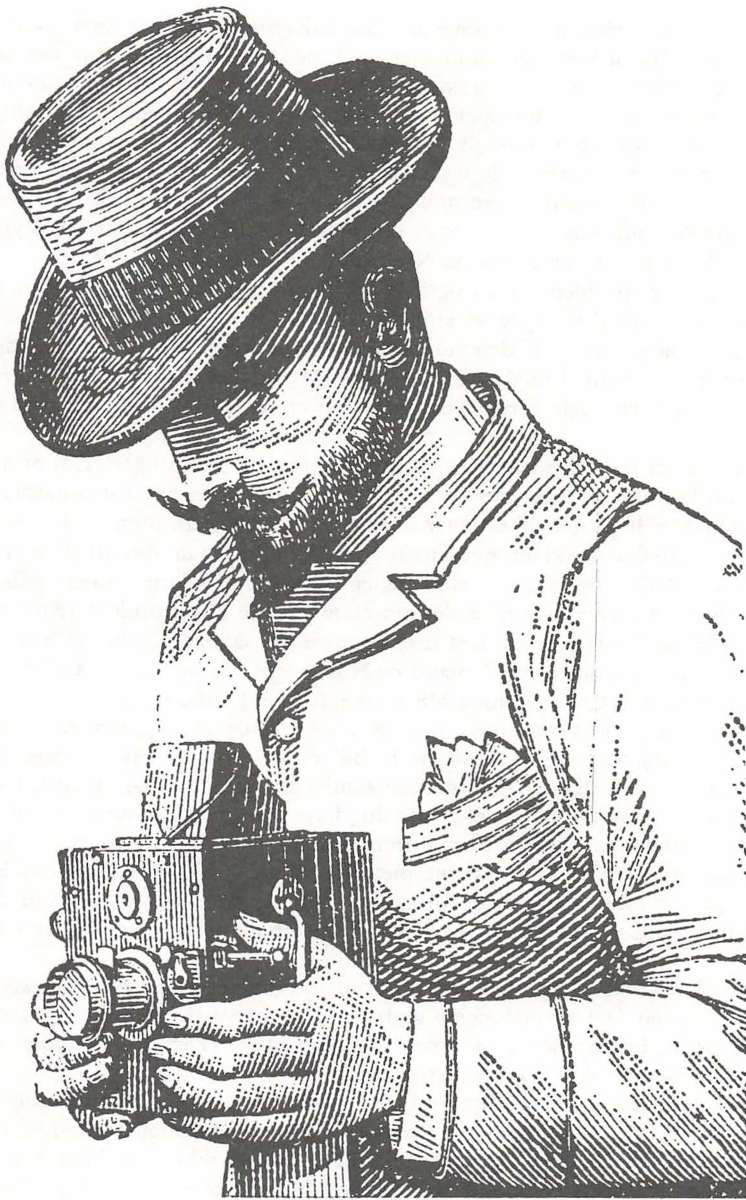
af Ole Rud Nielsen

Björneborgs 5. internationale fotohændelse Porin 5. kansainvälinen valokuvatapahtuma

I dagene 8.-11. august 1979 afholdt Satakunta landskabsmuseum i Björneborg, Finlands fotoorganisationers centralforbund (Finnfoto), Finlands fotografiske museum og den kunstindustrielle højskoles skølningscentral to seminarer på landskabsmuseet i Björneborg/Pori.

Det ene hed Fotografiet som videnskab og kunst (8.-9.) og det andet hed Arkivering og klassificering af fotografier (10.-11). De to seminarer falder sammen med en fotoudstilling på landskabsmuseet - en vandreudstilling med fotografier af fotostuderende - fra Rochester Institute of Technology, New York.

De to seminarer var - som arrangørlisten antyder - ikke udelukkende etnologiske eller museale, men der var mange ting, etnologer og andre museumsfolk godt kan bruge.

I det følgende har jeg udvalgt nogle punkter, som kan interessere etnologer og museumsfolk, og tilføjet mine egne kommentarer til nogle af dem. De dækker nødvendigvis ikke, hvad foredragsholderne sagde, eller hvad der blev sagt under diskussionerne; et egentligt referat ville ikke formidle meget af seminarernes indhold. Kun med kommentarer vil punkterne blive meningsfulde.

Fotograf Mikko Savolainen (MS): er lenskunstner i Nordkarelen len/län. Titlen kunstkonsulent ville i virkeligheden være en bedre oversættelse for hans arbejde, som består i vejledning på lokalt niveau af kunstneriske aktiviteter, for hans vedkommende især amatørfotoklubber. Det er en stilling, som man har i alle finske len og som besættes med skiftende kunstnere i trærsperioder.

Der er ligesom i Danmark ved fx. mange af lokalarkiverne problemer med, hvad og hvordan der skal fotograferes. Dertil kommer problemer med, hvilken dokumentation der skal med ud over fotografierne: Oplysninger som etnologer vil betragte som helt essentielle i enhver undersøgelse. Det viser sig i praksis at være meget svært at forklare medlemmerne i fotoklubberne, hvad det er etnologerne og andre museumsfolk vil have. En museumsleder i området havde således anset en vejledning for så tidskrævende og belastende, at han ikke ville deltage i projektet. Det er jo ellers et projekt, der rummer store muligheder for øget lokalhistorisk interesse og i det hele taget for områdets identitet. I Sverige er det blevet forsøgt taget op med »Bygd i förvandling» og i Danmark med »De nye tider» (se Nord Nytt, ny serie, nr. 2, s. 9 ff.).

Det er et meget svært problem - men også et problem om, hvor en vejleder for forskellige kategorier af lokalhistorikere skal lægge sit ambitionsniveau, fordi han gerne vil have, at resultatet også kan accepteres og anvendes af den videnskabeligt orienterede etnolog. Samtidig er indsamlingsarbejdet i sig selv et formål med undersøgelsen: En aktivisering af lokalbefolkningen, som ikke kan forventes at have nogle forudsætninger ud over en stor interesse og sammenlagt store tidsmæssige ressourcer.

De samme problemer har man dog også tit med professionelle fotografer, som normalt behersker det fototekniske fuldt ud. De anvender ofte ikke, ligesom mange fotoamatører, unødvendig teknik (fx. teleobjektiv hvor det ikke tjener noget rimeligt formål). Men også over for dem *kan* der være problemer med at forklare, hvad man vil have, og at man absolut ikke er interesseret i overdramatiserede billeder med fx. frø- eller fugleperspektiv eller kun tordenvejsbilleder.

Netop derfor lød det interessant med det sammenlignende kulturprojekt (Kultuurien vertaileva tutkimus), som MS: også fortalte om. Det drejer sig om en sammenligning af bl.a. en landsby i Karelen med nogle andre landsbyer i Finland og Nordnorge, og projektet skal afsluttes med en bog. Dette projekt har intet at gøre med MS's arbejde som lenskunstner.

MS fotograferer for projektet sammen med en anden fotograf, konstnærprofessor Matti Saario, mens en antropolog skal skrive teksterne til billederne. Projektet lyder meget lovende efter, hvad jeg ellers har hørt om det. Bogen kommer sandsynligvis på forlaget Otava, men udgivelsestidspunktet er endnu uvist. Dette projekt ville dog have været endnu mere spændende, hvis man forsøgte at anvende de lokale fotoamatørers egne billeder, så man kunne få nogle af den lokale befolknings egne synspunkter. Denne metode rummer både de nævnte muligheder, men også begrænsninger i retning af, at disse fotografer vil have svært ved at se, hvad der er specielt for deres område. Desuden ville der være de foran skitserede problemer med at forklare kravene til billederne.

Bo Nilsson fra Stockholms stadsmuseum holdt et foredrag om museets billedarkiv, som han står for, og som han har fået til at fungere godt ved bl.a. at skaffe bevillinger til løn for handiccappede. Det er penge fra den sociale sektor, hvor man opererer med anderledes store pengesummer end inden for den »kulturelle» sektor.

Samtidig fremlagde han sit syn på fotografiets funktion i museale sammenhænge, som meget kort sagt gik ud på, at man ikke kan være værdifri: Man må dokumentere det, der ligger samfundet på sinde og ikke bare det, som ser pænt ud, eller det som ikke er politisk følsomt. Udgangspunktet var politiaktionen ved rydningen af kvarteret Mullvaden i Stockholm (af mange sidestillet med Christiania i København). Museerne - her billedarkiverne - er samfundets hukommelse. Hvis der ikke foretages en rimeligt alsidig fotodokumentation af en sådan begivenhed,

bl.a. eventuel politivold, vil den i mange, væsentlige henseender være udokumenteret. Private film og pressefotografers negativfilm fremkaldes og opbevares normalt ikke efter en museal standard, fordi de allerfleste kun har brug for dem ganske kort tid efter.

Bo Nilsson understregede, at der tages mange fotografier ved stadsmuseets inventeringer. Der er således for tiden ansat tre fotografer på museet. I det hele taget var det fantastisk i tankerne at sammenligne dette museum med danske stadsmuseer af samme størrelse.

Billedkvaliteten var også god. Bl.a. viste han nogle billeder fra en badeanstalt for mænd, hvor en af museets fotografer havde taget nogle fantastiske billeder. De opfyldte fuldt ud kravene til etnologiske billeder.

Bo Nilsson har skrevet en artikel i tidsskriftet Svenska museer, årgang 1976, nr. 4, hvori han går nærmere ind på dette billedarkiv og på, hvordan billederne kan blive anvendt af flest muligt ved at få dem affotograferet på mikrofilm. Disse mikrofilm kan forstås i almindelige læseapparater til mikrofilm.

Desuden har han i 1978, nr. 4, skrevet om konserveringsproblemer for fotografier. Han har fået gennemført, at billedarkivet har opbevaringsforhold, som må forekomme de fleste museumfolk drømmeagtigt gode. Der er især her, ydelserne fra de sociale sektorer har spillet en stor rolle.

Jorma Heinonen, Museiforbundet (Finland), talte i et foredrag om klassificeringsproblemer for billeder. Finske museumsfolk havde stillet store forventninger til dette foredrag, fordi han er med i arbejdsgruppen for et fælles registreringssystem for finske museer, men der kom ikke meget nyt frem om det finske system.

Hans Berggren, Det kongelige Biblioteks billedsamling (København), talte om denne samlings registreringssystem, som er topografisk og biografisk. Det er et ganske håndfast og klart system, når man forstår det; på mange virker det ret antikveret og »mystisk«, men der ligger efter min mening en stor værdi i kontinuiteten i dette system, fordi billedsamlingen er grundlagt i forrige århundrede.

Man kan meget vel indføre en ny, saglig systematik, men de topografiske og biografiske »indgange« til samlingen giver nogle andre søgemuligheder end de andre billedarkiver, som normalt er sagligt ordnede.

Desuden vil den nye systematik, som man kunne indføre, nok blive forældet i løbet af nogle årtier, hvorefter man kunne diskutere en ny systematik endnu engang; jo flere systemer, der er i en sådan samling, desto besværligere bliver søgningen.

Hertil kommer, at det ikke er etnologer alene, som benytter denne samling. Fx. vil kunsthistorikere næppe være særlig tilfredse med en etnologisk systematik.

Berggren fortalte, at man heldigvis er holdt op med at splitte albummer op i fotografier af enkeltpersoner, fordi disse albummer må betragtes som helheder.

Ulla Eloranta fortalte om den finske radio- og TV's EDB-systematik (YLE-DINFO) for billeder. Det er sat i gang 1. januar 1977 og omfatter et ret stort materiale, samtidig med at der er et krav om at kunne fremskaffe billeder meget hurtigt. Til gengæld bliver billederne hurtigere forældede, og de ældre billeder anvendes derfor ikke så meget - dette problem har museerne ikke, nærmest tværtimod. De andre problemer ved dette system ligner de almindelige problemer ved klassifikationssystemer for store mængder materiale. Der vil komme en artikel om dette system af foredragsholderen i tidsskriftet EBU-review.

Til slut holdt Liv Hilde Boe et foredrag om norsk fotobevaringsarbejde, som forsøges styret via Sekretariatet for fotobevaringsarbejde: Arbejdet foregår lokalt, men sekretariatet forsøger at få gennemført en ensartet og rimelig standard for indsamlingsarbejdet. Billederne klassificeres efter det system man allerede anvender på den institution, hvor billederne arkiveres, og i øvrigt indgår billederne i de bestående samlinger.

Der er et arbejde i gang for et fælles klassificeringssystem, men sekretariatets medarbejdere mener, at det nu vil være svært at anbefale de lokale billedarkiver det ene system frem for det andet - på bekostning af et system, som allerede anvendes, og som sandsynligvis er kørt ind.

NEFA-Nordens repræsentantskabsmøde

NEFA Nordens repræsentantskabsmøde d. 6.-7. oktober 1979
i Stockholm på Institut för folklivsforskning.

Møderne afholdes hvert halve år, hvor udvalgene og lokalafdelingerne aflægger beretninger, diskuterer dem og aktiviteterne fremover.

Tidsskriftsudvalgets formand, Jørgen Burchardt, København, fremlagde en plan for kommende numre af Nord Nytt, som dette udvalg udgiver. Af tema-emner kan nævnes NEFA's mål, struktur og aktiviteter, folkemusik, skibet som socialt system, arbejderes levevilkår og tekstil. En finsk deltager mente, at tidsskriftet er meget dansk - både indholdsmæssigt og sprogligt. Redaktionen vil gøre en indsats for at hjælpe på det, og muligheden for at få betalt oversættelse fra finsk burde også bedre mulighederne for mere finsk stof. Desuden blev der indvalgt flere finner i udvalget.

For dokumentationsudvalget berettede Birgit Hansen, København, om udvalgets arbejde. Årsbibliografien (Nordisk bibliografi for folkelivsforskere) for 1976 er ved at gå i trykken, og seddelmaterialet for 1977 er ved at blive redigeret. Udvalget vil udgive engangspublikationer i stedet for Etnologiske ekstrakter og Nordisk etnologisk forskning (en oversigt over igangværende forskningsprojekter). De fleste af disse publikationer skal redigeres af folk uden for udvalget. Den første publikation af denne karakter bliver en bibliografi om »Barnens liv ur kulturhistorisk aspekt». I øvrigt er en bibliografi om nordiske arbejdererindringer og en oversigt om nordisk planlovgivning under forberedelse. Udvalget består af Hjejl Resen Steenstrup (formand, Danmark), Birgit Hansen (Danmark), Hanna Saressalo (Finland), Göte Edström (Sverige) og Christopher Harris (Norge).

Kursusudvalgets feltseminar i 1979 blev afholdt i »fiskevær» Kiberg i juli. Kiberg ligger i Nordnorge i Varangerfjorden, men feltseminaret var arrangeret af en finsk gruppe og stod helt som et finsk seminar. Læs mere om dette seminar i Nord Nytt, nr. 1, s. 70-72 samt sandsynligvis i et kommende nummer.

I sommeren 1981 skal der være feltseminar i Oslo. Seminaret skal undersøge to fabrikker i industrimiljøet Nydalen, en sømfabrik, som er grundlagt 1853, og en tekstilfabrik, som er grundlagt 1847 og nedlagt 1963. Feltseminaret skal koncentrere sig om tiden 1920-1950, der skal belyses ved hjælp af interview, arkivmateriale, bevarede genstande, bygninger m.v. Planlægningsgruppens adresse er: c/o Inst. f. folkelivsgranskning, Bygdøynesveien 37, N-Oslo 2.

Kursusudvalget består af Anette Tonn-Petersen og Lars Rasmussen (Danmark), Karin Lindvall (Sverige), Marit Hauan Johnsen (Norge) og Tiitta Parpala (Finland). Olav Aamlid er representant for planlægningsgruppen for Oslo-seminaret.

Inden forårets repræsentantskabsmøde i Åbo skal der udarbejdes et forslag til en ny struktur for NEFA.

Anna Nurmi-Nielsen fortsætter ind til mødet i Åbo som formand med Ole Rud Nielsen og Riitta Parpala som sekretærer. Formandens og den ene sekretærs adresse er: Raumo museum, Kauppakatu 24, SF-26100 Raumo 10.

Institutt for folkeminnevitenskap, Oslo

I vårsemesteret 1979 avla en kandidat sin magistergrad: Inge Torstenson, *»Signekjerringer i storbyen»*.

På grunnfag foreleses det i høstsemesteret 1979 i *»Sider av nordisk folkediktning med henblikk på genrebestemmelse og samfunnsrelasjon»*, *»Stemor og stebarn. Fra tradisjon til kiosklitteratur»*, *»Døden i norsk folketradisjon»*, *»Folketroforestillinger i norsk tradisjon»*, *»Barnet som sosialt vesen – verdier, normer og holdninger»* og *»Tradisjon i bymiljø»*. Det foreleses også i balader, sagn, eventyr og livets høytider.

På mellomfag holdes det seminar over utvalgte emner. Mellomfagsstudentene må skrive en tre ukers oppgave i et selvvalgt emne, i tillegg til en skriftlig eksamensdag.

For magistergradsstudentene foreleses det i høstsemesteret i internasjonal og nasjonal forskningshistorie. Dette semesteret får de også innføring i praktisk arkivarbeid ved Norsk Folkeminnesamling. Magistergradsekskursjonen til Finland i september var meget vellykket.

Magistergradsstudentene arbeider med følgende emner: fortellinger om innvandrere, Sankt-hansfesten, mors- og farsdag i relasjon til bl.a. kjønnsrollemønsteret og kirkens kvinnesyn, svangenskap og fødsel i vår tid, islandsk barnetradisjon og tradisjonsutvikling og seleksjon i forbindelse med en dommedagsvekkelse.

»Tidsskrift for folkekultur» er et organ for folkeminnestudenter og andre som er opptatt av folkekultur. Redaksjonen legger vekt på samarbeid med beslektede fag ved universitet og høyskoler. Alle som er interessert i folkekultur inviteres til å skrive, også Nord Nyttlesere. Tidsskriftet kommer ut med fire nummer i året. Årsabonnementet koster Nkr. 25,-. Pr. stk. Nkr. 10,-

Tidsskriftets adresse er:

Tidsskrift for folkekultur,
Boks 3863,
Ullevål hageby,
N-Oslo 8.

English summary

Folk medicine, healers, quackdoctors – the law, growth and attitudes.

by Margareta Bowallius

Modern medicine and practices are available to nearly everyone in industrialised countries, but only for about 20% of the population in the Third World. WHO has taken the initiative to cooperate between 'academic medicine' and 'folk medicine'. The article provides an answer to the questions »How do the Nordic countries view 'folk medicine' and alternative therapy methods? Where does the boundary lie between proper and illegal quack medicine? How has the supply and demand of alternative therapy developed during the 20th. century?, and how have the public authorities' and medical authorities' attitudes changed? Finally, can modern medical research explain the results of treatment by 'healers'?»

Ginseng and Russian Root.

by Anna Löfmark

The Ginseng root has been in use for thousands of years for its generally fortifying effects, as for example, in China. It has been understood, that first and foremost, it prevents sickness. In the course of the last 10 years there has been an increase in interest in Ginseng. Russian root was 'discovered' about 20 years ago and is considered to have similiar pharmaceutical properties as Ginseng. They are both sold extensively. In spite of the fact that scientific evidence for either root is still very unsubstantial, sales show them to be the largest unofficial medicament in Sweden.

Concerning Laplanders' folk lore medicine from another angle.

by John Gustavsen

'Knowledge of health belongs to the people and must therefore not be taken from them' – says the author and shows how the Laplanders' centuries old tradition for health in alliance

with nature retreats in a modern industrial society. On the other hand, this means a step backwards if it is the case that modern medicine practices take over.

To cure with electric hands To cure with electric hands.

by Torunn Selberg

Being able to heal people through touch is a very special gift which only certain healers have. Five women with this supernatural ability tell in the article, how they discovered their abilities and how they began to use this power to heal people.

Cupping, – methods of treatment in living use.

by Eldbjørg Fossgard

Cupping is an old method of treatment, which has been used extensively well into our time. The article refers to a woman who still practices cupping and she explains her methods of treatment. Some of her patients relate similiarly, how they have been treated.

Åsumspågen.

by Jan Gustafson

Åsumspågen, Lars Mårtensson, was surely South Sweden's most popular healer in the latter part of the 19th. century. In spite of his humble background as a child, he succeeded in making a place for himself in society. After a court case in 1875 he obtained permission to conduct his business undisturbed by the authorities. Åsumspågen's reputation has resulted in an extensive amount of folk lore material. His personal charm lead to followers claiming to have learned their trade from him.

The Doctor's views on 'folk medicine'.

by Ole Jacob Broch

The author is Professor Doctor of Medicine at Haukeland hospital in Bergen and gives his opinions on folk medicine. Treatment of specific illnesses must rest with medical research and be based on a diagnosis of the illness. In the case of psychologically determined sickness it is possible for folk medicine and natural cures to be just as effective for one's health as conventional medicaments. Most important, though, is that people themselves take responsibility to a large extent, for their own health condition by, – amongst other means, – a more natural way of living.

"..... the will of God" A little on 4 religious healers in Norway.

by Marit Hauan Johnsen

From her studies of healers in North Norway, the author indicates that there is a special tradition in relationship to the rest of the country. The treatment of these healers is based on religious convictions, where it is not them, but God, who heals the sick.

Blood-letting and peasant practices.

by Per-Olof Johanson

The article points out that Peasant-practices are a popularisation of human pathology, i.e. learning about the occurrence of an illness through body fluids, and this raises the question that the book's many reprints and editions can maybe have had a delaying influence on the public's general knowledge of new scientific discoveries.

Concerning holy spring waters and their meaning for the public's awareness of them as having healing powers.

by Sigfred Svane

By looking at the register of Denmark's holy springs, the history of these can then be told. They were originally pagan sacrificial springs, but later, in all probability, adopted a new function as healing springs after the introduction of Christianity.

BÖRJE HANSSEN 1917-1979

En betydelig skikkelse inden for den nordiske etnologi, Börje Hanssen, er afgået ved døden. Börje Hanssen var mest kendt for sit banebrydende værk, "Österlen". Hans sidste større værk var "Familj, hushåll och släkt". **NORD NYTT** vil i et senere nummer komme med en udførlig nekrolog, samt en vurdering af Börje Hanssens forfatterskab.

Indhold

Folkmedicin, botande, kvacksalveri — lagar, udbredning og attityder	4
<i>af Margareta Bowallius</i>	

Artiklen ger bl.a. svar på spørgsmålene: Hur ser de nordiska länderna på "folkmedicin" och alternative terapimetoder. Kan modern medicinsk forskning klarlägga effekterna av "botarnas" behandling?

Legens syn på "folkmedisinen"	14
<i>af Ole Jacob Broch</i>	

Forfatteren er prof. dr. med. og giver sine synspunkter på folke-medicinen kontra skolemedicinen.

"....om Gud vil det"

Litt om fire religiøse helbredere i Nord-Norge	17
<i>af Marit Hauan Johnsen</i>	

Ud fra sine studier af helbredere i Nord-Norge antyder forfatteren at der her findes en særlig tradition i forhold til det øvrige Norge.

Ginseng och rysk rot	21
<i>af Anna Löfmark</i>	

Trots att den vetenskapliga dokumentationen för båda ginseng roten och rysk rot ännu är mycket liten säljs de i en omfattning, som gör dem til största inofficiella läkemedlen i Sverige.

Om samisk folkemedisin fra en annen synsvinkel	28
<i>af John Gustavsen</i>	

"Kundskab til sundhed tilhører folket og bør ikke fratages folket", siger forfatteren og viser hvorledes samernes tradition for en sundhed i pagt med naturen viger i det moderne industrisamfund.

Å helbrede med elektriske hender	32
<i>af Torunn Selberg</i>	

At helbrede ved berøring er en særlig evne som visse behandlere besidder. 5 kvinder fortæller i artiklen hvorledes de opdagede deres evner og hvordan de behandler.

Kopping — behandlingsmetode i levende bruk	37
<i>af Eldbjørg Fossgard</i>	

I artiklen omtales hvordan en kvinde endnu praktiserer den gamle behandlingsmetode og hvordan hun forklarer den. Nogle af hendes patienter fortæller ligeledes om hvordan de blev behandlet.

Åsumspågen	43
<i>af Jan Gustafson</i>	

Åsumspågen, Lars Mårtensson, var troligen Skånes mest eftersøgte botare under senere delen av 1800-talet. Åsumspågens ryktbarhet har resulterat i ett omfattande folkminnesmaterial.

Åreladning og Bonde-practica	49
<i>af Per-Olof Johanson</i>	

Artiklen påpeger, at Bonde-Practica er en popularisering af humoralpatologi, og den rejser spørgsmålet, om ikke bogens lange liv kan have haft en forsinkende betydning for den folkelige udbredelse af kendskabet til de naturvidenskabelige opdagelser.

Om helligkilder og deres betydning i folkebevidstheden som lægedomskilder	63
<i>af Sigfred Svane</i>	

På baggrund af en registrering af Danmarks helligkilder fortælles kildernes historie. De var først hedenske offerkilder, men fik senere en ny funktion som helbredende kilder.

Debat

Vitenskapelig bakstreveri	69
<i>af Ronald Grambo</i>	
Har englene vinger	70
<i>af Jørgen Burchardt</i>	

Anmeldelser

Vetenskap och beprövad erfarenhet	
<i>af Olov Lindahl & Lars Lindwall</i>	
Den folkliga medicinen, svart magi eller sunt förnuft?	72
<i>af Frants Staugård</i>	
Drik vin - spar medicin	73
<i>af E.A.Maury</i>	
Encyclopedia of Metaphysical Medicine	73
<i>af Benjamin Walker</i>	
Naturen som spiskammer	
<i>af Hans Blekastad</i>	
Nyttevekstboka	
<i>red. af Harald Sunne Höydaahl</i>	
Naturens legende planter	
<i>af Sune Petterson</i>	
Urter til husbruk	73
<i>af Jack Harvey</i>	
Social anthropology and medicine	74
<i>red. af J.B.London</i>	
Marginal Medicine	75
<i>af Roy Wallis & Peter Morley</i>	
Kodavere pajutused	75
<i>af Mall Hiimäl</i>	
The Rite Technique of the Siberian Shaman	78
<i>af Anna-Leena Siikala</i>	
Muslim Peoples: A World Ethnographic Survey.	79
<i>red. af Richard V Weekes</i>	
Kultur och arbete	80
<i>af Rita Liljeström</i>	
Arbедererindringer. Metode-kilde-kritik-indsamling-benyttelse	81
<i>af Carl Erik Andresen, Jørgen Burchardt, & Flemming Mikkelsen</i>	
Borger i klunketidens København	82
<i>af Jan Møller</i>	
Le confit et son rôle dans l'alimentation traditionnelle du Sud-Ouest de la France	82
<i>af Renée Valeri</i>	
Spela in! Hur man samlar och bevarar röster och ljud.	83
<i>af Märta Ramsten og Gunnar Ternhag.</i>	
Österbottensgården. Handbok för renovering.	83
<i>af Elias Harö & Panu Kaila</i>	
Amadou Koumbas berättelser ..	84
<i>af Birago Diop</i>	
Tjänarinnan - kvinna i Sudan ..	85
<i>af Berit Härd</i>	
Humanistisk forskning i bygningsvern.	86
NYT OG NOTER	88
English summary	94